—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛіМ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
3
МАЯ
1991 г.
№ 18 (3584)
ВЫХОДЗІЦЬ з 1932 г.
КОШТ—15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

Завяршыўся рэспубліканскі конкурс на помнік Францішку Скарыне ў Мінску. Журы прызнала лепшай скульптуру А. Дранца.

ЧАРНОБЫЛЬСКІМ ШЛЯХАМ

Іншы раз, калі нешта цяжка выказаць сваімі словамі, звяртаешся да паэтычных радкоў. 26 красавіка, ідучы з калонаю «Чарнобыльскага шляху», я падумаў, што агульнаму настрою, які сёння збірае людзей пад бел-чырвона-белы сцяг, адпавядае песня Сержука Сокалава-Воюша:

Хай па лязе мяча
Наш пралягае шлях,
Штодня губляем мы,
Але штодня знаходзім,
Змяняецца адчай
Адвагай у вачах,
І той, хто быў нямы,
Сягоння спеў заводзіць.

Толькі пачаўшы складаць мартыралог Беларусі, нават не надта паглыбляючыся ў стагоддзі, засяроджваючы ўвагу на Курапатах, Хатыні і Чарнобылі, — мы жахнуліся. Яшчэ страшней думаць (але думаць трэба!), чым адгукнецца 26 красавіка 1986 года для нашых нашчадкаў. І каб абараніць сваё жыццё і будучыню нашых дзяцей, мы павінны вярнуць страчанае — беларускую дзяржаву, беларускую веру, беларускую мову. Калі не будзе гэтага — не будзе і нас. На шляху Адраджэння нас яднае чорная чарнобыльская харугва і бел-чырвона-белы сцяг. Знак бяды і знак перамогі.

У калоне «Чарнобыльскага шляху» ішлі беларускія навукоўцы, якія яшчэ ўвесну 1986 года не пабаяліся сказаць праўду аб трагедыі. Ішлі і мастакі і літаратары. У кастрычніку 1988 года ім, арганізатарам мітынгу-рэквіема «Дзяды» давялося сутыкнуцца з «перабудовай» у выглядзе гумавых дубінак і з пахам «чаромхі». І што, відаць, найбольш важна, — ішлі рабочыя мінскіх заводаў, якія толькі-толькі прыпынілі страйк, каб распачаць яго зноў у большых маштабах 21 мая. Рабочы клас, ад імя якога так любіць выступаць партакратыя, вярнуў Беларусі павагу суседзяў, амаль пахаваную вынікамі «рэферэндуму». Вось бы зараз правесці рэферэндум аб «сацыялістычным выбары» і «абноўленым Саюзе», вось бы зараз завітаў Прэзідэнт у Мінск!

На чале шэсця неслі абраз Божай Маці ахвяр Чарнобыля. Ішлі моўчкі, гарэлі свечкі. На пляцы Волі шэсце спынілася. На тым месцы, дзе стаяла Свята-духаўская царква, знішчаная ваяўнічымі атэістамі ў 30-я гады, вакол абраза паўсталі святары хрысціянскіх канфесій Беларусі—праваслаўнай, уніяцкай, каталіцкай. Прагучалі малітвы за беларускі народ. Са словам аб чарнобыльскай бядзе, якую беларусы могуць пераадолець толькі пабудаваўшы незалежную дзяржаву, да людзей звярнуліся Алесь Марачкін, Уладзімір Арлоў, Алесь Адамовіч.

Далей шэсце рушыла па вуліцы Горкага да пляца Бангалор. У парку побач з пляцам быў урачыста адкрыты памятны знак ліквідатарам — ахвярам Чарнобыля. Зноў гучалі малітвы хрысціян, а таксама іудзеяў і мусульман.

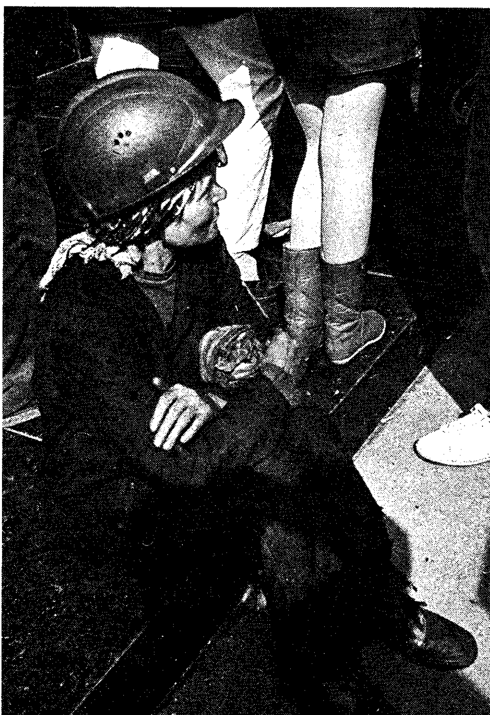
Наступным днём у Доме літаратара праходзіў «Народны трыбунал». Ён меў на мэце разгледзець, наколькі эфектыўнымі былі дзяржаўныя захады па пераадоленні наступстваў чарнобыльскай катастрофы. Калі хто з прысутных на пасяджэнні трыбунала дагэтуль яшчэ меў нейкія ілюзіі адносна магчымасці паразумення з Цэнтрам па чарнобыльскім пытанні, дык ён мусіў з гэтымі ілюзіямі развітацца. Выступаючыя навукоўцы, журналісты, народныя дэпутаты Я. Канапля, Я. Новікаў, С. Навумчык, І. Кісялёва і іншыя пераканаўча даводзілі, што той Цэнтр, па загаду якога авіяцыя, ратуючы Маскву, асаджала на Беларусь чарнобыльскія хмары, сёння праз сваю крэатуру ў МАГАТЭ запэўнівае сусветнае грамадства, што на Беларусі ўсё добра. Атрымліваецца, што беларусы, спекулюючы на Чарнобылі, жадаюць атрымаць ад Захада як мага болей грошай... Між тым, менавіта Цэнтр робіць на нашай бядзе неблагі бізнес, бо Масква — манапольны уладальнік той інфармацыі, што збіраюць у зоне (зона цяпер ці не ўся Беларусь) беларускія навукоўцы. Красамоўныя факты: японцы, каб атрымаць доступ да навуковай інфармацыі, сабранай на Беларусі, фінансуюць будаўніцтва навуковага цэнтра... у Обнінску.

Зразумела, прынятая на «Народным трыбунале» Заява юрыдычнай сілы не мае. Пакуль што не мае. Але ж справа і не зводзіцца да чыста юрыдычных аспектаў злачынства веку. Важней маральнае асуджэнне канкрэтных вінаўнікаў трагедыі на ўсіх паверхах улады. А разам з імі — і той сацыяльнай сістэмы, якой яны служаць.

Пётра ВАСІЛЕЎСКІ.

АДГАЛОСКІ

Ініцыятыва БАПЦ у ЗША

У № 4 (красавік г. г.) прэс-бюлетэню «Царкоўны пасланец», які выдае парафіяльная рада Кафедральнага сабору св. Кірылы Тураўскага Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (Бруклін, штат Нью-Йорк), паведамляецца аб ініцыятыве кіраўніцтва БАПЦ па мацаванні духоўнай лучнасці з вернікамі і праваслаўным духавенствам на Бацькаўшчыне. У прыватнасці, Кансісторыя БАПЦ заклікае ўсіх вернікаў БАПЦ і наогул беларускую эміграцыю перагледзець свае кніжныя паліцы і ахвяраваць выдадзеныя на эміграцыі беларускія рэлігійныя ды іншыя кнігі і часопісы на перасылку ў Беларусь; узяць абавязак перапісвацца з ахвочымі да лучнасці рэлігійна і нацыянальна свядомымі беларусамі на Бацькаўшчыне; дапамагчы Кансісторыі БАПЦ наладзіць выданне газеты «Голас Царквы» і патрэбных для вернікаў на Беларусі рэлігійных і малітоўных кніг. «З Божае Ласкі нам пашчасціла жыць у адказную пару, калі можа змяніцца доля нашага беларускага народа і ўсяго чалавецтва. Не адварочваймася ж і не ўцякайма ад гэтай адказнасці... Няхай ніхто не застанецца збоку... у гэтай вялікай рабоце».

Шуміць «7 дней»

Нават не ведаю, пад якім загалоўкам паведаміў бы аб прыгаданай ініцыятыве БАПЦ штотыднёвік «7 дней» (выданне БЕЛТА), але да адраджэнскіх намаганняў уласна на Беларусі гэтая газета ставіцца, мякка кажучы, іранічна. У матэрыяле з характэрнай назвай «Шумим, братцы, шумим!» (№15), які падрыхтавала Г. Васілеўская, пададзены вынятк і з выступленняў народных дэпутатаў БССР, работнікаў народнай асветы, дзеячаў гарадскога бацькоўскага камітэта г. Мінска па праблемах стварэння беларуска-

ТАКІЯ ДНІ НАСТАЛІ...

«А хто там ідзе?» Радкі купалаўскага верша нечакана прагучалі на мітынгу з вуснаў жанчыны з трактарнага, члена заводскага стачкама. Сапраўды: хто? «Экстрэмісты», «дэструктыўныя элементы»? (У час выхаду ў эфір лідэраў стачкамаў, дарэчы, можна было пераканацца, што гэтыя «элементы» — сімпатычныя, разумныя, хоць і не вельмі спрактыкаваныя ў палітыцы хлопцы). Ці — «яго вялікасць рабочы клас», «бясстрашныя рыцары»?

Але ж ні праклёны, ні захопленасць сэнсу справы не прасвятляюць. Таксама, як вершы класікаў і сучаснікаў, спевы бардаў, што гучалі на мітынгах у паўзах паміж выступленнямі далёка не галоўнае. Між іншым, эфектных, але пустых прамоў, імправізацый на палітычныя тэмы рабочыя не прымалі.

Не дзеля знешняга эфекту пракрочылі яны па Ленінскім праспекце на плошчу Перамогі. (Хоць узорны парадак, з якім рухалася агульная калона пад бел-чырвона-белымі сцягамі, прызнацца, уражвала). Не да эфектаў ім было, як і іх сябрам у Оршы, якія перакрылі чыгуначны рух. Мінскія рабочыя хацелі звярнуцца да іх праз эфір — засцерагчы ад сутыкненняў з АМАПам, ад непапраўнага. Эфір не далі. Там, па той бок «барыкад» — таксама свая салідарнасць: «Сацыялістычная айчына ў небяспецы!»

Рабочым кажуць, што забастоўкі нясуць шкоду вытворчасці, а значыць — ім самім, вядуць да эканамічнага хаосу, у бездань. Ды яны разумеюць гэта не горш, а можа, і лепш за многіх народных дэпутатаў. Але іншага выйсця на сёння не бачаць, бо не вераць (і не без падстаў) абяцанням улад кардынальна палепшыць стан спраў адміністрацыйнымі метадамі.

Яшчэ ўчора прыціснутыя цяжкімі ўмовамі працы, бясконцымі чэргамі, бессэнсоўнасцю існавання, раз'яднаныя, сёння рабочыя сабраліся разам. І не дзеля першамайскай паказной дэманстрацыі лаяльнасці уладам, а дзеля ўласных інтарэсаў і абароны чалавечай годнасці выйшлі яны на вуліцы. Канечне, сабрацца на мітынг прасцей, чым выпрацаваць сапраўднае адзінства, агульную праграму дзеянняў. Але ўсяго за некалькі дзён палітычная рэальнасць, жорсткае процістаянне літаральна падштурхнулі рабочых да неабходнасці стварэння незалежных прафсаюзаў. Гэтая ідэя яўна знаходзіць усё большую падтрымку. Зразумела, ад ідэі да яе рэалізацыі — шлях няблізкі. Але як сказала тая жанчына з трактарнага, што чытала верш Купалы (на жаль, не запісаў яе прозвішча), — за гэтыя дні мы сталі іншымі, і такімі, як раней, не будзем ужо ніколі.

Напэўна, гэта так.

Віталь ТАРАС.

Фота У. КРУКА, А. КЛЕШЧУКА, А. КАЛЯДЫ, У. САПАГОВА і БЕЛТА.

РЭПЛІКА ЧЫТАЧА

«Ветэрану БССР» ад проста ветэрана

Мой сусед, прыхільнік нядаўна створанай Беларускай сацыял-дэмакратычнай грамады, паказаў мне нумар газеты «Звязда» і спытаўся: «Ці ведаеш ты такога вучонага—А. Залескага?.. Вунь як падпісаўся пад сваім артыкулам: «ветэран Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, доктар гістарычных навук, прафесар...» Я збіраўся ўступаць у БСДГ, там шмат добрых хлопцаў, а гэты Залескі пра іх саміх і іхнюю партыю такога нагаварыў, што аж валасы дыбам становяцца. Ніводнага добрага слова, адзін дзёгаць ды кампрамат. Што гэта за вучоны такі, што гэта за «ветэран БССР»?

Я моўчкі ўзяў газету, прабег загаловак, «Здзіўляючая дэзінфармацыя», першыя і апошнія радкі, подпіс пад артыкулам... Тут усё адпавядала адно другому. Ніякіх сумненняў не заставалася. Гэта быў ён, сумна вядомы Адам (па бацьку Іосіфавіч) Залескі. Жывы Курылка!..

Мой сусед правільна падмеціў, што сапраўдны доктар навук і прафесар не можа такое пісаць. Дык то ж сапраўдны, а гэта ж «псеўда»: псеўданавуковец, псеўдапрафесар. М. А. Ткачова ён папракае ў тым, што той нібыта «трывала зарэкамендаваў сябе фальсіфікацыяй гісторыі». На справе ж менавіта такія «гісторыкі», як Абэцэдарскі, Залескі і да іх падобныя, фальсіфікавалі і працягваюць, як мы бачым, фальсіфікаваць мінулае Беларусі. Вось і на гэты раз не можа ніяк Адам Іосіфавіч Залескі змірыцца з тым фактам, што ў гісторыі беларускай палітычнай думкі займалі адпаведнае месца і сацыял-дэмакратычныя ідэі. З аднаго боку, ён мусіць прызнаць, што яны ўзнікалі і ўвасабляліся ў пэўныя партыі, а з другога — тут жа спахопліваецца і пачынае пракручваць у сто першы раз усё тую ж, сцёртую да гнюсавасці пласцінку— наконт «рэакцыйных колаў», іх супрацоўніцтва з польскімі акупантамі і германскім імперыялізмам... Ну а далей, з незвычайным спрытам, выводзіць проста з тых рэакцыйных, з тых дробна-буйнабуржуазных колаў сённяшніх сацыял-дэмакратаў, ініцыятараў стварэння БСДГ. Вось так. І яшчэ ён іх называе «няўдзячнымі сынамі сваёй сацыялістычнай Радзімы», «пярэваратнямі (мова «ветэрана... доктара... прафесара»!).

Сапраўды, трэба быць няўдзячным сынам сваёй Радзімы, каб лічыць сябе яе гісторыкам, спецыялізавацца на яе гістарычным мінулым, карміцца (атрымліваць доктарска-прафесарскую зарплату) за кошт гэтага, і ў той жа час так не ўспрымаць, так ненавідзець і з такой зацятасцю фальсіфікаваць нашу гісторыю, як гэта робіць А. Залескі. Гэта нешта заалагічнае, гэта нават нешта горшае, чым чорная няўдзячнасць. Дарэчы, тут трэба шукаць і сапраўдных пярэваратняў...

Я. СЯМАШКА,
ветэран вайны і працы,
былы выкладчык гісторыі.

моўных школ і класаў. На больш вартасны, аналітычны досвед становішча беларускай школы «праблемны» штотыднёвік, відаць, не здольны. Затое чапляць «бірачкі» — калі ласка. Можа, знаўцам і рупліўцам беларускай культуры і даравальны пэўны нацыянальны сарказм. Але бюлетэню, выдаванаму не на дзяржаўнай мове, у гэтым сэнсе, мяркую, можна было б і прамаўчаць. Ці — «не шумець»?

Не зважаючы на Беларусь

Да болю робіцца крыўдна за навуковую годнасць дактароў навук, калі чытаеш гістарычныя опусы накшталт артыкула літоўскай вучонай Р. Жэпкайтэ «Литва земель никому не должна» (грамадска-палітычны штотыднёвік «Голос Литвы» № 12 за г. г.). Аўтарка разважае аб літоўска-польскіх межах, скарыстоўваючы... тую сумна вядомую «карту», на якой выяўлена мяжа з Беларуссю блізу Пастаў, Маладзечна, Шчучына, Гродна. Спрабуючы абгрунтаваць чарговыя межавыя прэтэнзіі (на гэты раз ужо да Польшчы), літоўская даследчыца гаворыць аб згаданай мяжы з Беларуссю, што яна «амаль адпавядае этнічнай тэрыторыі, на якой у XIII ст. было створана ядро літоўскай дзяржавы». Цяжка зразумець, што мае на ўвазе Р. Жэпкайтэ, калі гаворыць «ядро» дзяржавы, але зусім пэўна бачыцца атаясамленне «створанай у XIII ст.» літоўскай дзяржавы з сучаснай Літоўскай Рэспублікай.

Крыўдна, калі суседні народ, «з'яднаны прагай волі», з'яднаны яшчэ і такімі адмысловымі поглядамі на гістарычнае мінулае. Цяперашні Старшыня Вярхоўнага Савета Літвы сп. В. Ландсбергіс у красавіку, напрыклад, заявіў, што для яго, маўляў, існуе толькі СССР, а на Беларусь літоўскае кіраўніцтва не зважае. Такія вось, зусім не бяскрыўдныя «гульні ў карты»...

Юрась ЗАЛОСКА.

«АДДАМО СПРАВЕ АДРАДЖЭННЯ...»

На з'ездзе пісьменнікаў Украіны

З маленства люблю Украіну. Любоў прыйшла з песнямі, казкамі, з «садком вишневим коло хати» вялікага Тараса. Першыя сустрэчы з гэтаю благаславеннаю зямлёю ўразілі і зачаравалі бязмежнымі стэпамі з клічнікамі стромкіх таполяў, з чародкамі беленькіх мазанак, меладычнаю, як сама песня, такою блізкаю і зразумелаю моваю.

Куды б мяне ні кідаў лёс, я перш-наперш шукаў украінцаў; з імі ў любых нягодах лягчэй і надзейней. На Украіне ў мяне шмат сяброў. І вось пашчасціла зноў сустрэцца з імі. З 16 па 19 красавіка я быў госцем з'езда пісьменнікаў братняй Украіны. Гэта быў самы прадстаўнічы форум літаратурных сіл рэспублікі. Дэлегатамі з'езда былі ўсе 1236 членаў саюза.

Вялізную залу Жоўтневага Палаца культуры прафсаюзаў запоўніла больш за тысячу празаікаў, паэтаў, крытыкаў, літаратуразнаўцаў, гасцей са Злучаных Штатаў Амерыкі, Канады, Аўстраліі, Румыніі і некалькіх саюзных рэспублік. З партрэта на сцэне на сваіх нашчадкаў узіраюцца праніклівыя вочы вялікага Кабзара. У 10 гадзін раніцы на сцэну выходзіць хор пад кіраўніцтвам народнага артыста рэспублікі П. Муравускага. Усе ўстаюць і заміраюць у глыбокім урачыстым маўчанні, гучыць «Малітва пра Украіну». Прысутныя пад гукі «Развітальных перазвонаў» ушаноўваюць памяць усіх закатаваных сталінскай інквізіцыяй. Якраз у гэтым будынку была катоўня сумленных сыноў і дачок, таленавіцейшых песняроў Украіны.

Першы сакратар саюза Юрый Мушкецік у глыбокім і грунтоўным дакладзе зрабіў аналіз надзённых і балючых праблем, крызіснай сітуацыі ў грамадстве і ў культуры Украіны, задаў належны тон для сумленнай, смелай, зацікаўленай і шчырай размовы на з'ездзе. У палымяных і разважлівых, палемічных і канструктыўных прамовах з трыбуны, з устаноўленых у зале мікрафонаў гучалі боль за сённяшняе жабрацкае становішча народа, за поўны заняпад культуры, за адсутнасць матэрыяльных магчымасцей развіваць літаратуру, выданне новых кніг і літаратурнай перыёдыкі.

А побач з Жоўтневым палацам каторы ўжо дзень не змаўкаў гул вялізнага натоўпу «страйкарів» (забастоўшчыкаў) — рабочых кіеўскіх заводаў, прадстаўнікоў данбаскіх стачкомаў. Над плошчаю і Хрышчацікам гайдаліся блакітна-жоўтыя сцягі, гучалі гнеў і абурэнне становішчам і бяспраўем, у якім апынуўся народ Украіны і ўсяго Саюза. Дэлегаты пісьменніцкага з'езда ўвесь час падтрымлівалі маральна і матэрыяльна ўдзельнікаў мітынгу.

Асабліва гарачая палеміка на з'ездзе разгарнулася пры абмеркаванні новага статута незалежнага саюза пісьменнікаў Украіны: ніякага дыктату цэнтра, ніякага ўмяшання функцыянераў розных узроўняў у творчае жыццё творчай арганізацыі, поўная самастойнасць новага саюза.

У ходзе абмеркавання статуту было прапанавана дзесяты з'езд Саюза савецкіх пісьменнікаў Украіны лічыць **першым** з'ездам незалежнага саюза. Прапанавана на час знаходжання ў кіраўніцтве старшыні саюза, членам рады і рэдактарам органаў Саюза пісьменнікаў прыпыняць знаходжанне ў любых палітычных партыях.

Па прапанове народнага дэпутата СССР паэта Расціслава Братуня з'езд звярнуўся да Вярхоўнага Савета Украіны аб неадкладным вызваленні з Лукаянаўскай турмы беспадстаўна арыштаванага народнага дэпутата Сцяпана Хмары. З'езд прыняў зварот да Старшыні Вярхоўнага Савета Украіны Л. Краўчука паставіць на сесіі Вярхоўнага Савета пытанне аб выдзяленні творчым саюзам кампенсацыі за дзяржаўны кошт.

Хвалюючымі былі выступленні госця з Канады Краўчука аб развіцці ўкраінскай літаратуры за акіянам і слова пісьменніка Ткачука аб складаных умовах украінскіх літаратараў у Румыніі.

Мне выпаў гонар віншаваць удзельнікаў з'езда ад пісьменніцкай арганізацыі Беларусі. Я ўспомніў яскравейшыя старонкі нашага братэрства ў гады супольнай барацьбы і агульнага гора. Прыгадаў, як у 1932-33 гадах вымірала з голаду Украіна, як тысячы бабулек і маладзіц з дзеткамі, мужчын і дзяўчат шукалі ратунку на Беларусі, як мы дзяліліся апошняй бульбінай, лыжкай заціркі, як аддавалі шклянку малака дзіцяці, каб не звёўся род Скаварады і Шаўчэнкі. Людзей ратавала спагада, любоў да бліжняга і сумленне.

Расказаў і пра нашы агульныя праблемы, пра крытычнае становішча ў нашай культуры, пра пагарду і глухату чынoўна-бюракратычнай алігархіі да мовы народа, да яго традыцый, да ўваскрашэння нацыянальнай свядомасці, годнасці і гордасці. Гаварыў і пра сённяшні стан жыцця ў рэспубліцы, якая ўвесь час лічылася самаю паслухмянаю і рахманаю, зручнаю для прапагандысцкіх візітаў. Нарэшце схамянулася і Беларусь, яе рабочы клас заявіў права на людскае існаванне і палітычны выбар, не сумяшчальны з афіцыйнымі догмамі.

Боль, праблемы і клопаты з украінцамі ў нас адны, таму так добра адно аднаго разумеем.

У заключэнне зачытаў ліст Васіля Быкава пісьменнікам Украіны. Тысячная аўдыторыя на яго адказала громам воплескаў.

Да позняга вечара бушавалі выбарчыя страсці. Нарэшце сфарміравана Рада Саюза пісьменнікаў Украіны. У яе ўвайшло сто актыўных прадстаўнікоў усіх жанраў і абласных арганізацый. Адкрытым галасаваннем старшынёю саюза абраны Юрый Мушкецік. І не дзіўна: грамадзянскую і творчую пазіцыю Юрый Міхайлавіч сцвердзіў завяршальным акордам даклада: «Мы змарнавалі шмат, страцілі сіл яшчэ больш, а ўсё, што засталося ў сэрцах несаталелага, нерастрачанага ў таленце, усё, што можам зрабіць, на што здольны кожны, аддамо справе адраджэння роднага краю, роднага народа, Украіне. Іншага ў нас няма і быць не можа. Украіна — наш боль, наш гонар, наша слава!»

...Я шчаслівы, што сустрэўся з добрымі даўнімі сябрамі, набыў новых прыяцеляў, атрымаў жыватворчы зарад мужнасці, адчуў сілу няздольнай народнай свядомасці і высокага духу.

Сяргей ГРАХОЎСКІ.

Вітанне пісьменнікам Украіны

Дарагія сябры! Мае ўкраінскія браты!

Звяртаюся з гэтым пасланнем у цяжкі для нашых народаў час і шлю вам братняе слова цеплыні, надзеі, зычу шчасця вам і вашаму вялікаму народу, прыдбання сапраўднай незалежнасці, без якой ніколі нам шчасця не бачыць. Пра тое сведчыць увесь наш шматгадовы гістарычны вопыт, нялёгкае жыццё апошніх пакаленняў. Як цяпер відаць, лепшыя таленты нашых народаў змагаліся за гэтую мэту, многія з іх леглі касцьмі ў матухну-зямлю менавіта з гэтай марай. Яе няздзейсненую, абылганую і зняважаную нашымі ворагамі, падхапілі мы, каб яна не ўмерла зусім. Далейшае будзе залежаць ад нас.

На ўкраінскай зямлі, як і на беларускай, і на кожнай іншай шмат выдатных творцаў культуры, многія здабыткі якіх сталі гонарам нацыі і чалавецтва. Але ў наш час самы найбольшы гонар заслугоўвае мастак-грамадзянін, самаадданы барацьбіт за народнае шчасце. У гэтым сэнсе мы на Беларусі імкнём нашы позіркі да лепшых сыноў Украіны, яе самых таленавітых песняроў мужнасці і народнае долі — Івана Драча, Дзмітро Паўлычкі, Уладзіміра Яварыўскага ды іх верных і слаўных паплечнікаў. Мы вучымся ў іх, як трэба любіць нацыю і змагацца за яе выхад з бальшавіцкага дзікунства ў шаноўную сям'ю сусветнай цывілізацыі.

Дарагія браты! У гэты час я шлю вам мой братэрскі паклон і жадаю ўдачы ў вашай вялікай і святой барацьбе за волю і незалежнасць вялікай і благаславеннай Украіны.

У нас адзін шлях і дай вам Бог удачы!

Ваш брат Васіль БЫКАЎ.

З ПОШТЫ АДДЗЕЛА КРЫТЫКІ І БІБЛІЯГРАФІІ

ЧАКАЕМ СУР'ЁЗНАЙ РАЗМОВЫ

Калі чытаеш сёння наш перыядычны друк, выступленні асобных крытыкаў і пісьменнікаў, ловіш сябе на думцы, што ў поле зроку некаторых аўтараў не трапляюць многія літаратурныя творы, якія прыцягваюць увагу тысяч чытачоў. Наша літаратурная крытыка нібы не хоча іх зусім заўважаць. Я асабіста не магу пагадзіцца з думкай, быццам у нас сёння няма літаратуры і што яе наогул не было... Некаторыя «ярыя» аднадумцы паставілі ўжо над ёй крыж, пахавалі яе...

А ці так гэта на самай справе?

Вось што гаворыць літоўскі пісьменнік Леанідас Ацынявічус у гутарцы з карэспандэнтам «ЛГ», змешчанай у адным з апошніх нумароў: «Хоць ёсць людзі, якія сёння гатовы спісаць усю мінулую савецкую літаратуру, чаму б не пайсці іншым шляхам, чаму б не пашукаць у тым, што напісана, добрых традыцый? Яны могуць быць працягнуты і пашыраны...»

Леанідас Ацынявічус, як падкрэслена ў інтэрв'ю, у адрозненне ад свайго сябра Юргіліса Балтакіса, які выражаў «геніяльна маўчаць», у такі трывожны час на ўвесь голас гаворыць аб тым, што нам трэба працягваць і пашыраць свае літаратурныя традыцыі. У адрозненне ад літоўцаў, сёння мы не толькі не даацэньваем, а часам проста ганім сваю нацыянальную літаратуру.

Спашлюся на некаторыя прыклады, каб не быць галаслоўным. 15 лютага ў нашым паважаным штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» быў змешчаны агляднага артыкул Алеся Бадака пад назвай «А чытач і не заўважыць?..» Аўтар артыкула, робячы агляд мастацкіх твораў, апублікаваных напрыканцы мінулага года ў часопісах «Полымя», «Маладосць», «Беларусь» («Нёман» ён чамусьці зусім абышоў), падкрэслівае, што «беларускія газеты і часопісы б'юць у званы, каб прыцягнуць увагу грамадскасці да незайздроснага стану сваіх выданняў, але... ці заўсёды дбаюць яны пра ўзровень надрукаванага?..»

Безумоўна. кожная рэдакцыя перш за ўсё дбае пра ўзровень надрукаванага. Другая справа, як адносяцца чытачы да таго, што надрукавана ў часопісе альбо выйшла асобнай кнігай.

Увогуле, мне здаецца, аўтар агляднага артыкула даволі суб'ектыўна ацэньвае не толькі дзейнасць рэдакцый часопісаў, але і некаторыя творы, змешчаныя на іх старонках. «Але ж,— піша Алесь Бадак,— калі пагартаць усю леташнюю падшыўку «Полымя», можна знайсці нямала невыразных празаічных твораў». Робячы такія высновы, аўтар артыкула катэгарычна заяўляе, што раман Алеся Рыбака «Трэба было жыць», змешчаны ў дванаццатым нумары «Полымя», «пасрэдненькі»... Па-першае, раман, як вядома, друкаваўся ў часопісе вырыванне са скарачэннямі. Ён выйшаў ужо асобнай, у поўным аб'ёме. кнігай. А па-другое, кідаць такі «цэнь на пляцень» без усялякіх доказаў — гэта проста забаронены прыём. Дарэчы, я асабіста прачытаў раман Алеся Рыбака і не лічу яго «пасрэдненькім». Не бяруся падрабязна на ім спыняцца. Скажу толькі, што ў рамане праўдзіва, па-свойму адлюстравана жыццё нашага маладзейшага пакалення ў пасляваенныя гады. У некаторай ступені раман аўтабіяграфічны. І каб называць твор слабым, «пасрэдненькім», трэба гэта даказваць, а не наносіць абразу аўтару.

Так, безумоўна, аўтар любога артыкула ў ацэнцы тых альбо іншых твораў можа выказаць свае асабістыя думкі. На тое ж мы дамагаліся галоснасці, плюралізму. Але сваю пазіцыю ў адносінах да гэтых ацэнак павінна мець і рэдакцыя, якая друкуе рэцэнзіі, артыкулы. Гэта, на жаль, не заўсёды заўважаеш.

Не магу пагадзіцца з высновай, якую робіць Алесь Бадак у сваім аглядным артыкуле, быццам нашы часопісы. у тым ліку «Полымя», губляюць свой аўтарытэт, цікавасць у чытачоў таму, што няма сапраўдных высокамастацкіх твораў. Дазвольце не пагадзіцца з вамі, мой маладзейшы сябар, таварыш па пяру. Наколькі мне вядома, рэдакцыя часопісаў — усе, без выключэння, трымаюць моцную сувязь з сваім аўтарскім актывам, загадзя ведаюць, што прапануе ім той альбо іншы пісьменнік. Да таго ж існуе строгі адбор з усяго таго, што прапануецца да друку. Варта было б тут зазначыць яшчэ адно. Некаторыя нашы літаратурныя крытыкі, ды і самі пісьменнікі, у сваёй творчасці звяртаюць больш увагі на негатыўныя з'явы ў жыцці і літаратуры, пакідаюць за полем зроку ўсё тое станоўчае, што было і ёсць у творчасці многіх нашых пісьменнікаў. Чаму многія творы ў свой час не атрымалі падтрымкі ў шматлікіх чытачоў? На гэтае пытанне трэба даваць больш грунтоўны, усебаковы разгляд, а не проста рабіць скараспелыя высновы, наносячы абразу і аўтарам твораў і іх чытачам...

Нашы паважаныя чытачы, як і самі пісьменнікі, чакаюць ад літаратурнай крытыкі сур'ёзнай і аб'ектыўнай размовы пра сённяшні стан сучаснай мастацкай прозы, публіцыстыкі, паэзіі, драматургіі, пра іх далейшае станаўленне ў наш вельмі нялёгкі, складаны і супярэчлівы час.

Пятро ПРЫХОДЗЬКА.

Ад рэдакцыі.

Ліст Пятра Прыходзькі, пры ўсіх крытычных заўвагах у адрас штотыднёвіка, мы ўспрынялі з павагаю. Адкрытае выяўленне сваёй пазіцы, сваёй нязгоды з тымі ці іншымі публікацыямі аддзела крытыкі і бібліяграфіі куды больш плённы шлях, чым унутрыцэхавыя крыўды і далёкія ад канструктыўнасці прыватныя меркаванні. У гэтым плане былы франтавік паказвае добры прыклад усім нам.

Скажам, аднак, што залішне экспрэсіўнае слова «ганіць» у дачыненні да аглядных нататкаў Алеся Бадака здаецца нам празмерным. Крытыкаваць не значыць ганіць — што б там ні было, у тым ліку і нацыянальную літаратуру. Ды і не замахваўся малады крытык на ўсю літаратуру, пішучы пра дванаццатыя нумары мінулага года нашых часопісаў. Што ж да пераканаўчасці, доказнасці, якіх не хапае нататкам А. Бадака, то тут з аўтарам ліста ў рэдакцыю мусім пагадзіцца.

кс. Уладас ПЯТРАЙЦІС:

«ПАСЛУХАЙЦЕ СВАЮ ДУШУ»

ДАКЛАДНА НЕ ПАМЯТАЮ, але, здаецца, ці не ўпершыню ў маёй свядомасці адбілася назва літоўскага горада Каўнаса пасля трагедыі, якая разыгралася ў ім. У цэнтры горада палыхнула жахлівае вогнішча, на якім спаліў сябе малады літовец Ромас Каланта. Што гэта было — адчай? пратэст? выклік?..

Летась мне пашчасціла пазнаёміцца з літоўцам, чыю душу апяклі іскры таго жахлівага вогнішча. Тады яшчэ юнак, вучань адной з каўнаскіх школ Уладас Пятрайціс напісаў верш. Верш-нязгоду з тым, што адбываецца на радзіме. Верш-боль. Верш-пратэст.

Нешматлікая прэса, якая ў той час заўважыла жывое вогнішча ў Каўнасе, абазвала Ромаса коратка — фанатыкам. «Антысавецкім элементам, ахвярай рэлігійнага фанатызму» назвалі пазней і аўтара верша. Праўда, не ў друку, а ў школьнай характарыстыцы: верш прачыталі тыя, хто па абавязку службы зачытваліся падобнымі творамі. І ацанілі. Цяжар выхавання лёг на плечы настаўнікаў. Выхоўвалі. Стараліся. Неяк на Вялікдзень, пасля таго, як Уладас разам з аднакласнікамі ўмудрыліся адбыць усяночную, праспяваць «Алілуя» ўваскросламу Збавіцелю ды паспець яшчэ раніцай на нядзельнік, адзін з «сеяцеляў разумнага, добрага, вечнага» выказаўся ў класе адназначна: «Мне ў вашым класе смярдзіць. Буржуазным нацыяналізмам». Уладас разам з сябрамі моўчкі падняліся з-за партаў і выйшлі з класа, пашкадаваўшы тонкі нюх «сеяцеля»...

А цяпер, шаноўны чытач, паглядзі на здымак. Перад табою — аўтар таго верша, Уладас Пятрайціс, ксёндз Мёрскага касцёла, што на Віцебшчыне. Прадбачу, як нехта з пільных барацьбітоў з рэлігіяй падумае: «Вось да чаго даводзіць фанатызм!» А хтосьці, магчыма, падумае і гэтак: «Пабунтаваў чалавек у юнацтве, пасля павініўся, супакоіўся і пачаў другіх навучаць пакорлівасці і паслушэнству». І абодва памыляцца, святар Пятрайціс захаваў у сабе свабодалюбівы дух юнака Уладаса, нежаданне мірыцца з несправядлівасцю.

Можа, таму сябры Полацкай суполкі Беларускага народнага фронту «Адраджэнне» летась менавіта яго запрасілі з каталіцкіх святароў асвяціць на Дзяды крыж памяці ахвярам сталінізму, на Полаччыне?

ШТО АДЧУВАЕ чалавек, калі ўпершыню з вуснаў святара чуе словы малітвы на роднай мове? І не ў дзяцінстве, а пасля таго, як ужо столькі думана-перадумана над пакутніцкім лёсам Бацькаўшчыны? Пасля таго, як прыйшло разуменне вялікай несправядлівасці, калі беларусы, хрысцячы сваіх дзяцей, выпраўляючы сваіх родных і блізкіх у вечнасць, у хвіліны радасці, бяды, адчаю, вымушаны, як тыя жабракі, пазычаць чужыя словы, каб звярнуцца імі да Бога? Што адчувае? Напэўна, тое ж самае — «нарэшце і ў нас па-людску». Мабыць, і тады, на Дзяды, некаторыя падзівіліся, што ксёндз вымаўляе словы малітвы не па-польску, а па-беларуску. Пасля айцец Уладас сказаў кароткую прамову, зноў жа па-беларуску, з лёгкім прыбалтыйскім маўленнем. Не адзін жыхар старажытнага Полацка вінавата апусціў долу вочы, калі чуў пранікнёныя словы ксяндза пра меладычную беларускую мову...

Калі і дзе нарадзілася павага да яе ў літоўца Пятрайціса?

Упершыню беларускія словы ён пачуў не ў Мёрах, а яшчэ ў Літве,калі служыў захрыстыянам у Жаслейскім касцёле. З вуснаў прыбіральшчыцы Зосі. Ад яе ж упершыню пачуў на незнаёмай тады мове «Матачку Божую». І зразумеў, што, калі жыве на свеце народ, значыць, павінна жыць і ягоная мова, на якой і трэба яму звяртацца да Бога.

Не думаў тады малады захрыстыян, што праз колькі гадоў яму самому давядзецца пераконваць у гэтым сваіх парафіян-беларусаў, якіх у свой час ахрысцілі ў касцёле і тым самым павялічылі патрыётаў пальшчызны. Пакрывіла б душою, калі б сказала, што вельмі ўзрадаваліся ўсе ягоныя парафіяне, пачуўшы, што па нядзелях раніцай імша будзе адпраўляцца па-беларуску. Пэўна ж, не адна кабета, з тых, што яшчэ за «польскім часам» вучыла «Кто ты естэсь? — Поляк малы», падзівілася з навацый ксяндза. Падзівілася, але наўрад ці задумалася, чаму літовец пераконвае іх у тым, пра што яны павінны былі казаць яму самі.

А праз колькі часу на хорах Мёрскага касцёла загучалі і беларускія спевы. Чыстыя дзявочыя галасы ўзляцелі пад скляпенні касцёла:

Мы хочам Бога ў нашым краі,
Між беларускіх бедных стрэх.
У нашай мове і звычаі
Не можа мецi месца грэх.

Так пяць гадоў назад нарадзіўся ў Мёрах новы творчы калектыў — касцельны хор дзяўчат. Пра ягоныя рэпетыцыі, выступленні, пра тое, як шыліся ўборы для спявачак, як падбіраўся рэпертуар, ніхто ў канцылярскіх справаздачах птушачак не ставіў. Узнагародай былі прасветленыя твары прыхаджан на імшы.

Песні, вершы — духоўныя і свецкія — гучаць не толькі на касцельных службах, а і ў калядную, навагоднюю ночы каля касцёла, у... вандроўках, арганізаваных таксама святаром. «Ксёндз у вандроўцы? —падзівіцца хтосьці. — З начлегам у палатцы? З паходным пайком? Каля вечаровага вогнішча?». Так, і жарты, і смех, і начлег у палатцы, і ўспаміны пра тое, хто што перажыў-пабачыў. Праўда, напачатку ў аўтабазе нізавошта не хацелі выдзяляць тыя аўтобусы, якія заказваў касцёл для вандроўкі, напрыклад, у Літву, альбо яшчэ некуды. Там, відаць, вырашылі, што зусім неабавязкова «цемрашальнай установе» арганізоўваць падобныя мерапрыемствы. Давялося ісці на хітрасць. Трое прыхаджан ішлі ў тую ж самую аўтабазу і прасілі аўтобусы — быццам бы для вяселляў. Дазвалялі. І ніхто не пацікавіўся, чаму такое супадзенне — усе тыя вяселлі ў Літве.

Айцец Уладас успамінае тыя вымушаныя хітрыкі з жартамі. Не трымае крыўды і на празмерна руплівых абаронцаў тутэйшых людзей ад «рэлігійнага дурману». А з імі давялося сутыкнуцца не раз і не два. Як, да прыкладу, было растлумачыць, чаму ён, пазваны паспавядаць адну бабулю ў дальняй вёсцы, не адмовіў і астатнім бабулькам, чые ногі ўжо не могуць ісці за няблізкі свет у касцёл? Іх было 17, а па інструкцыях (не ведаю, якім мудрацом пісаных) ксёндз меў права пры выездзе спавядаць не больш двух чалавек. Словам, зарабіў тады парушальнік закону У. Пятрайціс 50 рублёў штрафу. Яму б паслухацца, а «парушальнік» аказаўся цяжкім да выпраўлення і праз дзень зноў не змог адмовіць бабулькам —толькі ўжо ў другой вёсцы. І зноў — штраф...

ЯК РАЗУМЕЕ айцец Уладас высокую місію пасрэдніка паміж Богам і людзьмі, якую ён усклаў на свае плечы?

У сваіх казаннях, размовах, дачыненнях з парафіянамі ён таксама выбіваецца са звыклых уяўленняў пра святара. Хутчэй за ўсё, напачатку прыхаджанам дзіўнавата было чуць, як ксёндз, прамаўляючы з амбона, дазваляе сабе жарты, нейкія вясёлыя прыклады з жыцця, што выклікалі міжвольныя ўсмешкі на тварах — насуперак імкненню паводзіць сябе, як прынята ў храмах. Усмешкі, жарты пад час службы?

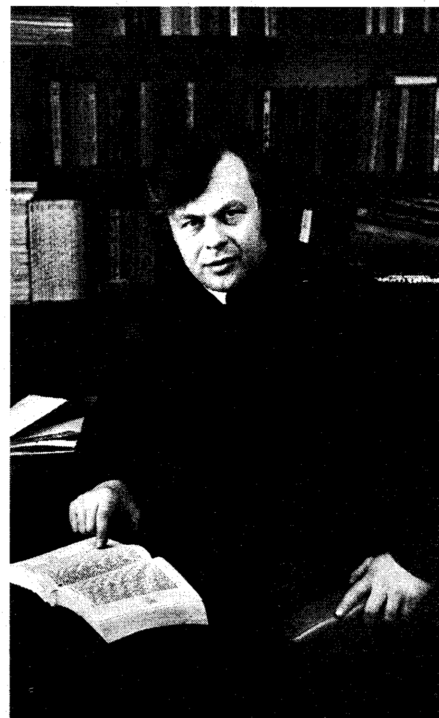
—А чаму не? — шчырае здзіўленне на твары айца Уладаса. — Чаму чалавек, які прыйшоў у храм, абавязкова павінен нацягваць на сябе сумную маску, як сведчанне найшчырэйшай веры ў Бога? Хіба ўжо адно тое, што мы верым у Бога — не найвышэйшая радасць, не вера ў дабро, справядлівасць? Нам чамусьці здаецца, што шчыры вернік абавязкова павінен ліць слёзы альбо сентыментальна вохкаць пра сваю адданасць Усявышняму. Што, ад гэтага ён стане духоўна багацейшым? Палепшае? Ці, можа, яму не захочацца болей крыўдзіць блізкіх? Ды не ж! Ёсць людзі, якіх быццам і не папракнеш у тым, што яны мала вераць (ды вера і не вымяраецца нейкімі порцыямі, яна альбо ёсць, альбо яе няма), але ад іхніх прэсных, застылых выразаў на тварах робіцца часам няўтульна. Некаторыя ва ўсім, што робяць, бачаць нейкі свой абавязак. Быццам пад прымусам яны не чыняць зло, рэгулярна ходзяць у касцёл, кладуць афяру, нават калі моляцца, і то адчуваюць гэты, няхай сабе і добраахвотны, але прымус. Гэткіх людзей можна толькі пашкадаваць, бо ў іхніх душах няма Бога. Ёсць хімера Бога, а не сам Ён... І таму я — за тое, каб у нашым касцёле і душы людзей раскрываліся да добрага, і іхнія твары свіціліся радасцю — звычайнай, чалавечай.

Неяк у час казані айцец Уладас звярнуўся да прыхаджан з прапановай правесці эксперымент — заўсміхацца і не спяшацца мяняць выраз твару. І гэтак — тыдзень. «Кожную раніцу, калі нават і не надта атрымліваецца, паспрабуйце сілай расцягнуць вусны, не спяшайцеся выліваць з сябе злосць, замяніце яе на той час усмешкай», — прасіў святар сваіх прыхаджан. І запэўніваў: «Не веру, што не адгукнецца ваша дабрыня ў сэрцах вашых блізкіх, што не прымусіць і іх, няхай сабе на той час, але забыцца на свае крыўды».

...Дом айца Уладаса ў Мёрах прыкметны. І не толькі тым, што ён двухпавярховы і сваёй дагледжанасцю нагадвае дамы якога-небудзь літоўскага мястэчка альбо прыгарада. Адметным яго робіць і мноства кветак у гародчыку, вакол дома, на вокнах. А чалавека, які ўпершыню адчыняе сюды дзверы, прымушаюць запыніцца, прыслухацца ды ў чарговы раз падзівіцца птушыныя галасы, якімі напоўнены дом. Усё гэта патрабуе дагляду, дасведчанасці і, вядома, сапраўднай улюбёнасці ва ўсё жывое. «А таксама пільнасці, — жартуе айцец Уладас. — Бо калі раптам зазірне да птушак чалавек з нядобрым сэрцам — чакай страт». Нярэдка дзверы гэтага дома адчыняюць мясцовыя малыя гарэзы, просяцца паглядзець птушак.

—А як жа «нядобрыя» сэрцы? — пытаюся ў гаспадара.

—А ў дзяцей іх не бывае, — коратка сцвярджае ён. — Гэта толькі ў дарослых. А ў дзяцей ва ўсіх добрыя і вочы, і сэрцы, і душы. Яны і чужы боль вастрэй адчуваюць. Вы заўважце: дзіця заўсёды падыдзе да таго, хто плача, у каго бяда. А дарослыя? Усё болей міма...

— Ойча, а вы любіце людзей?—нечакана вырываецца ў мяне, і я амаль прадбачу сцвярджальны адказ, бо як жа інакш можа адказаць ксёндз? Але ў чарговы раз разумею, як «цесна» майму суразмоўцу ў стэрэатыпах.

— Я хачу іх любіць, але, на жаль, не магу сказаць, што гэта заўсёды ў мяне атрымліваецца, — кажа ён. —Ва ўсіх нас назапасілася столькі злосці, зайздрасці, абыякавасці да ўсяго, што не тычыцца асабіста нас! Часта думаю, што мне лягчэй любіць апівоху, на якога грамадства махнула рукой. Ён лічыць за радасць пагаварыць з намі, а мы, упэўненыя, добрапрыстойныя з выгляду, спакойна мінаем яго і лічым грэшнікам. Найперш, вядома ж, яго, а не саміх сябе... Да чалавека, які спатыкнуўся некалі ў жыцці, заўсёды хочацца падысці, сказаць яму добрае слова, падбадзёрыць. Веру, што такое слова не можа не крануць добрай струны. І ці не зашмат мы з такой лёгкасцю выкрэсліваем з жыцця п'яніц, прастытутак, наркаманаў... А хіба, скажыце, чалавек, які дзеля кар'еры прадае сваё «я »— не духоўная прастытутка? Дык чаму я павінен любіць яго болей, чым тую, якая ў свой час кінулася ў бездань распусты, а цяпер, можа, і не ведае, як выбрацца з яе, бо ніхто не хоча кінуць ёй выратавальны круг?

ВЕДАЮ, што ў юнацтве Уладас Пятрайціс марыў стаць лекарам. Мабыць, ён быў бы сумленным і добрым медыкам і, мабыць, не адзін ягоны пацыент сказаў бы яму шчырае дзякуй за выратаванне. Але не сумняваюся і ў тым, што шлях, па якім пайшоў ён, — гэта, як спявае ў адной са сваіх песень Сяржук Сокалаў-Воюш, «нялёгкі шлях, але найлепшы самы». Бо не адно сэрца супакоіў ксёндз Уладас Пятрайціс, не аднаго чалавека асцярог ад неразумнага ўчынку, не адну душу абагрэў цяплом і дабрынёй свайго сэрца.

Калі я вырашыла расказаць пра святара Пятрайціса людзям, я зразумела і тое, што трэба, каб людзі не толькі даведаліся пра яго, але і пачулі ягонае слова. І я прапанавала айцу Уладасу ўявіць, што перад ім сёння аўдыторыя значна шырэйшая, чым звычайна, — чытачы тыднёвіка «Літаратура і мастацтва»... Што б сказаў ён ім, чаго пажадаў?

— Мяне вельмі непакоіць, што ўсе мы цяпер жывём нібы пад знакам страху, — паволі, роздумна сказаў айцец Уладас Пятрайціс. — Страх за жыццё, дзяцей, будучае, за наш дабрабыт... І вельмі часта гэтае пачуццё нібы паралізуе волю, прагу жыцця, дабро ў сэрцах, жаданне ўдасканалення.

Быццам згубіўся асноўны жыццёвы стрыжань... Мы павінны знайсці яго. А ім можа быць толькі адчуванне Бога ў душы, высокая духоўнасць на аснове ведання рэлігіі, культурнай і духоўнай спадчыны продкаў. Менавіта яна, духоўнасць, можа даць нам тое апірышча, на якім будзе будавацца наша далейшае жыццё—ужо без страху.

Я разумею, гэта цяжка, вакол нас столькі гора і няшчасцяў. Беларусь яны не абмінаюць. Але ж ёсць і дабро! Трэба толькі мець жаданне бачыць яго — у малым і вялікім. І імкнуцца самім тварыць дабро, не абстрактнае, якое і людзей мала грэе, і нас саміх. Аднупіцца грашыма ад чарнобыльскай бяды не так ужо і стратна для многіх з нас — калі ёсць грошы. А давайце паспрабуем, напрыклад, працягнуць рукі і сэрцы чарнобыльскім дзецям, прыгрэем, прылашчым у нашых хатах няшчасных...

Нялёгка... Але ж і не будзе лягчэй, калі будзем толькі ўздыхаць ды плакаць.

У хвіліну цяжкіх сумненняў, самоты, душэўнага болю і адчаю зайдзіце ў храм. Зайдзіце. Нават калі вы не лічыце сябе вернікам. Пасядзіце, памаўчыце, паслухайце сваю душу ў храме...

І вам палягчэе...

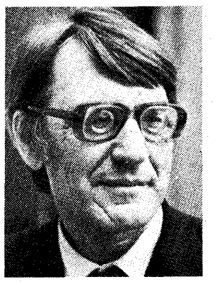
А пасля падумайце, як вы будзеце жыць далей...

Ірына ЖАРНАСЕК.

г. Наваполацк.

Віншуем!

70 гадоў — Міколу Ермаловічу... 70 гадоў — пісьменніку і гісторыку... 70 гадоў — аднаму з тых нястомных руплііўцаў, хто задоўга да нацыянальнага Адраджэння жыў нацыянальным Адраджэннем і набліжаў яго сваёй самаахвярнай працай. Віншуем Міколу Іванавіча з юбілеем! Так і надалей, спадар Ермаловіч!

ВЯРТАННЕ Ў БУДУЧЫНЮ

Надоечы ў адной з перадач Цэнтральнага тэлебачання пра чалавека надзіва таленавітага, па-сапраўднаму ўлюбёнага ў музыку было прамоўлена: «Фанатычная апантанасць». Напачатку спалучэнне гэтых слоў здзівіла. а хутчэй уразіла нейкай сваёй несумяшчальнасцю. З аднаго боку — нешта загадзя спраектаванае на веру, хоць і вельмі моцную, але ў нечым фатальна-сляпую. А з другога — адданасць справе да канца, да самазабыцця. А як падумаў-разважыў — вызначэнне дакладнае, хоць і нечаканае. Адразу ж адшукалася і паралель. Акурат пра нашага Міколу Ермаловіча сказана.

Падумайце самі: чалавеку было за пяцьдзесят, а ён, амаль пазбаўлены зроку, знайшоў сілы і на сваю вельмі сціплую пенсію штодня ездзіў з не такога і блізкага Маладзечна ў Мінск, наведваўся ў Дзяржаўную бібліятэку БССР імя У. І. Леніна, каб там да позняга вечара праседжваць над рэдкімі выданнямі, рукапісамі. І гэтак дзень за днём, год за годам, без выхадных, без адпачынку...

Праца на знос, інакш не скажаш. Якраз тая самая фанатычная апантанасць, асабліва, калі ўлічыць, што разлічваць на публікацыю гістарычных артыкулаў не надта даводзілася. Афіцыйная навука не магла пазбавіцца схем, ёй жа самой аднойчы створаных. Вульгарызатарскае стаўленне да мінулага, да падзей шматвяковай даўніны выгадна было тым, што дазваляла раз і назаўсёды расставіць усё па палічках, адвёўшы кожнаму народу пэўнае «месца» ў гісторыі. М. Ермаловіч жа ў сваіх развагах гэтыя схемы разбураў і,. што самае важнае, рабіў доказна, аргументавана, кіруючыся не эмоцыямі, а фактамі.

Пісаў, па сутнасці, для сябе. Занатоўваў, сістэматызаваў матэрыял. Толькі зрэдку асобныя думкі, часам зусім і не галоўныя, прабіваліся ў друк, выносіліся на суд грамадскасці. Гэта тады, калі, пішучы чарговую рэцэнзію ці літаратурна-крытычны артыкул, дазваляў сабе адысці ад разваг як бы крыху ўбок, а на самай справе паспрабаваць правесці паралель паміж тым, што раскрываў і паказваў у сваім гістарычна-мастацкім творы пэўны аўтар. і што было ў сапраўднасці, аб чым красамоўна сведчылі факты. Нямногія ведалі (хіба людзі з блізкага акружэння М. Ермаловіча, ды гэткія самыя апантанцы, з кім неаднойчы сутыкаўся ён у бібліятэках і архівах), што яшчэ ў 1966—1968 годзе М. Ермаловіч завяршыў унікальную кнігу «Па слядах аднаго міфа». Ды і скуль ведаць было, калі абэцэдаршчына пусціла ў беларускай гістарычнай навуцы такія моцныя карані. Тыя ж, хто спрабаваў вырваць іх, траплялі ў няміласць.

У кнізе «Па слядах аднаго міфа» М. Ермаловіч асмеліўся абвергнуць адзін з самых вялікіх міфаў сучаснай гістарычнай навукі — пра тое, што ўзнікненне Вялікага княства Літоўскага ў сярэдзіне XIII стагоддзя пачалося з заваёвы Міндоўгам некаторых беларускіх земляў. Міф сучасны, але вытокі яго ажно ў XVI стагоддзі. «Нараджэнне гэтага міфа,— як сведчыць наш выдатны гісторык А. Грыцкевіч,— звязана з тагачасным імкненнем вялікіх князёў маскоўскіх давесці іхнія правы на землі Беларусі і Украіны. Таму ў «Сказании» (маецца на ўвазе «Сказание о князьях владимирских». — **А. М.**) вялікія літоўскія князі Віцень і Гедымін выступаюць як захопнікі гэтых земляў, якія павінны быць вернуты законнаму гаспадару — вялікаму князю маскоўскаму».

Уяўляеце, які вэрхал пачаўся, калі М. Ермаловічу ўсё ж удалося частку рукапісу апублікаваць «у адным з рэдкіх акадэмічных выданняў па археалогіі»?! Нейкі самавук, без званняў і тытулаў абвяргае думку масцітых вучоных, сталічных гістарычных «свяціл», якія, штодня кленучыся ў «інтэрнацыяналізме», «вялікаму брату» адводзяць асабліва адметную ролю і ва ўсёй гісторыі, і ў гісторыі славянства ў прыватнасці! «Пакрыўджаныя» аўтарытэты пісалі ў ЦК КПБ і ў ЦК КПСС, а можа, і яшчэ ў якую-небудзь установу — гэта ўжо ім лепш ведаць...

Ці трэба здзіўляцца, што кніга «Па слядах аднаго міфа» заставалася рукапісам дваццаць гадоў — толькі ў 1989 годзе яна нарэшце пабачыла свет у выдавецтве «Навука і тэхніка» і адразу стала бібліяграфічнай рэдкасцю. Што цікава — кніга гэтая асабліва прыйшлася даспадобы моладзі, якой даўно хочацца ведаць як мага болей праўды пра нацыянальнае мінулае. Па выніках апытання, праведзенага часопісам «Крыніца», у своеасаблівым хіт-парадзе «10 лепшых кніг года» праца М. Ермаловіча заняла першае месца. Нядаўна ў той жа «Навуцы і тэхніцы» яна выйшла другім, дапоўненым выданнем.

Пыліўся ў аўтарскай шуфлядзе рукапіс «Па слядах аднаго міфа», знаходзіліся ахвотнікі «астудзіць пыл» няўрымслівага гісторыка (кажуць, што адзін з нашчадкаў Цанавы нават абяцаў пагаварыць інакш і шкадаваў, што, маўляў, ужо зусім не тыя часы), але М. Ермаловіч як быццам і не зважаў і на гэтую няўдзячную няўважлівасць да сябе, і на пагрозы. Не меў проста часу на гэта, бо забірала яго новая задума, спакваля працаваў над новай кнігай.

Таксама не вельмі спадзяваўся, што лёгка будзе выдаць яе, бо і чарговая тэма атрымалася. так бы мовіць, дакліва ці што... Замахнуўся М. Ермаловіч на тое, каб перагледзець гісторыю роднай зямлі, і назва адпаведная ўзнікла — «Старажытная Беларусь». Акрэсліў задачы немалым перыядам — ад даўніны, калі на тэрыторыі сучаснай Беларусі з'явіліся першыя насельнікі, да ўтварэння і ўмацавання Вялікага княства Літоўскага. Зноў ішоў «у рожкі» з афіцыйнай навукай, зноў разбураў міфы, а сярод іх і той, згодна якому самі паняцці «Літва», «літоўцы» атаясамліваюцца з іх сучаснымі носьбітамі. Без перабольшання — перапісваў гісторыю, але не ва ўгоду ўласным амбіцыям, а прытрымліваючыся праўды і толькі праўды. Праўда ж гэтая збіралася літаральна па крупінках — нанава перачытваліся дзесяткі і дзесяткі розных прац, праглядаліся розныя крыніцы.

Матэрыялы, да якіх яшчэ да М. Ермаловіча мелі доступ многія, загучалі па-новаму, калі часопіс «Маладосць» у 1988 годзе пачаў друкаваць «Старажытную Беларусь», прадоўжыўшы яе ў 1989 годзе. Тыраж выдання рэзка падскочыў і адразу ж, хоць ужо і не першы год ішлі ў грамадстве дэмакратычныя працэсы, колькасць экземпляраў у розніцу была... зніжана. Зноў нашая нацыянальная боязь новага, праўды. Але ж менавіта такія кнігі, як «Старажытная Беларусь» М. Ермаловіча (яна толькі што выйшла ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» тыражом дваццаць тысяч экземпляраў і гэтаксама, як першае выданне «Па слядах аднаго міфа», маланкава хутка знікла, таму так і чакаецца дадатковы тыраж), і неабходны сёння, калі народ нарэшце зноў прачынаецца ад летаргічнага сну, а рэспубліка пачынае ўсведамляць сябе дзяржавай. Яны — падручнікі жыцця, нашай шматпакутнай і складанай гісторыі.

Кнігі гэтыя — вяртанне нашай памяці. А яшчэ гэта — і адначаснае вяртанне ў будучыню. Тут да месца паўтарыць словы самога Міколы Ермаловіча з артыкула «Народ і гісторыя», які адкрывае «Старажытную Беларусь»: «...народ павінен ведаць сваю гісторыю, але не на тое, каб яе паўтараць, бо паўтарэнне гісторыі, нават самай бліскучай, азначае, што народ гэты не мае ўжо сваіх ідэалаў у будучым, што ён бачыць іх толькі ў мінулым, а гэта раўназначна яго пагібелі. Не, хоць гісторыя па сваім змесце заўсёды звернута ў мінулае, яна даследуецца і вывучаецца ў імя будучыні».

У імя будучыні і напісаны М. Ермаловічам яго кнігі. Усяго дзве кнігі. Але — вартыя шматлікіх тамоў.

Нічога не зробіш — фанатычная апантанасць.

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

Хочам з дапамогаю «ЛіМа» павіншаваць з 70-годдзем Ермаловіча Міколу Іванавіча.

Беларусы ўсяго свету чакалі выхаду ў свет ягоных кніг. І зараз, калі яны з'явіліся ў кнігарнях і імгненна зніклі з паліц, мы кажам Міколу Іванавічу вялікі дзякуй за тое, што ён вярнуў нам, моладзі, мінулае нашай Бацькаўшчыны. За свае пакуты і цяжкую працу ён стаў гонарам нацыі.

Яго кнігі заклалі падмурак сапраўднай гісторыі беларускага народа. Таму мы чакаем новых навуковых даследаванняў Міколы Іванавіча і няхай на гэтым шляху яго падтрымлівае і бароніць Святая Ефрасіння.

Зычым яму моцнага здароўя, поспехаў і каб наступныя гады яго жыцця былі б такія ж плённыя!

Ігар ПУШКІН, Сяргей ВАЛЯВАТЫ, Алесь СЕРДЗЮКОЎ, Алег ЯКАВІЦКІ, Ілля ГЕСЦЬ і інш., усяго 21 прозвішча—сябры культурна-асветніцкага аб'яднання беларусаў горада Магілёва «Машэка».

РОЗДУМ

РЭДАКЦЫЯ штотыднёвіка пазнаёміла мяне з лістом маладой маці з Наваполацка: яна выказвае шчырую заклапочанасць і незадаволенасць станам беларускай дзіцячай літаратуры, і для мяне гэты клопат — знак добры. Аўтарка пісьма, мастачка Т. Козік, відаць, разумее, што ўжо цяпер, на ранку жыцця дзіцяці, трэба рупіцца пра паўнацэннае ўспрыманне ім мастацтва. Бо калі не зрабіць гэтага своечасова, то чалавек і ў сталых гадах не будзе здольны на такое ўспрыманне.

Безумоўна, незадаволенасць чытачкі «ЛіМа» мае рэальныя падставы. У пісьме гучыць скарга, што няма ў нашай літаратуры герояў, якія маглі б вытрымаць саперніцтва з Нязнайкам, Бурацінам, Карлсанам — з чым, бадай, варта пагадзіцца. У сваім маладым запале аўтарка нават сцвярджае: «Ёсць выдавецтва «Юнацтва», ёсць дзесяткі літаратараў, якія пішуць для дзяцей, штогод выходзяць дзесяткі кніжак, напісаных гэтымі літаратарамі, а беларускай дзіцячай літаратуры **няма**». Яна згадвае імёны Янкі Маўра, Леаніда Дайнекі, Паўла Місько і шкадуе, што іхнія творы напісаны для падлеткаў.

Што ж, катэгарычнасці тут хапае, паразважаць ёсць пра што. І перш за ўсё пра тое, якое наогул становішча дзіцячай літаратуры ў сённяшняй незвычайна цяжкай, складанай і супярэчлівай сітуацыі, у перыяд духоўнага разлому грамадства.

Трэба сказаць, што дзіцячая літаратура, як і праблемы выхавання, нялёгкія і складаныя ва ўсе часы. Толькі на працягу доўгага часу яны спрашчаліся і звужваліся закасцянелымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі. Ці ж не знаёмы нам, да прыкладу, заклік выхоўваць «новага чалавека» ў духу непрымірымай класавай маралі, пад лозунгам «калі вораг не здаецца, яго знішчаюць»? І гэта ў мірны час!

Але як быць цяпер, калі рушацца старыя догмы і адбываецца глабальная пераацэнка каштоўнасцей? Як і на чым «выхоўваць» сёння? Памяняць плюс на мінус? Ёсць жа вялікая пагроза ў такі смутны і няпэўны час усёй атмасферай жыцця, разбуральнай яго стыхіяй пахіснуць дзіцячую веру ў чалавечыя ідэалы наогул — у перамогу дабра над злом, у міласць і праўду, у высакародства чалавечай душы, у святое і вечнае. А як жыць чалавеку без такой веры, асабліва маленькаму? Не спапяліць бы дзіцячыя душы! Не выбіць бы з-пад іх ног пункт апоры!..

У гісторыі літаратуры бывалі моманты, калі дзіцячая літаратура асобнымі, лепшымі сваімі творамі ў меру сваіх магчымасцей супрацьстаяла маральным дэфармацыям у грамадстве, трагічнаму адчужэнню чалавека ў ім. Прыгадаем купалаўскага «Хлопчыка і лётчыка», гэты «самацвет паэзіі», паводле выразу М. Лужаніна, самы пранікнёны і паэтычны ў ляўкоўскай нізцы вершаў. Бадай толькі «Лён» можна паставіць побач з ім. У гэтых вершах мне бачыцца аўтарскае імкненне стварыць — насуперак змрочнай рэчаіснасці 30-х гадоў — нейкую іншую мадэль жыцця, абапіраючыся на вечныя, непераходныя, агульначалавечыя каштоўнасці. У адным выпадку — гэта дзяцінства, чыстая, празрыстая крыніца жыцця, у другім — праца як матэрыяльная і пэўным чынам духоўная аснова чалавечага існавання. І тое, і другое высвечваюць у чалавеку агульнае, сутнаснае, універсальнае. Купалаўскі верш са сваім бясхмарным лірызмам і прасветленасцю як нельга лепш адпавядаў моцнай дзіцячай прaзе гарманізацыі свету.

Такую вось ролю «процівагі» ў літаратуры 30-х гадоў вы-

«...І ПРЫЙДЗЕ ЛЕПШЫ ДЗЕНЬ»

Гэтая кніга выйшла праз шмат гадоў пасля трагічнай смерці паэта. У 1934 годзе Дзмітрый Фалькоўскі стаў ахвярай тыповага па тым часе суда. І вось, нарэшце, вяртанне сумленнага чалавека і літаратара сапраўды высокага таленту. Пасмяротны зборнік вершаў Дзмітрыя Фалькоўскага «Поезії» (Кіеў, «Радянський письменник», 1989) склалі лепшыя яго творы з прыжыццёвых зборнікаў, паэмы, а таксама асобныя вершы. І сёння мы бачым, што з паэзіі Д. Фалькоўскага, цесна звязанай з лёсам сялянства, можна даведацца больш аб праўдзе класавай барацьбы пасля рэвалюцыі, чым з манаграфій некаторых гісторыкаў. З гэтай кнігі мы сёння ведаем, якім ён быў, чым захапляўся і аб чым марыў. Ва ўспамінах аднаго з відных мастакоў беларускага слова Уладзіміра Дубоўкі захаваліся такія радкі: «У маёй памяці збярогся яго цудоўны вобраз: стромкі юнак, злёгку сарамлівы, з дзіўнай напаўіранічнай усмешкай... Водбліск такой усмешкі адчуваўся і ў вершах Д. Фалькоўскага...».

Дзмітрый Нікіфаравіч Ляўчук (сапраўднае прозвішча Фалькоўскага) нарадзіўся 3 лістапада 1898 года ў вёсцы Лепясы на Брэстчыне (сёння Кобрынскі раён) у сялянскай сям'і, непадалёку ад рэчкі Мухавец. Як і многія яго сучаснікі, змалку спазнаў цану нялёгкаму чорнаму хлебу. Нягледзячы на матэрыяльныя нястачы, бацькі спачатку аддаюць Дзмітрыя ў Кобрынскае рэальнае вучылішча, а затым у Брэст-Літоўскую рускую гімназію. (Сёння гэта адзін з карпусоў Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна.)

У гады грамадзянскай вайны, ён — адзін з першых членаў Кобрынскай падпольнай групы РКП(б), утворанай у 1918 годзе,— прымае ўдзел у паўстанцкім руху, а з 1920 па 1923 год служыць на небяспечным фронце — у часцях асобага прызначэння. Пазней пра гэтыя гады ён скажа, што «лепшыя гады правёў у сяброўстве з вінтоўкай і штыком».

Трэба сказаць, што ў чэкісты Д. Фалькоўскі падаўся дзякуючы свайму дружбаку яшчэ з гімназічных часоў Ф. Федасюку — аднаму з арганізатараў Кобрынскага рэўкома, павятовай міліцыі і аддзела губчэка. Але гэтая работа Фалькоўскага надзвычай мучыла.

А він стояв тоді понуро;
І руки зв'язані іззаду...
І тільки місяць коло муру
Скликав сестер своїх на раду.
В очах байдужість і покора...
І тихо:
— Дайте докурити.—

Эсфір ГУРЭВІЧ

З НАГОДЫ...

конвалі і «Міхасёвы прыгоды» Я. Коласа, паэзія Маршака, у прозе — апавяданні М. Прышвіна пра прыроду, такія творы, як «Блакітны кубак» А. Гайдара і «Шчасце» Я. Маўра, творы светлыя і гуманістычныя, напісаныя з пранікнёным лірызмам і цеплынёй. Яны неслі пэўнае ачышчэнне грамадству, быццам бы вярталі яго да нормы, да ідэалу.

Відаць, і сёння літаратура павінна процістаяць жахлівым дэфармацыям жыцця, разбуральнай стыхіі, дысгармоніі свету. Трэба ж неяк дапамагчы грамадству, народу, дзяцінству захаваць духоўную раўнавагу, духоўнае здароўе, веру ў дабро, праўду і справядлівасць.

Але як, якім чынам? Хто адважыцца даваць літаратуры рэцэпты? Гаворка можа ісці толькі пра агульную вартасную арыентацыю твораў для дзяцей.

Мне думаецца, што ў нашых умовах першаступенны клопат ye — гуманізаваць дзіцячы свет, дзіцячую свядомасць: вучыць малых ад самага пачатку не ненавідзець, а любіць, не процістаянню, а цярпімасці, не жорсткасці і бязлітаснасці, а міласці і спачуванню, навучаць тым неабходнейшым азам жыцця, што вынікаюць з народнага светаўспрымання, з агульначалавечых прынцыпаў маралі. Менавіта арыентацыя, на народныя асновы жыцця, на агульначалавечыя каштоўнасці можа дапамагчы сёння юнай істоце не разгубіцца перад сілаю зла і не зламацца пад яе націскам, не расчалавечыцца.

Ці ёсць у беларускай літаратуры тое, што зараз так патрэбна, і ў прыватнасці, такім маленькім, пра якіх турбуецца маладая маці з Наваполацка? Дзякуй Богу, трохі ёсць, хоць, зразумела, хацелася б, каб было значна больш.

Вось бяру я з паліцы прыгожа аформленыя мастакамі А. Луцэвічам, У. Басалыгам, А. Лось, Н. Паплаўскай «Чытанку-маляванку» і «Ладачкі-ладкі» В. Віткі, і ціха радуюся: у руках цэлы чарадзейны кораб, які ўвабраў лічылкі і загадкі, жарты і байкі, казкі і пацешкі,— неацэнны скарб, узяты з чыстых фальклорных крыніц і пераўвасоблены аўтарскай фантазіяй, каб адкрыць малым простыя і вечныя ісціны быцця. І крыўдна мне стала, што аўтарка згаданага пісьма не заўважыла гэты скарб. Яна піша ў сваім лісце: «У мінулым годзе мой знаёмы прывёз з Кішынёва кніжку дзіцячых калыханак — але ж яна на малдаўскай мове». Навошта ж весці здалёк кніжкі на чужой, незразумелай мове, калі пад бокам ёсць свае, цудоўныя перакладзеныя, дарэчы, не толькі на славянскія, але і на нямецкую, англійскую, французскую, галандскую, літоўскую, узбекскую? Бачыце, як шырока разышлося па свеце слова Віткі!

Але паспрабуйце сёння набыць у нашых кнігарнях «Чытанку-маляванку» або «Ладачкі-ладкі». На вялікі жаль, іх няма. Ці ж не варта выдавецтву «Юнацтва» ў хуткім часе перавыдаць гэтыя маленькія шэдэўры? А таксама і літаратурныя казкі паэта? Наогул, відаць, ёсць сэнс сабраць пад адной вокладкай лепшыя літаратурныя казкі беларускіх пісьменнікаў, якія маюць у нас багатую фальклорную і літаратурныя традыцыі.

Маючы на ўвазе кнігі, адрасаваныя дзецям малодшага ўзросту, я хацела б нагадаць і надта важныя для іх, асабліва ў наш час, творы пра ўзаемаадносіны чалавека і прыроды, якія абапіраюцца на вялікую гуманістычную традыцыю рускай і беларускай класікі,— такія, як «Трывога ў Ельнічах» В. Віткі, «Калінавая рукавічка», «Геша», «Бабуліны кватаранты» А. Васілевіч, «Прыгоды бульбобаў» П. Місько, а перадусім, відаць, «Жыў-быў вожык» Я. Брыля, апавяданне хрэстаматыйнае, у якім маленькі герой атрымлівае вялікую маральную перамогу над сабой, усвядоміўшы тую высокую ісціну, што чалавек не павінен пазбаўляць волі жывую істоту, парушаць закон свабоды, устаноўлены самой прыродай.

Так, сярод паўсядзённай шэрай, невыразнай плыні літаратуры можна знайсці асобныя творчыя ўдачы, прычым і самага апошняга часу, але ж іх да крыўды не хапае чытачу.

У чым, на маю думку, адна з галоўных «хвароб» дзіцячай літаратуры (акрамя фактараў суб'ектыўна-творчых)? Да гэтага часу даволі жывучы, на жаль, застарэлы і глыбока памылковы падыход да яе, як да з'явы другаснай і непаўнацэннай, што робіць патрабаванне жыццёвай і псіхалагічнай праўды, непарушнае для сапраўднага мастацтва, для яе неабавязковым. Прыхільнікі такога погляду лічаць, што адрасат — дзеці (нават сярэдняга і старэйшага ўзросту, не гаворачы ўжо пра малодшы) — характарызуюцца больш нізкім узроўнем успрымання мастацтва, і таму можна абысціся тут усяго толькі ўрэзанай паўпраўдай, а то і проста сарамлівымі замоўчваннямі. Быццам бы магчыма адгарадзіць дзяцей ад дарослых штучнай сцяной няведання, быццам бы працэсы, што адбываюцца ў грамадстве, не закранаюць юнае пакаленне!

Але як, у адрозненне ад літаратуры «дарослай», данесці дзецям жаданую праўду, памятаючы пра асаблівасці адрасата? Як пераадолець тыя цяжкасці, што ствараюцца існуючай мяжой даступнасці ісціны дзіцяці на тым ці іншым этапе яго ўзроставага развіцця (маецца на ўвазе перш за ўсё школьны ўзрост, малодшы і сярэдні)? Як пазбегнуць магчымых, нават досыць рэальных дзвюх пагроз — не стварыць занадта аблегчаную, далёкую ад праўды карціну жыцця, з аднаго боку, і не «задарослiць», не перагрузіць чытача, не пераацаніць яго сілы,— з другога? У гэтым найвялікшая складанасць для дзіцячага пісьменніка — прайсці між Сцылай і Харыбдай, улічваючы, захоўваючы тонкае пачуццё меры, псіхалагічныя, духоўныя магчымасці юнага чалавека і разам з тым бурную дынаміку яго развіцця, г. зн. разлічваць «на падрост».

Вопыт такіх празаікаў, як А. Васілевіч, К. Каліна, І. Сяркоў, І. Навуменка (маю на ўвазе яго параўнальна нядаўнюю кнігу «Год карася»), паказвае, як можна пазбегнуць спрашчэння жыцця, аблегчанасці, застаючыся на глебе рэальнасці, напоўненай супярэчнасцямі, цяжкасцямі, драматызмам, без «скідкі» на ўзрост, на праславутую «спецыфіку».

Для беларускай літаратуры большая небяспека хаваецца не ў залішнім «асур'ёзніванні» твораў, прызначаных дзецям, а ў легкаважнасці, у арыентацыі на непаўнацэннае ўспрыманне, на інфантыльнага чытача, і, што горш, бо вядома, што калі кніга ніжэй яго магчымасцей, развіццё суб'екта прыпыняецца. Дэфіцыт мастацкай праўды, коўзанне па паверхні, псіхалагічная неперакананальнасць герояў, беднасць, прымітыўнасць іх унутранага жыцця застаюцца, на жаль, найбольш характэрнымі паказчыкамі мастацкага ўзроўню большасці сучасных празаічных кніг для дзяцей.

Відавочна, што жыццё патрабуе сёння пераарыентацыі дзіцячай літаратуры, як і выхавання наогул, на станаўленне чалавечай духоўнасці, на ўдасканаленне асобы. У сучасных умовах працэс гэты вельмі балючы, бо, як вядома, для нармальнага развіцця асобы патрэбны стабільнасць, духоўная ўстойлівасць, выверaныя маральныя арыенціры. Дэстабілізацыя ж, якую перажывае наша грамадства, адмоўна адбіваецца на станаўленні асобы.

Відаць, прыйшоў час пахіснуць укаранелую за гады савецкай улады думку аб прыярытэце калектыву, аб выключнай, пераважнай, рашаючай яго ролі. Ці ж не ад духоўнага багацця, розуму, культуры, развіцця творчых сіл кожнага асобнага чалавека залежыць духоўнае жыццё калектыву? Варта па-новаму прачытаць і старонкі літаратурнай і педагагічнай спадчыны А. Макаранкі, якая нясе на сабе горкі адбітак таталітарнага часу. Цэнтрам педагагічнай сістэмы пісьменніка і настаўніка была не асоба дзіцяці, не індывідуум, а калектыў. Толькі яго воля, яго дыктат, яго інтарэсы прызнаюцца адзіна справядлівымі, свяшчэннымі, ім падпарадкавана ўсё асабістае, індывідуальнае, своеасаблівае. Для літаратуры такое стаўленне да асобы зусім не бяскрыўднае. Калі «асоба героя,— як зазначаў А. Макаранка,— важная не сама па сабе, не з прычыны сваёй асабістай непаўторнасці, а выключна як носьбіт дзеяння, як удзельнік барацьбы», то навошта ў мастацкіх творах аналіз, самааналіз, выяўленне чалавечай псіхалогіі?

Відаць, з выказванняў Макаранкі бяруць выток і сучасныя сцвярджэнні, што ў дзіцячай літаратуры «тыпізацыя жыцця... адбываецца з глыбокай увагай да агульнага, а не да індывідуальнага ў характары чалавека», што «праблема станаўлення характару — праблема не дзіцячай літаратуры» (Іван Чыгрын. Проза «Маладняка», 1985, с.37). Такі погляд, па сутнасці, апраўдвае лёгкаважнасць, павярхоўнасць мастацкага мыслення ў творах для дзяцей.

Час падказвае, што пісаць па інерцыі, па старым шаблоне, калі жыццё прыхарошваецца, патанаючы ў ружовым аптымізме, ужо немагчыма. Іншымі сталі мы, дарослыя, зусім іншымі сталі і дзеці. Старыя мадэлі, схематычныя «ўзоры для пераймання», створаныя літаратурай раней, ужо мала падыходзяць для мастацкага ўздзеяння. Ёсць неабходнасць паглядзець на дзяцінства новымі вачыма, не зашоранымі марнымі, ужо страчанымі ідэалагічнымі ілюзіямі, у жорсткай залежнасці ад сённяшніх грамадскіх працэсаў, у кантэксце супярэчнасцей, што закладзены ў прыродзе самога дзяцінства, у больш шчыльным кантакце і з псіхалогіяй, і з педагогікай, але прагрэсіўнай, наватарскай, бо педагагічныя догмы, якія доўгі час панавалі ў дзіцячай літаратуры, прынеслі вялікую шкоду. У гэтым сэнсе надзею абуджае маладая генерацыя пісьменнікаў — П. Васючэнка, А. Глобус, С. Кавалёў... Ім, не абцяжараным грузам стэрэатыпаў і балючых памылак, відаць, лягчэй рабіць эстэтычныя прарывы. Аднак жа мастацкая ніва павінна засявацца намаганнямі пісьменнікаў рознага веку, тых, безумоўна, хто здольны стаць сапраўдным пасрэднікам, паводле В. Бялінскага «паміж духам дзіцяці і навакольным светам рэчаіснасці».

А ще за мить — лицем угору
Лежав він, кулею забитий.
Давно було... Було багато...
І в мене ж кров — не як у риби...
Ну, чим же, чим я винуватий,
Що трошки, тільки трошки
схибив...
Хотів у лоб...
Тряслися руки...
А за стіною степ широкий.
Пустіть?
Та я ж чекіст...
Ахх муки!..
І це страшне разбите око...

Такая была праўда нацыянальнай трагедыі ўкраінскага, расійскага, беларускага і многіх іншых народаў, якую дагэтуль сарамліва абмінаюць нашы гісторыкі, засяроджваючы ўвагу на трыумфальных рэйдах Катоўскага, Тухачэўскага ці Будзённага. Рэвалюцыя прынесла людзям не толькі выпакутаваную свабоду, але часамі фанатычную жорсткасць з яскрава выражаным адмаўленнем агульначалавечых каштоўнасцей. Д. Фалькоўскі спрабаваў гаварыць пра пастаўленую суровай рэальнасцю праблему рэвалюцыйнага абавязку і народнай маралі, перасягнуць праз іх непрымірымасць. Але такія пошукі ў тыя гады былі небяспечнымі. Гэта сёння эмацыянальная, філасофская лірыка Д. Фалькоўскага ўспрымаецца як сумленны дакумент суровай праўды пра грамадзянскую вайну, як мужны пратэст супраць ператварэння рэвалюцыі ў братазабойчы працэс.

Лірыка Фалькоўскага сведчыць пра першыя выпадкі парушэння сацыялістычнай законнасці органамі бяспекі, якія былі створаны для аховы заваёў рэвалюцыі. Дарэчы, чэкісты і самі сталі ахвярамі «чырвонага тэрору», механічна перанесенага імі ў гады першых пяцігодак. Як вядома, пад час шаленства масавых рэпрэсій загінула аж 20 тысяч супрацоўнікаў НКУС. Голас паэта, які адным з першых падняў трывогу, быў не толькі праігнараваны, але і вытлумачаны як «варожы».

Захварэўшы на сухоты, Д. Фалькоўскі камісуецца і ў 1923 годзе пераязджае ў Кіеў, дзе і адбываецца як паэт. Яго псеўданім паходзіць ад нямецкага слова «фальк» — сокал, або «фольк» — народ. Такая змена была звязана са службаю ў НКБ, пра што паэт не любіў успамінаць, а калі і ўспамінаў, то стрымана. Трэба сказаць, што вобраз чэкіста ў лірыцы Д. Фалькоўскага намаляваны рэальна, без рамантычнага арэолу. Гэта споведзь чалавека, які на ўласным вопыце перажыў адступленні ад чэкісцкай доблесці, парушаў законнасць.

Сталася так, што Д. Фалькоўскі «ператварыўся» таксама ў «ворага народа», і яго знайшла куля былых таварышаў. Трагічны вопыт таго пакалення, якое рабіла рэвалюцыю, закладвала падмурак новага грамадства гінула ад рук суайчыннікаў, акумулявала і паэзія нашага земляка. Яго лірычная спадчына — гэта павучальны ўрок прынцыповай сумленнасці, непрымальнасці спекулятыўных тэндэнцый палітызацыі мастацтва, якое доўгі час павінна было, паводле логікі ідэалагічных «таўмачоў», апяваць адміністрацыйна-бюракратычную сістэму сталінскага ўзору.

Уладзімір ЗАМКАВЕЦ.
г. Брэст.

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

ПОВЯЗЬ ЧАСОЎ

Збег — небывалы: два выпускі гадавіка «Шляхам гадоў» з'явіліся на працягу аднаго года. Прычына? Самая празаічная: першы выпуск затрымаўся, а другі ішоў па графіку, вось і сталася, што абодва пазначаны адным — 1990-м — годам.

Пра першы выпуск «ЛіМ» паведамляў у справаздачы з абмеркавання зборніка, якое праходзіла ў Доме літаратара. Другі ж лёг на паліцы кнігарань нядаўна. Ад першага адрозніваецца святлейшай вокладкай, іншымі назвамі раздзелаў. А наогул ён такі ж змястоўны, багаты на пазнавальную інфармацыю, на літаратуразнаўчыя адкрыцці, як і першы. І гэтная ж повязь часоў, калі дзень учарашні і сёняшні з'яднаны.

У «Эпісталярыі» — невялікая частка лістоў у «Нашу Ніву», што захоўваюцца ў Цэнтральным дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва БССР, падрыхтаваная В. Скалабанам і Г. Сурмач, і перапіска 1958—1983 гадоў У. Караткевіча і Я. Брыля (з'явілася дзякуючы Л. Мазанік). Аб тым, што значыць гэтая перапіска для двух народных пісьменнікаў (але, У. Караткевіч таксама народны, хоць афіцыйна гэтага ганаровага звання і не меў), для нашай літаратуры, найлепш сведчаць вытрымкі з двух лістоў, што прыведзены ў якасці эпіграфаў. У. Караткевіч — Я. Брылю: «...Вы не сам для мяне. Вы яшчэ і для ўсіх нас, каб нам не было пуста ў жыцці, каб было каму аддаваць і любоў, і думкі, і радасць». Я. Брыль — У. Караткевічу: «...Думаю пра цябе з добрай усмешкай, як пра малодшага брата, ад якога вельмі многа спадзяюся». Вось такая еднасць душ, помыслаў, кантакты двух талентаў, якімі мае права ганарыцца любое прыгожае пісьменства.

У раздзеле «Мемуары» — «Слова пра Аляксандра Уласава» У. Конана і ўспаміны самога Аляксандра Мікітавіча «Дні жыцця», упарадкаваныя ў свой час яшчэ С. Александровічам; згадкі «жывой энцыклапедыі даваеннай Вільні» Я. Багдановіча «Як нарадзіўся «Шлях моладзі» (уступ А. Мальдзіса); аповяд П. Бітэля «Гісторыя аднаго перакладу» (як ён у лагерах працаваў над перакладам «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча); нарыс У. Ягоўдзіка «Ён навучыў мяне любіць людзей» — пра А. Уса, літаратуразнаўцу, чалавека цікавага і складанага лёсу.

М. Мушынскі робіць тэксталагічны аналіз аповесці «Адшчапенец» Я. Коласа, даводзячы, што праўкі ў многім сказілі пісьменніцкую канцэпцыю сялянскага жыцця («Вярнуць чытачу першапачатковы тэкст «Адшчапенца»). Г. Кісялёў удакладняе асобныя моманты з біяграфіі Ф. Тапчэўскага (Вакол загадкі «Фэлькі з Рукшэніц»). Я. Янушкевіч («Раптуляр Дароты, або Колькі касцёлаў у Вільні?») — таксама позірк у даўніну літаратуры.

З сівой даўнінай зноў суседнічае нядаўняе мінулае і дзень сённяшні. Дзякуючы І. Багдановіч, Т. Голуб, У. Сакалоўскаму, Я. Вераб'ю прыйшлі да чытача невядомыя творы А. Паўловіча, М. Гарэцкага, У. Караткевіча, пераклады Г. Гейнэ, выкананыя Ю. Таўбіным.

Раздзел «Іншамоўнае сваё» — паэтычная спадчына А. Рымшы (прадмова і пераклад з польскай І. Саверчанкі, «Элегія да Бацькаўшчыны» Ф. Князьніна (прадмова і пераклад з лацінскай А. Жлутко). У. Мархель (ён, дарэчы, і ўкладальнік зборніка) знаёміць з творчасцю папярэднікаў і сучаснікаў А. Міцкевіча.

На заканчэнне выпуска прапануецца раздзел «Вывучаючы спадчыну».

Т. АНІН.

ВЕРНАСЦЬ ПРАЎДЗЕ

Кнігі Васіля Быкава ва ўкраінскіх выдавецтвах выходзяць часта. Таму з'яўленне зборніка аповесцяў «Жураўліны крык» у выдавецтве ЦК ЛКСМУ «Молодь» хутчэй за ўсё заканамернасць: цікавасць да прозы Майстра не змяншаецца. Разам з тым, пераклад менавіта аповесцяў «Жураўліны крык» і «Пастка» — радавым фактам не назавеш.

Бо крытыка ў сваіх разглядах часцей арыентуецца на аповесці, напісаныя значна пазней. І гэта апраўдана. У той жа час, каб адчуць важкасць здзейсненага празаікам, нельга ставіцца да яго творчасці выбарачна, няхай і з самымі лепшымі намерамі. Неабходна чытаць і перачытваць яе ад першай да апошняй старонкі.

Дапамагае зрабіць гэта ва ўступным артыкуле «Вернасць праўдзе» Алесь Яскевіч, запыняючы ўвагу на аповесцях, што «па сутнасці, два фрагменты з вялікай кнігі пра вайну, якую вось ужо тры дзесяцігоддзі, не здраджваючы тэме, піша колішні франтавік, а цяпер вядомы беларускі пісьменнік Васіль Быкаў». Крытык падрабязна аналізуе аповесці, падкрэслівае, што творы В. Быкава — «сведчанне філасофскай сталасці беларускай прозы».

«Жураўліны крык» і «Пастку» на ўкраінскую мову пераклала Галіна Пятроўская.

В. ЗАКРЭЎСКІ.

Міхась РУДКОЎСКІ

Скажы...

Скажы,
У якім быў ты часе-прасторы
У д'ябальскі той сенакос,
Калі паміралі лясы і азёры,
І падалі птушкі з нябёс!
Скажы,
А калі ты прыходзіў да маці,
Што там, пад сасонкаю, спіць!..
Напэўна, якоесь цяжкое праклянцце
Над намі, як камень, вісіць...

Амаль не-фантазія

— Яшчэ на пачатку нашае эры
У старажытным Рыме
Чуў я на ўласныя вушы,
Як мае суайчыннікі
Вінавацілі часта
То зямлю
У яе бясплоддзі,
То клімат
У яго капрызнасці,
Згубнаю для ураджаю.
О, як было гэта ўсё
Далёка да ісціны!
І я ім казаў:
«Не, справа не ў гневе нябесным,
А ў нашай уласнай віне —
І толькі»,—

Так думае ўголас
Мой госць Калумела,
Едучы разам са мной
Па Палессі.
— Я спадзяюся, — ён кажа
І паказвае на бяскрайнія нівы, —
Такіх нараканняў нямала
Ў вашым краі, калега!..—
Маўчу я ніякава:
Бо што, што скажу табе я,
Дасведчы пісьменнік,
Шаноўны вучоны!..

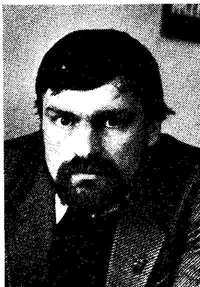
●

У одуме ціхім, у скрусе
Я еду, іду ці стаю —
І рысы сваёй Беларусі
Даўно ўжо не пазнаю.

Без рэкаў — бы ў стэпе і нема
Без птушак у чэзлых лясах.
Як Ірад той у Віфлееме,
Хтось тут паўладарыў у нас.

Ці то падышла яму глеба!
Ці, можа, ў нас клімат такі!..

Уладзімір Арлоў

Сны імператара

Фрагмент з аповесці

Падзеі ў аповесці адбываюцца на востраве святой Алены, дзе пражыў у выгнанні свае апошнія гады Напалеон Банапарт. Летам 1812 года на Беларусі яго спачатку сустракалі як вызваліцеля...

Лагодны жнівеньскі вецер надзімае бэзавы цюль. Несучы з сабою вільготныя пахі ракі, вецер залятае ў адчыненыя вокны, кратае на стале пёры, змушае прыцiскаць паперы масянжовым фаўнам-каламарам і вазаю з чырванабокімі яблыкамі.

Ён толькі што прыняў дзве дэпутацыі і цяпер адпачывае. Прадстаўнікі месцічаў прыходзілі са скаргаю на рабункі. Частка войска перапраўлялася праз Дзвіну наўплаў за трыццаць вёрстаў ад горада і ўвайшла ў Віцебск на дзень раней,чым ён. Тады і ў наступную ноч жаўнеры сапраўды далі сабе волю. Выслухаўшы скаржнікаў, ён загадаў у некалькі разоў павялічыць патрулі.

Следам прыбыла дэлегацыя ад мясцовага дваранства: яны згодныя, як вымагаюць абвесткі, з'явіцца ў бернардзінскі кляштар, каб прысягнуць яму, Напалеону, але просяць пісьмовым загадам вызваліць іх ад прысягі расейскаму трону. Загад гатовы.

Там, за ракою, гандлёвая прыстань, купецкія сховішчы, а далей — разлогі паплавоў са стажкамі сена, падобнымі да фішак на занятках па тактыцы ў вайсковай школе. Хутка па-над лугамі паплывуць блакітныя пасмы туману, а пакуль прастора крынічна празрыстая да самага далягляду з роўным цёмназялёным паскам лесу.

Ён перачытвае свой указ аб рэквізіцыях. У жніўні ў пяці заваяваных губернях рэквізіцыі падлягае яшчэ 53 тысячы кароў. Так, гэта жорстка. Але ён не можа асудзіць Вялікую армію на голад. Калі віленскі ўрад лічыць сябе ягоным саюзнікам, няхай корміць яго жаўнераў. Пагатоў, выстаўляць сваіх не вельмі спяшаецца.

Ён адкладае паперы, выходзіць з кабінета і спускаецца па парадных сходах. На пост заступіла вячэрняя варта, і мацакі-гвардзейцы аддана глядзяць на яго з вышыні свайго двухметровага росту.

Палац на стромым беразе Дзвіны, водбліз таго месца, дзе яна сустракаецца з рэчкаю, якая дала гораду такое цяжкае французскаму вуху і языку імя — Ві-цебск.

Ён спыніўся ў апартаментах, што летась старанна рыхтавалі «яго каралеўскай высокасці» герцагу Аляксандру Вюртэмбергскаму. Цар прызначыў герцага губернатарам дзвюх беларускіх губерняў.* Цяпер гэтыя губерні належаць яму, Напалеону.

У адным з колішніх герцагавых пакояў ён загадаў зрабіць хатнюю царкву. Імшу правіць ксёндз Палонскі. Той самы, што сказаў перад сабранымі ў езуіцкім касцёле грамадзянамі прамову, заклікаючы да прысягі на вернасць імператару Францыі. Хто прысягнуў, абавязаны насіць на рукаве каляровую кукарду. Месцічам без кукарды на вуліцах лепей не з'яўляцца.

Ён паволі ідзе сцежкаю ўздоўж палаца.

Ад свае рэзідэнцыі ён у захапленні. Галоўны фасад з парадным уваходам просты і строгі. Масіўныя калоны нясуць на ўзроўні другога паверха цяжкаваты антаблемент з верандаю. Вузкія выцягнутыя вокны з тонкімі пераплётамі робяць будынак больш лёгкім і высокім. Ён на хвіліну прыпыняецца, каб паглядзець на бакавы фасад, што выходзіць на раку вокнамі яго кабінета і спальні. Калоны, рустоўка сценаў ніжняга паверха, паўкалоны верхняга, портык... Ва ўсім дакладнасць, разлік і прыгажосць — як у баявых шыхтах перад бітвай. Калі б Усявышні не стварыў яго палкаводцам, дойлідам самой гісторыі, ён, магчыма, стаў бы архітэктарам.

За домам цягнецца ўсцяж ракі вялікі сад — з альтанкамі, лавачкамі, з мудрагелістымі сонечнымі ўзорамі на сцежках. За дзесяць дзён ён паспеў амаль палюбіць гэты стары сад, дзе ў часе вечаровых прагулянак яму так добра думаецца.

Ён уваходзіў у Віцебск раніцой, роўна праз месяц пасля ўступлення ў Вільню. На досвітку шукаць кватэры штабу, генералам і імператару ў горад паскакалі два эскадроны егераў і мамелюкаў. Потым пайшлі пяхотныя палкі. Яны складалі стрэльбы ў козлы, скідвалі ранцы і шыхтаваліся па баках вуліц. Сышоўшы з каня, ён сядзеў пры гасцінцы і, спусціўшы ногі ў канаву, глядзеў на войскі.

Потым ён ехаў ступою на сваім буланым па гэтым жывым калідоры, сярод генералаў і маршалаў у шытых золатам мундзірах. На ім быў сціплы зялёны мундзір з зоркаю, паўзверх — расшпілены шэры сурдут. Здымаючы трохвуголку без пяра, ён ветліва адказваў на паклоны месцічаў. Кветак амаль не было. На скрыжаванні каля сінагогі стаяў натоўп паважных пэйсатых яўрэяў. «Што яны крычаць?» — павярнуўся ён да тлумача. «Дзякуй Богу, нашы прыйшлі!» — пераклаў той.

Праехаўшы да Смаленскай заставы, ён праскакаў вярсты тры па Пецярбургскай дарозе і вярнуўся ў падрыхтаваны яму дом. У пакоях адшпіліў шпагу, кінуў яе на завалены разгорнутымі мапамі Расеі стол і абвясціў: «Тут я спынюся, злучу корпусы маёй арміі, дам ёй спачын і займуся ўладкаваннем гэтай краіны. Ваенная кампанія 1812 года — скончаная!»

На ўсе грудзі дыхаючы чыстым вечаровым паветрам, ён думае, што ў тыя хвіліны проста паддаўся стоме.

Усе віцебскія дні ён шмат і з асалодаю працуе. Ён стварыў вярхоўную губернскую камісію, куды прызначыў прэфектамі і мэрамі некаторых мясцовых дваран. Праз кур'ераў ён кіруе парыжскім жыццём. Піша штодня па сто лістоў. А шостай раніцы — развод войскаў, на якім ён абавязкова прысутнічае са штабам. Пляц пад разводы зрабілі побач з палацам, разабраўшы колькі драўляных дамоў і муры недабудаванае царквы.

Першыя дні ён з вялікім почтам шмат ездзіў верхам па горадзе і ваколіцах. Вывучыўшы Віцебск, ён заняўся падрыхтоўкаю на выпадак раптоўнай атакі. На вуліцах з'явіліся барыкады з гостраканечнымі частаколамі і землянымі валамі. За ракой, у царкве святога Сімяона ён паставіў гарматы, ператварыўшы вокны храма ў амбразуры. Дзвіну перасеклі тры масты. На пляцы перад домам дваранскага сходу і ў самім доме зладзілі хлебныя печы. Успенскі сабор ён ператварыў у шпіталь, царкву Уваскрэсення на рынку — у склад сена і саломы. Кляштар бернардзінаў стаў правіянцкім складам, яшчэ адзін храм Уваскрэсення — млынам, а старая Барысаглебская царква, што самотна стаяла над Дзвіною,—парахавым сховішчам.

Апрача ўсяго гэтага, ён абдумвае перамовы з расейскім імператарам, калі той зноў папросіць міру.

Так, не ўсё склалася паводле ягоных разлікаў. Армія Тармасава разбіла пад Кобрынам саксонскі корпус, а Баграціён паспеў перавесці свае дывізіі на левы бераг Дняпра. Яму не ўдалося ўцягнуць у вялікую гібельную бітву Барклая дэ Толлі. Барклай здолеў трыма дывізіямі спыніць ягоны 25-тысячны авангард каля мястэчка Астроўна. Тры дні ад раніцы да позняга вечара ішлі несупынныя баі. Тры дні ён амаль не сыходзіў з каня, не спыняючыся ні ў вёсках, ні ў дваранскіх дамах. На дзесяці вёрстах шляху ад Астроўна да Лучосы забітыя ці параненыя ляжалі на кожным метры, аднак расейскай арміі ўсё ж удалося адарвацца. Тады ён і вырашыў спыніць пераслед і даць войскам адпачынак.

Не самыя ўсцешлівыя рэляцыі прыходзяць і з Полацка. Днямі пад Клясціцамі расейскі корпус Вітгенштэйна сустрэўся з Удзіно. У Вітгенштэйна было 17 тысяч войска і 108 гарматаў, Удзіно меў 29 тысяч і 114 гарматаў. Яго маршал, наступаючы па пецярбургскім тракце на поўнач, заняў Клясціцы, аднак расейцы на чале з Якавам Кульнёвым контратакавалі і праз дзень вярнулі вёску сабе. Гэта былі тыя самыя гродзенскія лейб-гвардзейцы, якіх яшчэ ў 1807 годзе ягоныя жаўнеры з павагаю і страхам празвалі «сінімі гусарамі». Здаецца, штандары ў «сініх» амаль такія самыя, як у палка Дамініка Радзівіла, таго, што першы ўступіў у Вільню. Толькі ў адных — двухгаловы расейскі арол, а ў другіх — Пагоня, герб Вялікага княства.

Divide et impera!*

Сам Кульнёў загінуў. Адны сцвярджаюць, што ядро трапіла яму ў ногі, а Марбо, які быў за два крокі ад месца здарэння, паведаміў, што ўдарам шаблі ў горла генерала забіў французскі конны стралок. Ён, імператар, паслаў у Парыж дэпешу: «Адзін з найлепшых афіцэраў расейскае лёгкае кавалерыі генерал Кульнёў забіты пад Дрысаю».

Тым часам маруду Макдональда як быццам нейкія чары прыкавалі да Дынабурга. Гэта ратуе Вітгенштэйна, і ён, імператар, вымушаны аддаць Удзіно 6-ы баварскі корпус Сен-Сіра. Пры пераходзе праз Нёман у ім было 25 тысяч, але корпус ішоў у хвасце Вялікай арміі і, па сутнасці, з самага пачатку галадаваў. Добра, калі ў Полацк прыйдзе хоць палова.

Але няхай. Няхай ён няраз прайграваў. Няхай сарваўся пераможны марш Удзіно на паўночную сталіцу. Затое ўся Беларусь і Літва ўжо заваяваныя. Ён прайшоў ад Нёмана сотні вёрстаў і за паўтара месяца набыў пяць мільёнаў новых падданых.

Так, ён пераацаніў Вялікую армію. Наіўна было марыць пра маналітнасць войска, дзе на няпоўныя трыста французскіх батальёнаў пяхоты і 38 тысяч французскай кавалерыі прыпадае 307 пяхотных батальёнаў і 42 тысячы кавалерыстаў з іншых краін Еўропы.

Так, яму не ўдалося пазбегнуць дэзерцірства. Прыклад паказалі няўдзячныя гішпанцы, якіх ён выратаваў ад жахаў інквізіцыі. Злыя языкі кажуць, што дэзерцірамі ён страціў ужо болей, чым забітымі і параненымі.

Дэзерціры аслабляюць не толькі войска, але — сваімі жорсткімі рабункамі — і тыл. Ды рабуюць не адны яны. Ён пакінуў выязджаць на конныя прагулянкі, бо мусіў выслухоўваць несканчоныя скаргі. Аднаго разу на вуліцы нейкі дваранін запрасіў яго зайсці ў дом і паглядзець, як паводзяць сябе жаўнеры. Гаспадарам сапраўды цяжка было пазайздросціць. На фартэпіяна стаялі рондалі, гаршкі і патэльні. Сад быў ператвораны ў стайню і пашу. Не ўважаючы на поўную дрывотню, жаўнеры ламалі на дровы згароду, seклі ў пакоях мэблю. У гасцёўні, калі ён убачыў паміж фамільнымі партрэтамі развешаныя на сценах кавалкі сырога мяса, яго ледзь не званітавала.

Зрэшты, на вайне, як на вайне.

Трэба канчаткова развітацца і з наіўнай мараю атрымаць ад гэтых губерняў стотысячнае войска. Сёння людзей у яго беларуска-літоўскіх палках разы ў чатыры меней. У корпус Паняtoўскага ўвайшла артылерыйская батарэя. Да палка слонімскага шляхціца Канопкі далучыўся эскадрон беларускіх татараў. Уланскія палкі дагэтуль не скамплектаваныя, пяхотным бракуе рыштунку і зброі...

Усё гэта суадносіцца з мажорнымі чэрвеньскімі планамі прыкладна так, як ваза з яблыкамі ў ягоным кабінеце з яблыняю пад вакном, што дала яму малую частку сваіх пладоў. Не, параўнанне яўна няўдалае. Плады спеюць...

Праз колькі дзён яму споўніцца сорак тры. Дзень нараджэння будуць святкаваць сто мільёнаў жыхароў яго імперыі. На Беларусі і ў Літве таксама ідзе падрыхтоўка. Яму даносяць, што ў гарадах ужо гатовыя партрэты са святочнымі надпісамі. «Уся цвердзь зямная памятае: у гэты дзень прыйшоў на свет той, хто пакараў ганарыстых і вызваліў слабых». Або: «Усемагутны і справядлівы Госпад выяўляе волю сваю ў Напалеоне»...

Яго народжаны летась сын успадчыць імперыю ад Пірынеяў да Масквы. Тут, у губернатарскім палацы, у гэтым садзе, у першыя жнівеньскія дні ён прыняў адно з галоўных у жыцці рашэнняў: ісці на Смаленск і Маскву.

Сонца стамлёна кранулася сіняга ад смугі далёкага зарэчнага лесу. Чыстае неба паглыбела. На горад апускаецца вечар, і ў садзе гусцее сутонне.

Ён выходзіць з зялёнага прыцемку на высокі бераг. Па шырокай дзвін-

---

* У XIX стагоддзі Віцебская, Магілёўская і Смаленская губерні называліся беларускімі, а Мінская, Гродзенская і Віленская мелі традыцыйную назву літоўскіх. Такі падзел захаваўся ў абыходку і пасля 1840 года, калі Мікалай I забараніў карыстацца назваю «Беларусь» у афіцыйных дакументах.

* Падзяляй і валодай! (лац.).

...Я плачу... І падаюць з неба
У далоні мае жаўрукі.

●

Мова—жыццё і смерць народа.
З старажытнага.

Кладзём Яе у саркафаг.
Нібы ў нірване,
Слязінкі ціхія ў вачах —
Ідзе літанне...

Чакаюць лаціняне нас
І магікане.
Даўно, даўно... Напэўна, час
І на спатканне...

●

І двор зарос травою-муравою,
І бусел не садзіцца на гумно,
І над, бы ў пекле, зніклай галавою —
Не неба, а прабабчына радно.

На людзі выйдзеш — толькі пра
латругаў,
Пра дываны, пантофлі ды свіней.
І месяц — старасвецкі валацуга —
К табе даўно ў акно не зазірне.

Ды не тужы: і звады, і парады
Забудуцца, бы колішнія сны,—
Адтуль, ужо няблізкіх даляглядаў,
Вяртаюцца сыны,
твае сыны.

Стогн

Для вас — мае пушча, і травы, й
пралескі,
І кожнае зернятка ў заўтрашнім полі,
І трубы аленяў, і зябліка песня,
Для вас — мая воля,
спрадвечная воля.

А вы да мяне —
у жалезе і п'яна,
У зайздрасці хцівай і жорсткай без
меры...
Уся у атруце,
у шрамах і ранах,
Канаю паціху...
без страху...
без веры...

●

Я не створаны, пэўна, для раю,
Дый не пусцяць у шаты ўдваіх.
А мне так,
А мне так не хапае
Нефармальных пачуццяў тваіх!

Дык мо зрынемся ў ноч,
у лясное,
Дзе другіх не чутно, не відно!..
А ўжо там — хоць у пекла якое!
Хоць на самае-самае дно!

●

Я сёння Бог. І гэта ноч мая.
Я праціраю сэрцам неба лапік.
Апошні. Я твару. І не твая
На небе гэтым застанецца лапа.

Не гавару. Спарней без слоў пустых.
(Як месяц льецца нова і пунсова!)
Двурушнічай яшчэ сягоння ты,
А заўтра свет маё пачуе слова.

скай роўнядзі, удзень серабрыста-сонечнай, а цяпер цёмнай, быццам навальнічная хмара, ідуць плыты. На плытах стаіць з бусакамі ў руках колькі людзей у белых кашулях і белых, высока падкасаных портках. Хтосьці заўважае чалавека на строме і, паказваючы на яго, крычыць астатнім.

Асначы паварочваюць твары, глядзяць угору, і ён, вітаючы гэтых мужных людзей, ужо яго падданых, падымае руку і нават крыху здзіўляецца, не чуючы ў адказ «Vive Ie'mpereur!»*

Сам сабе ўсміхаючыся, ён бачыць, як асначы нечакана хутка вяртаюцца да сваіх клопатаў, спрытна ўпраўляючыся з вялізнымі бусакамі. Яны і не здагадваюцца, хто глядзіць на іх з-пад старога ясеня на строме.

Заместа прывітальных крыкаў знізу даносіцца песня.

Доўгая чарада плытоў хаваецца за паваротам ракі. Знікае з вачэй і вогнішча на апошнім плыце, дзе гэтыя простыя людзі гатуюць сабе простую вячэру. Дзвіна нясе іх далей, а ў настуненым і чуйным вечаровым паветры яшчэ лунае іхняя песня. Зліваючыся з небам і з бяздоннай цёмнаю ракой, яна гучыць працяжна і журботна, але ў адначас ён чуе ў ёй і нешта пакрыёма-пагрозлівае.

Відаць, ад песні на незразумелай мове, ал народжанай ёю няўцямнай трывогі, вогкі ветрык, што цягне ад ракі, здаецца яму зусім халодным.

— Мой імператар... — чуе ён і знячэўлена паварочваецца на знаёмы голас.

Пад ясенем стаіць безыменная жанчына з віленскай ночы. Яна з'явілася так раптоўна, як магла б, напэўна, прыйсці да чалавека, саслізнуўшы з пераплеценых галінаў, сама дрыяда.

— Як вы сюды трапілі? — пытаецца ён, і сэрца пачынае абмываць струмок радасці.

Заміж адказу — усмешка.

Яна такая самая — і прычоска, і белая сукенка з лёгкай пелярынаю... У руцэ букецік дробных блакітных кветак з жоўтымі вочкамі.

— Як вам удалося прайсці праз варту?

— Я сказала, што вы мяне чакаеце.

— Вы... сказалі праўду.

Той раз яна дапамагла яму пазбыцца паняверкі. Які падарунак чакаць ад яе сёння? Зрэшты, падарунак — ужо само ейнае з'яўленне, такі неспадзяваны працяг песні плытагонаў.

Яму адно здавалася, што ён забыў яе. Ён чакаў сустрэчы. Ён хацеў ведаць, прыйшла яна сама ці хтосьці прыслаў яе. Хацеў даведацца, хто яна, жанчына, што так чулліва спрабавала выконваць ролю заступніцы свайго народа? Хацеў паглядзець у зялёныя вочы...

Ён ужо чуе гукі і пахі іх першае ночы і прадчувае ноч сённяшнюю. Ён успамінае яе цела, успамінае пах дыму і суніцавы пах грудзей...

— Як называюцца вашы кветкі? — гаворыць ён, каб запоўніць пярэрву.

— У народзе іх завуць жабіны вочкі. Праўда, падобныя?..

— Вы так лёгка апрануліся... Пойдзем у дом.

Ён падае ёй руку, і яны ідуць да палаца. Вокны прытульна свецяцца. Над садам песціцца сярод першых зорак крыху шчарбаты луідор месяца, і ад дрэваў кладуцца на сцежку вычварныя цені.

Каля ўвахода іх сустракае ад'ютант. Імператар не можа зразумець, чаго ў вачах у ад'ютанта болей: ухвалы ці здзіўлення? Але хіба не ён сам загадаў прапусціць госцю ў сад?

Яны, як і першы раз, вячэраюць удваіх. Бязгучна і непрыкметна з'яўляюцца і знікаюць слугі. У збанку побач з вазаю, поўнай садавіны, мініяцюрны букецік яе жабіных вочак.

— Расея будзе ўпакорана!

Ён падымаецца ад стала і пачынае хутка пахаджаць ад вакна да дзвярэй.

— Расея будзе ўпакорана,— адрывіста гаворыць ён.— Я іду на Смаленск. Потым я вазьму Маскву. Гэта будзе ўдар у самае сэрца Расеі.

Ён ледзь стрымліваецца, каб не сказаць, што на сваёй асабістай мапе ўжо пазначыў стрэлкамі паход на Індыю.

Яна маўчыць. Яе дасканалая маленькая рука цягнецца да вазы і бярэ чорную ад спеласці вішню.

Яе маўчанне злёгку бянтэжыць яго. Напэўна, зараз ён пачуе нешта з таго, што ўжо чуў у Вільні. О, гэтая роля ратавальніцы! Але няхай. Такая яна яшчэ больш жаданая.

Ён гаворыць пра баі пад Астроўнам і Лучосай, пра бяссонныя ночы, узнагародаю за якія будзе сённяшняя ноч у гэтым утульным палацы над Дзвіною, па якой недзе далёка плывуць пад начным небам са сваёй трывожнаю песняй асначы.

— Вы не думалі,— нарэшце загаварыла яна,— чаму так адчайна біліся царскія палкі пад Астроўнам? Там служаць пераважна віленцы і віцябляне. Гэта благі знак, мой імператар...

Так, ён не памыліўся.

— Вы збіраецеся ісці на Маскву... Зусім нядаўна я чула ад вас іншыя словы. Вы прысягалі, што не пойдзеце сёлета далей Беларусі. Вы памятаеце? Я нагадаю вам вашыя словы: «Ісці сёлета далей — тое самае, што самахоць ісці насустрач гібелі»...

Ён смяецца. Яна зноў у сваёй ролі.

— На вайне, мая дарагая, абставіны могуць змяніцца імгненна. Так, як налятае віхура.

— Мой імператар, калі вы і цяпер не падтрымаеце імкнення маёй краіны да волі, калі не дасцё згоды на аднаўленне федэрацыі Княства і Кароны, вы здратуеце не толькі нашы надзеі. Вы перакрэсліце і свае.

Як яму надакучылі гэтыя размовы пра аднаўленне федэрацыі, пра незалежнасць. Ад іх яго ўжо даўно цягне на позехі.

— Вы забываеце, што за паўтара месяца я вызваліў усю вашу краіну ад расейскага прыгнёту.

— І, каб мы не забывалі пра гэта, запатрабавалі, апрача новых падаткаў, усе нашы старыя даўгі цару. Хіба вы не ведаеце справядлівасці гэтых даўгоў, хіба не ведаеце, што падаткі ў нашых губернях былі ў пяць разоў цяжэйшыя?

Як ёй пасуе хваляванне і бледны румянак на матавых шчоках! Ён сочыць ужо не столькі за яе словамі, як за ёй самой.

Ягонай арміі трэба надзейны тыл. Яна клапоціцца пра яго тыл! Брава!

Сяляне чакаюць скасавання прыгону, як у Польшчы, а ён вымагае бясконцых паставак фуражу і харчу. Пад выглядам ахвяраванняў жаўнеры бяруць з кожнага двара па два пуды сена і саломы і па пяць — жыта і аўса.

Яна нядрэнна дасведчаная...

— Мой імператар, цярпенне сялянаў сканчваецца. Яны хутка падымуць зброю супроць вас.

Няўжо яна сапраўды лічыць, што ў гэтай правінцыі, на краі цывілізаванага свету, а мо — пасля трыццаці гадоў расейскага панавання — ужо і за межамі цывілізацыі, няўжо яна верыць, што менавіта тут можа вырашацца лёс Еўропы і ўсёй эйкумены?

Якая яна мілая зараз, калі ад хвалявання ці ад гневу ў яе заірдзеліся не толькі шчокі, але і вушкі... Ён чуе знаёмы пах дыму, што струменіць ад ейных валасоў.

— Мая дарагая, палітыка і яе працяг, вайна, — не для жаночых галовак. Таму я схіляюся перад вашаю мудрасцю. Далібог, вы з поспехам маглі б замяніць сяго-таго з маіх маршалаў.

Ён цалуе ёй руку і глядзіць у зялёны бурштын з чорнымі іскрынкамі.

— Паверце, я не забыў ніводнага свайго слова і не адмаўляюся ад іх. У гонар нашае сустрэчы, у гонар ночы, якую вы мне падорыце, я зраблю Віцебск сталіцаю заваяваных земляў.

Слугі пакінулі іх. Цяпер самі яны — ён, імператар Еўропы, і яна безыменная жанчына, адна з мільёнаў яго падданых — робяцца слугамі і падданымі ночы.

І зноў пах дыму, пах і смак суніцаў...

І цёмная начная рака, што плыве за вокнамі ў невядомасць.

Яна і тады, у палацы над Дзвіною, не назвала свайго імя. Што змушала яе так старанна захоўваць incognito? Простая боязь кампраметацыі ці нешта іншае, загадкавае? Хто прысылаў яе? Ён абганяецца ад недарэчнай, бязглуздай думкі, што на хвілю перацінае яму дыханне. Толькі містыкі яму і не хапала...

Не, віцебскую ноч лепей забыць, не ўспамінаць. Лепей не думаць пра тое, што за адзін год краіна гэтай маленькай зеленавокай жанчыны страціла мільён жыхароў. Яму ёсць чым заняць думкі — заўтра ён памяняецца ролямі са сваім двайнікам, падымецца на карабель і ўдыхне вольны вецер Атлантыкі.

Няўжо ў ейных словах была праўда? Калі б ён спыніўся, калі б не пайшоў далей Беларусі, калі б вызваліў сялянаў і даў краіне не папяровую, а сапраўдную незалежнасць, калі б дазволіў Польшчы і Вялікаму княству злучыцца ў федэрацыю... Няўжо тады ён мог бы выйграць расейскую кампанію? Мог бы выйграць наогул, не апынуцца ў выгнанні, кожны дзень бачыць сына і ведаць, што перадасць яму трон?

За Смаленск ён заплаціў дваццацю тысячамі забітых і параненых. У войсках, што абаранялі горад, было шмат яе суайчыннікаў. Узяўшы Смаленск, ён у гневе даў дазвол рабаваць. Дзве тысячы месцічаў схаваліся ў саборы і сядзелі там два тыдні, пакуль горад не абабралі да апошняе ніткі.

Смаленск бараніла і сялянская рушэнне. Сяляне ваявалі не горш ад старых жаўнераў. У той час яны ўжо не зводзілі падрахункі з панамі, не палілі сядзібы і не прыводзілі сабе на дапамогу марадзёраў. Сяляне ўжо страцілі надзею.

Яе словы, сказаныя ў віцебскую ноч, хутка спраўдзіліся. Мужыкі ўзяліся за зброю. Кожны дзень яны забівалі тых, ад каго яшчэ ўчора чакалі паратунку. Забівалі кулямі і штыкамі, а калі не было стрэльбаў — сахарамі, аглоблямі, косамі... Яны зачынілі на замок аблогаю дванаццацітысячны віцебскі гарнізон. Каб ўратаваць гарнізон ад галоднае смерці, ён перад самым Барадзіном мусіў пасланць у Віцебск дзесяць тысяч пяхоты і кавалерыі.

З дна памяці выплылі і насунуліся на яго барадатыя сялянскія твары...

Аднойчы ён загадаў прывесці да сябе палонных партызанаў. Стоўпіўшыся, яны стаялі каля дзвярэй пад наведзенымі рулямі стрэльбаў і маўчалі. Два дні таму яны выразалі атрад фуражыраў, адпусціўшы толькі маркітантку.

Палонныя адмовіліся адказваць на пытанні, і — гэта найбольш уразіла яго — на іх шырокіх тварах быў не страх блізкае смерці, а страшная змрочная радасць. Такую радасць ён бачыў аднаго разу ў трох гішпанскіх юнакоў, амаль дзяцей, якіх расстрэльвалі на горнай дарозе за спуск лавіны, што змяла ў бездань цэлы эскадрон кавалерыі.

Нечакана адзін з мужыкоў, самы нізкарослы і страхалюды, з залітым крывёю лобам і вуглямі шалёных вачэй пачаў штосьці раз'юшана выгукваць. Ён, імператар, загадаў тлумачу-студэнту перакладаць, ды той чамусьці марудзіў, і загад давялося паўтарыць.

— Ваша вялікасць, — запінаючыся прамовіў тлумач, — гэты чалавек... гэты чалавек называе вас апакаліпсічным зверам...

Ён успомніў лісты расейскага Сіноду, якія абвяшчалі яго пасланнікам Люцыпара і якія чыталі ва ўсіх праваслаўных цэрквах.

—Спытайце, дзе ён гэта пачуў? У царкве?

— Ён кажа, — пераклаў тлумач,— што ведае гэта і без папоў.

— Якой ён веры?

— Ён грэка-католік.

— Скажыце, — папрасіў ён тлумача, — што я хачу абараніць яго рэлігію ад расейскіх цароў.

Нізкарослы выкрыкнуў яшчэ колькі словаў і адвярнуўся.

— Што ён сказаў?

— Ваша вялікасць, ён кажа, што... перапрашаю... такія словы немагчыма перакласці... сэнс у тым, што яны спачатку вам верылі, але тая вера ўжо згарэла ў агні. Ён кажа, што вы не абаранілі нават яго дачку.

— Ад чаго яе трэба было бараніць?

Тлумач марудзіць.

— Я слухаю!

— Ён кажа, што вашыя жаўнеры іх было шмат, гвалцілі яго дачку на вачах у маці, пакуль абедзве не страцілі розум.

— Скажы, што французы не маглі зрабіць гэтага.

Мужык, сціскаючы звязаныя вужоўкаю рукі, маўчыць.

— Хто б яны ні былі, яны прыйшлі з вашаю арміяй, — перакладае гэтае маўчанне тлумач.

Імператар адварочваецца ад вусцішных барадатых аблiччаў і кладзецца тварам да сцяны.

У спальню ліецца святло новага дня. На сіняй тканіне, якою абцягнутыя сцены, распускаецца наквець чырвоных ружаў. Ён глядзіць на ружы са страхам. Мо і сапраўды ад гэтых кветак ідзе нячутны водар, які павінен прыспешыць ягоную смерць? Ён здрыганаецца. Ён ужо гатовы паверыць, што ў кожным з тых пахаў, якімі дыхаў дзве апошнія ночы, у паху язміну і дыму, поту ад яе падпашак, у вільготным паху ракі і ў самым непараўнаным — суніцаў, ва ўсім хаваўся водар смерці.

Вялікім намаганнем ён змушае сябе не ўскочыць з ложка і не кінуцца з гэтага прытулку салодкае смерці прэч.

На шчасце, у дзвярах з'яўляецца Маршан.

— Мой імператар, вы памятаеце, які сёння дзень? — пытаецца камердынер, дапамагаючы гаспадару апранацца.

— Ад раніцы дажджлівы, — адказвае ён, пацепваючыся ад холаду ў спальні, — потым, як заўсёды на нашым гнілым востраве, на пару гадзін выблісне сонца. Але нават калі яно сёння адпачывае, мы сустрэнемся ля крыніцы пад вербамі.

Імператар сядае за туалетны столік і пачынае займацца пазногцямі.

— Луі, перадай, каб сняданне падалі ў кабінет.

Выходзячы са спальні, ён глядзіць на абіўку з ружамі і без дай прычыны ўспамінае, што «сінія гусары», якія выйгралі ў тое лета бітву пад Клясціцамі, у чатырнаццатым годзе першыя прайшлі ўрачыстым маршам па Парыжы.

Ён снедае адзін. Яму дастаткова маўклівага дыялога з безыменнай жанчынаю, голас якой несціхана гучыць у ім насуперак волі.

Сурвэтку кратае сонечны прамень. Усё, як зазвычай: дождж, сонца, потым халодны вечаровы туман. Тое самае паўторыцца і заўтра, і паслязаўтра...

Сябры вынайшлі бліскучы план уцёкаў, і ён прымае яго. Праўда, з адной агаворкаю...

Імператары не маюць права хавацца за кулісы.

* Няхай жыве імператар! (франц.).

Жана ЛАШКЕВІЧ

НЯДОЎГАЕ СПАТКАННЕ З ВАМІ...

Нататкі з фестывалю «Славянскія тэатральныя сустрэчы»

НЕ БЫЛО, па-мойму, газеты, дзе б не адзначылі, што «Славянскія тэатральныя сустрэчы» — своеасаблівы працяг Скарынавых угодкаў, свята асветы, культуры і да т. п. Іх напраўду з'яднаў дух афіцыйнай заклапочанасці. Адпачываць-святкаваць мы не ўмеем. А — параўноўваць, аналізаваць, шукаць?..

Фестываль, як і ягоныя спектаклі, уразіў мяне сваёй абсалютнай прадказальнасцю. Ягоны плён («яблык памяняць на яблык — будзе па яблыку, ідэю на ідэю — па дзве ідэі») можна было прадказаць паводле праграмы. Ідэі не дужа розніліся між сабою, а пафас старога сацыялістычнага сяброўства на новы лад патыхаў раўніваю рыначнаю нездаволенасцю. Хіба не на кожным спектаклі зала адлюстроўвала змаганне глядацкіх сімпатый да выканаўцаў з глядацкім жа пачуццём жорсткага ўнутранага дыскамфорту. Як трапна заўважыў шаноўны госць Марк Захараў, глядач не жадаў непрыемнасцяў яшчэ ў тэатры. Што ж да чаканняў спраўджаных...

Адкрыццё фестывалю «Славянскія тэатральныя сустрэчы». Фестываль вітае Міхаіл Ульянаў.

Добраму ўсюды добра?

Усё было, як чакалася, і ў беларускім, Акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, спектаклі «Страсці па Аўдзею». Пад фінал, праўда, са сцэны перапрасілі: «Выбачайце **нас**, але з іншае нагоды... Я гэтаксама перапрашаю. За тое, што перажывальных адметнасцяў ува мне спектакль не спарадзіў. Я рыхтык паводле Марка Захарава не жадаю сабе дадатковых непрыемнасцяў у тэатры, дзе то гвалцяць («Плач перапёлкі»), то катуюць («Надзежда Путніна...»), то раскопваюць магілы акурат пасярод сцэны («Цынкавыя хлопчыкі»), то раскулачваюць лепшага гаспадара пачатку стагоддзя. Ахвотна адзначаю сцэнічнае праўдападабенства, апавядальны лад, некалькі выбітных мізансцэн ды эпізодаў (да прыкладу, танцы ў хаце Зуйкоў, маленне Старой у выкананні Стэфаніі Станюты), як раптоўна дасягаю драматургічнага «дна». Прыемна, што ў «Крыку на хутары» (другая назва спектакля) акцёры не крычаць, а ўсё, што мусяць казаць, кажуць... Прастору народнае драмы не звужае сцэнаграфічная вынаходлівасць Барыса Герлавана, утвараючы вобраз ахвярнага жыцця ахвяравальнага цяляцідакутніка, передусім распнутага на крыжы свайго гаспадарання. Навошта толькі салому па сцэне параскідалі, калі дзеянне на ёй пераходзіць з хаты ў хату?

Па ёй ступае Лёс у вобразах Эленькі, Жабрака і іншых, як зазначыла ленінградскі крытык Таццяна Марчанка. Думаю, рэжысёрская ўстаноўка «іграць Лёс» вымагла працягу — «іграць новага станоўчага героя». Напісана ж у адной тэатразнаўчай кнізе: «У паняцці «станоўчы герой» ёсць два словы — «станоўчы» і «герой»; дыператлумачана: станоўчае — гэта шэраг прыкметаў нармальнага маральнага існавання, а «герой — гэта ўжо нешта іншае...» Нешта іншае? Гэта калі літаратурная трасянка-«форма» вызначае сцэнічны трасянковы змест? Лёс ходзіць ды ходзіць, а Аўдзей на яго не зважае. Раптам чуваць крык. Гісторыя новастаноўчага Аўдзея перапыняецца рытуальным расстрэлам.

У «Страсцях...» драматургічнае «дно» пад нагамі; ці ёсць «бяздонне» ў літаратуры Элізы Ажэшкі? Мо наступны беларускі спектакль, «Хам», дасць паспытаць асалоды?

Іграць яго яшчэ рыхтаваліся, а прадстаўнікі Саюза тэатральных дзеячаў віншавалі ўжо Акадэмічны тэатр імя Якуба Коласа з поспехам, маўляў, добры спектакль з добрымі акцёрамі і добраю літаратураю. Зала мусіла пляскаць у ладкі...

У «Страсцях...» панавала рэжысёрская ўстаноўка на стварэнне Лёсу і Героя; у «Хаме» бясспрэчнасць героя несумненная, бясспрэчнасць гераіні відавочная. (Здаецца, няма патрэбы пераказваць сюжэт: спаткаліся сталага веку рыбар-вясковец з ганарліваю паненкай-панаёўкай, ён закахаўся, яна пажадала чарговае прыгоды...) «Добраму ўсюды добра»,— дукуе паненцы Павел, разважлівы, летуценны, далікатны, проста «біялагічны» інтэлігент, здольны «выганяць д'ябла» з Франкі рэдкаю цярплівасцю, спагадай ды каханнем. З выканання Уладзіміра Куляшова гэта вынікае ў першыя пятнаццаць хвілін дзеяння. Стольկі ж часу Святлана Акружная памайстэрску даводзіць зале экзальтаванасць, істэрычнасць, фанабэрыстую капрызлівасць Франкі. Драматургічныя хады і старыя добрыя рэалістычныя тэатральныя манеры не падводзяць. Як кахаюцца на пачатку спектакля персанажы,— як рупліва знаходзяць акцёры тысячу падстаў для іхняй закаханасці! Потым драматургічны ход, супадаючы з жыццёвай верагоднасцю (дужа доўга героі пачуваліся добра), вымагае перайсці: ад закаханасці — да пакутлівага кахання (Павел), ад закаханасці — да раздражнёнасці вясковым жыццём, мяккасцю, паслужлівасцю, лірычнай запаволенасцю мужа (Франка). Між імі ўжо чаўпецца «нешта» з шэрагу няўзнёслых пачуццяў, ды зала кеміць гэта раней за персанажаў... Імклівасць развіцця падзей цалкам лагічна прыпыняецца, тэмпа-рытм замаруджваецца, праявы пачуццяў, жыцці душаў як самлелі... Пра Паўла і Франку ўсё-ўсё вядома... І вынікае «ўстаноўка»: ён будзе даравапь, вялікадушна, па-хрысціянску, яна — выбрыкваць і выдурняцца. Аднаго разу затрымціць ягонае сэрца (эпізод вяртання блуднае жонкі з чужым дзіцем на руках), надарыцца выпрабаванне гонару, духу, характару. Павел даруе і... І даравальнае літанне пацягнецца сабе й пацягнецца... Хутка атручаны жонкаю Павел прыгожа, па-пакутніцку, уладкуецца на лаве, сваякі прыгожа абурацца... Памрэ Павел, не памрэ?..

Уразіла была мужчынская прыстойнасць куляшоўскага героя, ды баюся зблытаць жыццёвую асацыяцыю з мастацкім фактам. Добры, жыццёва пераканаўчы Павел цягае па пыльнай сцэне сухія сеткі, добры, па-мастацку пераканаўчы Павел закалыхвае майстэрскім хрысціянскім цярпеннем... «...Ды калі гэтае, глыбока інтымнае адчуванне робіцца прадметам творчай **устаноўкі,** узнікае дылема: ці перад намі жыціе святога, ці... прафанацыя. Мастацкі эфект можа ўзнікнуць **у выніку** жыццёвай драмы, а не ў выніку рэжысёрскай устаноўкі». (Леў Анінскі). Што меў на ўвазе Барыс Эрын, прыступаючыся да «Хама»? Аповяд «паводле»? Пераказ «сваімі словамі»? Франка з Паўлам маглі б, не мяняючы ніводнай сваёй інтанацыі, не грэбуючы ніводнаю рэжысёрскаю прапановай (не ўстаноўкай), існаваць ды пераконваць **у іншым** тэатральным быцці, **іншым** тэатральным свеце — ці не яго прагне акрэсліць Святлана Акружная, ці не яго намагаецца ўтвараць Уладзімір Куляшоў? Свет спектакля рэалістычна-вядомым чынам адбівае свет **літаратурны.** Рэжысёр замінае сам сабе...

Жанры і выдаткі

«Энеіду» ўкраінцы абвясцілі, а жанру бурлеск-оперы не спраўдзілі. (А калі б спраўдзілі, ці ж не фестывалі драматычных тэатраў яго мусілі прадстаўляць?) Не спраўдзілі, нягледзячы на музыку С. Бідусенкі, на эстрадна-сімфанічны гарт ці не сотні акцёрскіх галасоў (шмат-шмат удзельнікаў у спектаклі), на бліскучае валоданне целамі, шаблямі, мікрафоннымі шнурамі, а таксама на звабнасць Аўтара, самога Івана Катляроўскага, ад імя якога з'яўляецца на сцэне сам Багдан Ступка.

Хлопец хоць куды казак, а менавіта — Эней (А. Хасцікоеў — акцёр пластычны, музычны, арганічны, гераічны, адасоблена-эпічны ды проста абаяльны) кіруецца ў сваё знакамітае падарожжа, яшчэ калі апетае Вяргіліем і перастворанае на ўкраінскі лад Іванам Катлярэўскім. Кіруецца проста з кірмашовага пляцу, які дасціпна трансфармуецца ў карабель (мастак А. Чэчык). Прыгодаў Энею выпадае такіх і столькі, што нават гледачу ператрываць іх будзе цяжка. Напачатку, праўда, ад падзеі да падзеі эмацыянальны накал спектакля ўзрастае, дзеянне набывае імклівасці, пакуль у глядацкіх вачах не застракаціць... аднастайнасць. Яна паяднаецца са збройным бутафорскім бразгатам, са стомленасцю па абодва бакі рампы, ды скруціць другую дзею спектакля на выхады-паклоны. Таленавітыя акцёрскія прыстасаванні да роляў, не ведаю ўжо чаму, справакуюць хуткае глядацкае прызвычайванне. А ў Сяргея Данчанкі, рэжысёра і аднаго з інсцэніроўшчыкаў, прыдумак назапашана няшмат, між тым як музычная камедыя, што ўтварылася замест бурлеск-оперы, вымагае ўсё новых, усё больш цікавых і тэхнічна бездакорных. Украінскі нацыянальны характар, паблукаўшы па кірмашовых закутках, знікае ціхутка перад самым пачаткам плавання, ды болей на падмосткі не вяртаецца.

Чый партрэт?

Напачатку — Сталіна. Некалі сябра Бартодзей данёс на сябра Анатоля, гледзячы ў вочы выяве на такім самым партрэце. Здань сябра, прывід хворага сумлення атабарыўся проста ў пакоях, перадпакоях, лазенках, спальнях, прыбіральнях Бартодзеевага жытла, каб штоімгнення ператвараць сумленнага прадстаўніка эпохі масавага вар'яцтва ў сумленнага вар'ята-адзіночку...

«Скананне футболу ў горадзе К.» К. Горака.

«Хам» Э. Ажэшкі.

«Ганенне Гадо» Д. Янчара.

За сябрамі нібыта мроіцца партрэт іхняга пакалення. Фон — сапраўдныя фотаздымкі акцёраў, што працуюць у тэатры, іхнія нязмушаныя згадкі са стужкі магнітафона пра т ы я гады, іхнія біяграфіі... Ці наадварот? Жыццё на фотаздымках — больш вартая плынь дзеяння, што мусіць «перайграць» трызненне Бартодзея ў пераказах акцёра Міхала Грудзіньскага? У прынцыпе гэтае пытанне не павінна было б і ўзнікаць... Бо як можна «перайграць» пакуты жывога? У спектаклі гэтыя пакуты — як прыватныя, ледзь заўважныя кропачкі над вялікімі агульналюдскімі «і»...

Спектакль «Партрэт» С. Мрожака польскага тэатра «Новы» з Познані (з зайздроснай культурай выканання) дэманструе свайго роду гісторыю партрэтнага ўціску - таталітарызму (згвалтаваная свядомасць «мас») і падпартрэтнага бунту — прапальвання дзіркі на месцы галавы ў вядомым ужо партрэце Сталіна.

Ратуючыся ад вар'яцтва, сябра Бартодзей знаходзіць сябра Анатоля (Марэк Абэртын) ды ноч запар нагадвае яму пра т о й час і пра сябе-даносчыка ў тым часе. Раніцою Анатоля паралізуе. Жонка Бартодзея Актавія (Станіслава Цаліньска) прымушае мужа забраць і даглядаць хворага. Бартодзей выкупляе сваю віну.

Вось і злавіла сябе: штораз збіваюся на п'есу, рызыкую прыпісаць спектаклю не вартасці. Мрожак дае ўразлівыя драматургічныя хады, даследуе меру ўзаемапранікнення персанажаў, іх ўзаемапрыпыву. Рэжысёр Яўген Корын (выпускнік, дарэчы, ЛГІТМІКа), думаю, ведае гэтаму цану. Таму і рыхтуе з акцёрскімі выявамі ды згадкамі, намагаецца падаць у сваім спектаклі дзве плыні дзеяння, два Лёсы прадстаўніно Пакалення; лёсамі ўласных акцёраў выпрабоўвае лёсы персанажаў...

Я не прыхільніца гульні ў тэатральную публіцыстыку, якіх бы «стрэлаў» з «партрэтамі» яна ні вымагала. Ці не яна ў нашым выпадку запаволіла спектакль, ураўняла якасць рэжысёрскіх «стрэлаў» з колькасцю заяўленых «партрэтаў» — сям'і, пакалення, грамадства, часу? Якраз іх не выпадае і накрэсліць! Праўда, вымалёўваюцца партрэты дзейных асоб: Бартодзея Міхала Грудзіньскага, Анатоля Марэка Абэртына, Актавіі Станіславы Цаліньскай ды маладой жонкі Анатоля Анабэлы — Дануты Стэнкі (жанчыны віртуозна ажыўяць трэці акт спектакля). Адзіным плёнам фестывальнага паказу сталася іхняя сціслая прыватная гісторыя, адзіным «партрэтам» спектакля — іхняе акцёрскае майстэрства.

Дом і Сад

Фестывальная сітуацыя з чэхаўскім «Вішнёвым садам» нагадала мне показку пра Крытыка, які ўхваляў спектакль: лунанне сцэнаграфічнае думкі, зіхаценне акцёрскіх вачэй, рэжысёрскую напрактыкаванасць; на жаль, усміхнуўся Крытык, усім моцна замінаў сумны класік Шэкспір...

У памяшканні мінскага Дома афіцэраў сцэнаграфічная думцы В. Левенталя ўзлунаць не давялося. Яе распнулі на афіцэрскай сцэне, папляжыўшы шэраг эфектаў: квітнеючы сад, вялікую завеў ў пралогу (снег, падобны да вішнёвых пялёсткаў, засыпае ліўрэйнага Фірса В. Сергачова); а панараму макетаў цэркавак ды маёнткаў, што на маскоўскай сцэне, раптоўна разгортвалася ля самых летуценных глядацкіх насоў з першага раду, скарацілі зусім. Мінскі глядач і не падазрае, колькі чаго яму не паказалі. Больш за ўсё шкада адрэдагаванай па-мінску згадкі-мроі Ранеўскай (Н. Ценякова): карцінны дзіцячы пакой, дзе каня-гушкалку прыспешвае крухмальна-ружовае дзяўчо. Ранеўская згадвала сябе такою і не пазнавала гэткаю, ціперашнюю, пасляпарыжскаю. Чысціня і ўзнёсласць яе дзяцінства колькі часу сілкавала эмоцыі залы...

Задуманы спектакль прыгожа. Сыграны прыгожа, праўда, яшчэ адзін крытык падарыў мне думку, што Ранеўская тут больш падобная да Шарлоты... як сама Шарлота. Прыгожая Шарлота (І. Савіна)... «Калі вы прыгожыя на сцэне, з'яўляецца адчуванне, што магчыма ўсё, нават немагчымае». (Барыс Юхананаў).

Вобраз маёнтку, сядзібы, спадчыны — Дома, які спакваля разбураецца, увага да ўсяго будаваная ў спектаклі — ад рэжысёра А. Яфрэмава. Воблік вішнёвага саду на розных этапах вясенняга абуджэння стварыў мастак В. Левенталь. Пра сад усе персанажы спраўна гавораць, ды паслядоўна пільнуюца Дому. Стары дом — панская сентыментальнасць, новы дом — невядомасць. Гаворка пра сад — як фатальная, асуджаная балбатлівасць, комплекс, вінаватасць, сімптом хваробы. Сад з Домам, як магчымае з немагчымым, суседзяцца, але суседзяцца спіна да спіны, адно адным не прасякаюцца і на спатканне не спадзяюцца. Неспасцігімы, фантомны чэхаўскі Сад застаецца нібыта за парканам,— рэччу ў сабе, патаемнасцю, загадкавай зонай, куды акцёрства ды рэжысёрства не пусцілі. Класік Чэхаў глядзіць скрозь пялесткі. «Маўчыце, і ўсё будзе добра.»

Спектакль не для поспеху

У дзіўным спектаклі са славацкага горада Прэшава матэрыялізавана Душа, а сам спектакль «Скананне футболу ў горадзе К.» прадстаўлялі сярод пахаў і дротаў мінскага цырка.

Гульня на арэне не захапіла адразу. Пра свайго роду замкнёную сістэму ўласнага рэжысёрскага свету, пра ягоную мадэль існавання і развіцця гэтага свету як адвечную гульню, сутыкненне, супрацьстаяннне хоць бы за права згуляць (вонкавы выгляд адвечнаці дасціпна надаў футбол), з'ядлялася праз колькі часу.І з гэтага моманту недалікатнасць сцэнічнага існавання футбалістаў, як плюханне ў лужыну з бруднай вадой, пра якую паведамляюць — каналізацыйная, пханне, штурханне, сварка-лаянка пасярод гульні ды іншы тэатральны натуралізм футбольных пакутаў успрымаўся амаль спакойна... Натуралізм? Няўжо спектакль можа вынікаць з рэжысёрскага захаплення не тэатрам,— меркавала я. З-за чарговай лігі, куды можа перасунуцца рэжысёрская каманда, варта рваць шлункі? Распавяду пра чалавечыя пакуты, меркавала я, не замінае інтэлект...

Я рабіла памылку, увогуле тыповую для палоннікаў «тэатра Станіслаўскага». Мадэль свету Рамана Полака — найлепшы тэатр, тэатр **непрадказальнасці** Гульні, футбольнай, жыццёвай і да т. п., з героямі асязальнымі, кшталту Бека (Ёзаф Стражан) ды Супера (Петэр Пілз); з Душой (Яна Пілзава); дзе самае важнае — спазнаць самую Гульню, ейныя знакі-лужыны, сімвалы-збітыя калені, метафары - брудныя сакалкі; пабачыць Гульцоў, якія мкнуць да партнёрства, нават не прыглядзеўшыся адзін да аднаго, кахаюцца, расчароўваюцца да нянавісці, зайздросцяць, бэсцяць жонак і вясковых курэй... Гульцам, выключаным з натуральнага існавання, застаецца гуляць да скону. За гэтае права яны разлічацца гузакамі і сэрцамі, а іхні старажытны гарадок ахвяруе то паркоўкай машын, то палацам, то каналізацыяй; іхняму свету прызначана гібець ад дысгармоніі, ім самім — ад бессэнсоўнасці пакутаў і радасцяў. Душы даводзіцца канаць у гвалце і ад гвалту. Праўда, яна бессмяротная, праз гэта і гвалт у рэжысёрскай сістэме набывае адзнакі вечнасці... Рэалізм абсурду, абсурд рэалізму (жыццё такое, якім яго прыдумаеш) т а к зніталы не драматургам Каралам Горакам, аўтарам п'есы «Скананне футболу...», і не рэжысёрам Полакам; тут, мабыць, пастараўся нейкі вышэйшы сэнс...

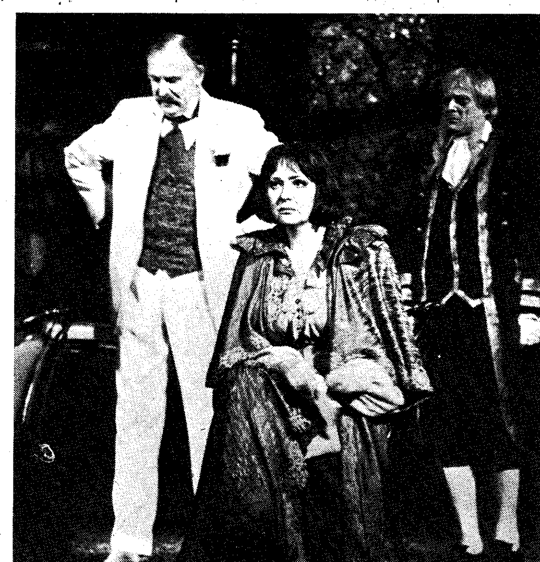
Ладныя дзецюкі лётаюць па полі за сэнсам свайго існавання. Але свет Гульні больш размаіты, пластычны, трагічны, лірычны, пра што даведаюцца абраныя Бек і Супер, блудны бацька з раптоўна знойдзеным сынам. Астатнія разыходзяцца на каманды, сёе-тое паспяваюць у гэтым жыцці (да прыкладу, з пушкамі танкаў, трагічнай метафарай падзей 1968 года, мусяць змагацца самыя ўважлівыя, Бек і Супер, астатнія могуць сказаць, што яны нічога не бачылі, іх тут не было), ды шмат што не ў стане ні зразумець, ні асэнсаваць,— жыццё мінае. Спектаклю славацкага тэатра прызначана разыгрывацца не столькі перад глядацкімі вачыма, колькі ў глядацкіх галовах, яго трэба прыдумваць разам з акцёрамі. Спектакль амаль як футбол: ведаеш правілы гульні — насалоджішся ўласнай дасведчанасцю і ўменнем футбалістаў, не ведаеш — сядзі ды абурайся недалікатным сцэнічным існаваннем гульцоў. Верагодна, што асацыяцыі з нагоды твора прэшаўскіх футбалістаў у кожнага гледача свае: варта з'асацыіраваць разок, каб паразумецца з рэжысёрскай манерай мадэлявання свету. А для такіх, як я, аматараў прасаваных сакалак і нефутбольных дачыненняў, згадаю з Марка Захарава: сучасны спектакль не заўсёды прызначаецца для поспеху. І не заўсёды для гледача...

Сюрпрыз на расстанне, альбо Што рабіць з гледачом

Сюрпрызам сталася п'еса славенскага драматурга Драга Янчара «Ганенне Гадо». Ці то парафраз знакамітай п'есы Бекета, ці то Янчараў роздум з прычыны, з нагоды і на грунце **асацыяцый** твора Бекета. У Янчара Гадо не чакаюць. Гадо цікуюць, пільнуюць, збіраюць на яго дасье, падглядаюць за ягонай валасатай нагой у бінокль (больш нічога не відаць). Тая нага, як спазнаная частка патаемнага цэлага, спакушае назіральнікаў цэлым шэрагам адкрыццяў, такіх, як колер валасоў ці форма сківіцы, партыйная прыналежнасць ці здольнасць кахаць. Можна асудзіць сістэму шпегаў і паслугачоў, пакпіць з сябе ў таталітарным сацыялізме з невядома чым аблічам; Янчар заганяе двух яе прадстаўнікоў-назіралаў у кут,— апошні, хочацца верыць, кут, які здольны вытрываць іхнюю прысутнасць, іхняе «малое прадпрыемства» па назіранні за ўсім светам—па інерцыі, па прызванні, ці ў працяг Гульні, з якой выйсці немагчыма. Глядач патрапляе ў амаль дзюрэнматаўскую сітуацыю назіральніка за назіраючымі, уваходзіць у яе... Думка драматурга — зраўняць на момант гледача з залы са сваімі адвечнымі назіральнікамі, маючы на ўвазе пэўныя чалавечыя заганы. Тое, што прадставілі акцёры Польдэ Бібіч і Бранка Грубэр, засяроджвала першыя пятнаццаць хвілін, каб з поўным правам сказаць: цудоўны... але дужа добра знаёмы па тэатральным сацыялістычным рэалізме спосаб існавання ў спектаклі абраў рэжысёр Марка Сосіч, ды амаль адпрацаваную сістэму акцёрскіх дачыненняў між акцёрамі і залаю...

...Можа стацца так, што ад абнаўлення гэтай сістэмы залежыць недалёкая тэатральная будучыня, хоць, зразумела, рана ці позна сістэма абновіцца. Можна раму ад партрэта дыктатара зрабіць акном у свабоду (хочацца напісаць «у Еўропу»; «Партрэт»), штучным снегам прадставіць «завею ў душы» («Вішнёвы сад»), прыдумаць метафарычна-горкую для былой сацыялістычнай садружнасці «страву» з папяровых кулёў і газецін, ды сыграць галоднае расчараванне з «уласнай годнасцю» («Ганенне Гадо»), можна дамагчыся, каб глядач паспачуваў героям і пазнаў у іх самога сябе, але гэты, добра знаёмы па жыцці прыём расчаруе гледача хутчэй, як ён сябе пазнае. Нязвыклыя дачыненні між гледачом і арэнаю былі ўтварылі славацкія акцёры, але, напрыклад, мая футбольная неадукаванасць доўга енчыла ад суму... Што рабіць? Ладзіць медытацыю? Гіпнатызаваць залу? Даваць рэжысёрскую «установку» і маніпуляваць «біяполем»?

Ці не ў асэнсаванні, не ў разуменні хоць бы гэтай праблемы — плён мінулага фестывальнага спаткання? Спатканне відавочна не прызначалася для поспеху, але гледачы адшкадавалі яго для тэатра...

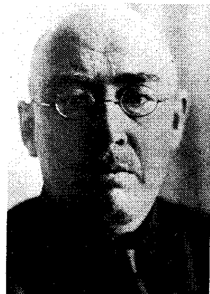
«Партрэт» С. Мрожака.

«Энеіда» паводле І. Катляроўскага.

АДРАДЖЭННЕ

ДЫК КАЛІ Ж НАРАДЗІЎСЯ ІГНАТОЎСКІ?

Усевалад Ігнатоўскі — вядома беларускі гісторык, дзяржаўны і грамадскі дзеяч БССР, першы прэзідэнт АН БССР звярнуў на сябе асаблівую ўвагу шырокіх колаў грамадскасці рэспублікі толькі апошнім часам, калі часопіс «Крыніца» надрукаваў адну з грунтоўных яго прац — «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі».

У кастрычніку 1990 года Бюро ЦК КПБ прыняло пастанову аб аднаўленні У. Ігнатоўскага ў КПСС з часу ўступлення ў партыю — 1920 г. Тым самым прызнана, што абвінавачванні яго, як «контррэвалюцыянера, нацдэма і кулацкага агента», за якія ў 1930 годзе яго выключылі з партыі, былі беспадстаўныя. Пасля той падзеі, не маючы магчымасці абараніць сваё імя, ён скончыў жыццё самагубствам 4 лютага 1931 года.

Цяжка склаўся лёс яго сваякоў. Два сыны былі расстраляны як «ворагі народа», жонка атрымала восем гадоў лагераў. Выпадкова, толькі таму, што з'ехаў з Беларусі, ацалеў трэці сын. Зараз у Мінску жыве яго дачка, якая працуе на аўтазаводзе. У сям'і амаль нічога не захавалася на памяць пра слаўтага дзеда.

У гэтыя дні Акадэмія навук БССР адзначае 110-годдзе з дня нараджэння свайго першага прэзідэнта. З розных крыніц, у тым ліку і з розных выданняў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, вядома, што ён нарадзіўся 19 красавіка 1881 года ў вёсцы Такары Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці.

Рыхтуючы выстаўку, прысвечаную знамянальнай падзеі, Музей гісторыі АН БССР зрабіў некалькі запытаў у розныя гарады краіны, з якімі быў звязаны лёс У. Ігнатоўскага. У прыватнасці, атрыманы вельмі цікавы адказ з Тарту, дзе ён вучыўся ў мясцовым універсітэце на гістарычным факультэце ў 1905—1911 гг.

У асабістай справе студэнта У. Ігнатоўскага таксама пазначана гэтая дата нараджэння, але запіс рабіўся ў 1905 годзе. Значыць, па новым стылі дзень нараджэння У. Ігнатоўскага — 1 мая.

Адначасова звяртаюся да чытачоў «ЛіМа» па дапамогу ў зборы матэрыялаў аб творчай і грамадскай дзейнасці гэтага слаўнага сына Бацькаўшчыны.

А. ШЧАРБАКОЎ,
навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР.

Віншуем!

1 мая споўнілася 60 гадоў вядомаму пісьменніку, члену-карэспандэнту Акадэміі навук БССР Алегу Лойку. «ЛіМ» віншуе Алега Антонавіча з юбілеем, зычыць яму новых творчых поспехаў на карысць роднай літаратуры.

ЛІРА І ДУМКА

Са здымка ў невялікім зборнічку на нас глядзіць малады, чарнявы, з інтэлігентнымі рысамі твару чалавек гадоў трыццаці ці трошкі старэйшы. Тоненькая кніжачка называецца «Дарогі і летуценні». Яе аўтар Алег Лойка.

Сёння Алегу Антонавічу Лойку, вядомаму паэту, прафесару, загадчыку кафедры беларускай літаратуры БДУ, члену-карэспандэнту АН БССР, споўнілася шэсцьдзесят гадоў.

Трошкі сумна з гэтай нагоды. Тоненькіх кніжачак, якія мелі прыгожыя паэтычныя назвы — «Задуменныя пралескі», «Блакітнае азерца», «Каб не плакалі кані»— ён болей не выдае, чым далей, тым болей салідны фармат набываюць ягоныя кнігі, і вось-вось, здаецца, павінен убачыць свет двухтомнік выбранай паэзіі.

Алег Лойка — пранікнёны лірык. Ён умее ўвасобіць у паэтычным радку тонкія імгненні і зрухі чалавечай душы, добра адчувае прыгажосць прыроды, навакольнага свету. Ён вельмі пачуццёвы, эмацыянальны і разам з тым у яго паэзіі прысутнічае значны разумовы, інтэлектуальны элемент.

Тым часам, калі можна сказаць так, ад паэтаў-авангардыстаў Лойка адрозніваецца істотна. Ён чуйны да звіваў-пераліваў народнай песні, яе мелодыка прысутнічае ў ягонай паэзіі вельмі адчувальна. Так, паэзія Лойкі раскаваная ў сэнсе рытмікі, інтанацыйнага малюнка, жанравых межаў. І ў той жа час паэт цягнецца не толькі, скажам, да фальклору, размоўнай інтанацыі, а і да класічнай спадчыны Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча.

Мы — сосны Купалы,
з-над вольнай Арэсы,
Іван Дамінікавіч, дзе ты?
Чакаем, чакаем... О, колькі
абтрэслі
Шылля мы і шышак
над светам!..
(«Сосны Купалы»)

Дыяпазон дачынення паэзіі Лойкі да свету шырокі, як шырокая, скажам, і «геаграфія» ягоных вершаў. Вершаў-водгукаў, прынесеных з розных вандровак, у яго шмат. Нямала сярод іх і сярэдніх па якасці, так званых «прахадных». Аднак у лепшых сваіх творах Лойка застаецца цікавым, арыгінальным паэтам, які ўмее знайсці запамінальную дэталь, інтанацыю, умее ўсміхнуцца, пажартаваць.

Жыў закаханы студэнт,
Цяжка было студэнту;
Высах студэнт ушчэнт,
А потым не стала і шчэнту...
(«Жыў закаханы студэнт»)

Працягнем гаворку пра студэнтаў. Пачынаў Алег Лойка як тыповы прадстаўнік «філалагічнага пакалення», якое заявіла пра сябе ў пяцідзесятых-шасцідзесятых гадах. Аднагодкі паэта не сядзелі ў акопах, не хадзілі ў атакі, але яны, няхай сабе ў дзіцячым узросце, перажылі вайну, і гэта быў найбольшы іх сацыяльны і духоўны вопыт. Не было б гэтага вопыту, не было б шматлікіх зборнікаў Алега Лойкі, якія з рэгулярнай паслядоўнасцю выходзяць у свет на працягу больш трыццаці гадоў, узбагачаючыся зместам, якасцю вершаў.

Вядомы Алег Лойка не толькі як паэт. Ён больш як трыццаць пяць гадоў выкладае беларускую літаратуру ў БДУ.

Паэзія — пані далікатная, зваблівая, сіняя птушка, але, на жаль, сваіх ахвярнікаў яна корміць не надта. Асабліва на пачатку дарогі. Таму тыя выпадкі (а яны ёсць), калі пісьменнікі займаюць пасады выкладчыкаў на літаратурных кафедрах, трэба толькі вітаць. Бо ў аўдыторыі да студэнтаў выходзяць людзі з божай іскаркай таленту, прызвання, яны сэрцам адчуваюць, што такое прыгожае пісьменства, і могуць лепш, чым хто, запаліць у душах выхаванцаў свяшчэнны агонь захаплення гармоніяй і прыгажосцю.

Калі лекцыі студэнтам чытае паэт, то гэта не проста лекцыі. Гэта літаратурная імправізацыя, калі хочаце, цудадзеянне, дзе кожны раз узнікаюць новыя думкі, вобразы, знаходкі. Такая актыўная работа не прападае дарма ні для студэнтаў, ні для выкладчыка.

Вынік мы маем. З Лойкавых лекцый, з яго даследчай работы, роздуму над літаратурай выраслі шматлікія крытычныя кнігі, адтуль бяруць вытокі двухтомная «Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры» і — самае галоўнае — дзякуючы тым эмацыянальным лекцыям нарадзіліся раманы-эсэ пра Янку Купалу і Францішка Скарыну. Яны прынеслі пісьменніку, бадай, найбольшы літаратурны поспех.

Гэта сур'ёзныя кнігі. Лойка, напрыклад, здолеў глыбока ўвайсці ў свет Купалы, багаты, шматфарбны, і спраецыраваць гэты свет на асабістае жыццё вялікага паэта. І, бадай, толькі паэт быў здольны адважыцца на такі смелы крок. Бо ў жыццёпісе Купалы нямала «белых плям», нявывучаных момантаў, нават перыядаў. Дзе не хапала фактаў, выручала фантазія паэта-даследчыка. Скажыце, а хіба сама літаратура не з'яўляецца марай, летуценнем, фантазіяй? Так што мастацкі вымысел у дадзеным выпадку справе не пашкодзіў.

Глыбока вывучыў пісьменнік нашу старажытную літаратуру, дух яе «предания», і з гэтага нарадзілася адзначаная Дзяржаўнай прэміяй БССР кніга пра Францыска Скарыну, вялікага беларускага першадрукара, гуманіста і асветніка.

Упершыню ў гісторыі беларускай літаратуры кнігі Алега Лойкі пра Купалу і Скарыну выйшлі ў Маскве ў вядомай серыі «ЖЗЛ», стаўшы набыткам усесаюзнага чытача.

Лойка перакладае з польскай, нямецкай і французскай моў, і ёсць кнігі ягоных перакладаў. Ён выступае як па пытаннях бягучага літаратурнага жыцця, так і па глыбінных, тэарэтычных праблемах літаратуразнаўства. Не, ён не раскідваецца. Усё гэта заканамерна ляжыць у зоне ягоных творчых інтарэсаў, як бачым, даволі шырокіх і разнастайных.

Ён любіць лес. Апантана збірае грыбы, захапляецца рыбалкай. Часта ездзіць у Слонім, горад свайго дзяцінства, юнацтва, прывозячы адтуль новыя творчыя задумы.

Няма сумнення, пісьменнік не да канца ажыццявіў свае творчыя планы і сяганні. Вышыня, якой дасягнуў, няхай дапаможа яму іх здзейсніць, напісаць новыя кнігі, асветленыя мудрым жыццёвым вопытам.

Іван НАВУМЕНКА.

ДУМКА ЧЫТАЧА

ЯК ПАБУДАВАЦЬ ВЕЖУ

Шмат стагоддзяў назад людзі, якія жылі на месцы старажытнага Вавілона, вынайшлі цэглу і пачалі будаваць велізарную вежу. І так яны заганарыліся, што вырашылі будаваць яе вышынёй да самага неба. Але гэта ці нешта іншае не спадабалася Богу, і ён змяшаў мовы будаўнікоў. Людзі перасталі разумець адзін аднаго і ў хуткім часе разышліся па Зямлі, так і не здзейсніўшы сваю мару.

З тых часоў шмат хто спрабаваў пабудаваць «Вавілонскую вежу». Вось і зараз на нашых вачах разбураецца гэткая ж вежа пад назвай СССР.

Але чаму так адбываецца? Чаму не здолелі ўтрымацца ні Егіпецкае, ні Вавілонскае царства, ні імперыя Аляксандра Македонскага, ні Свяшчэнная Рымская імперыя? Прычым, зніклі не толькі яны, зніклі нават мовы тых калісьці вялікіх народаў, што сілай зброі «аб'ядналі» вакол сябе суседзяў.

Ці даў бы веры Цэзар, што будучым на яго мове будуць толькі прапісваць лекі хворым? Чаму ж так адбылося, што ні чым, здавалася б, непрыкметныя, увесь час прыгнечаныя народы перажылі тысячагоддзі, а тыя, што зваліся вялікімі, зніклі разам са сваёй мовай? Калі гэта кара за грахі, то каб выратавацца, трэба пакаяцца. Але відавочна, што каяцца ніхто не збіраецца, бо нават не ведае, у чым той грэх.

Я таксама не ведаю, але дазвольце паразважаць на гэтую тэму.

Здаецца мне, што не тое раз'юшыла Госпада, што людзі вырашылі будаваць вежу да неба. Ён вырашыў даць людзям выпрабаванне: калі здолееце знайсці паразуменне, гаворачы на розных мовах, тады й будуйце сваю вежу. Вось з тых часоў чалавецтва і шукае агульную мову.

Але надта ўжо дзіўна шукае. Чамусьці лічыцца, што для агульнай згоды трэба знішчыць усе мовы (часам разам з іх носьбітамі) і пакінуць адну. Спрэчкі вядуцца толькі аб тым, якой яна павінна быць: англійскай, нямецкай, рускай або эсперанта. Вось і ў нас увесь час робяць рускую мову агульнай для ўсіх народаў СССР, а другія мовы хай паціху, але абавязкова гінуць. І ўсё гэта нібыта дзеля таго, каб дасягнуць адзінства, каб пераадолець непаразуменне паміж людзьмі. Але на чужой бядзе шчасця свайго не пабудуеш.

Усім вядомы пералік смяротных грахоў, які Бог пакінуў людзям. Здаецца мне, што самы страшны грэх народа — знішчыць або асіміляваць другі народ.

А на кім, скажыце, ляжыць грэх за знікненне за 73 гады савецкай улады больш як 50 моў народаў СССР? Гэты грэх — недаравальны. Адцураліся роднай мовы, адцураліся дара боскага і многія беларусы. Гэта грэх самазабойства. За яго мы плацім больш за іншых. Плацім сваімі невылічальнымі стратамі пад час войнаў паміж іншымі дзяржавамі, плацім прыніжанай годнасцю, плацім вядомай талерантнасцю, якая даўно пераўтварылася ў бесхрыбетнасць, плацім яшчэ шмат чым. Але ёсць ужо і апошняе папярэджанне — Чарнобыль.

Трэба прыкласці ўсе намаганні, каб выратавацца, каб адрадзіцца як нацыі, выратаваць мову і культуру. Трэба маліцца Богу аб дараванні, але й маліцца па-беларуску, на той мове, якую Ён нам даў.

Нічога не атрымаецца, калі кожны беларус свядома не возьмецца за працу адраджэння, не пачне з сябе, са сваіх сваякоў.

Гэта шанц не толькі для беларусаў, але і для рускіх, якія жывуць разам з намі. Відаць, найлепшым для іх было б самім уключыцца ў справу адраджэння беларускай нацыі, на справе паспрабаваць выправіць тыя памылкі, што не без іх дапамогі рабіліся. Можа, тады мы здолеем пачаць разам будаваць Вежу, бо будзем разумець і паважаць адзін аднаго, нягледзячы, што адны гавораць па-руску, а другія па-беларуску.

Уладзімір СТАРЧАНКА.
г. Гомель.

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

А ДАЛЕЙ — КУДЫ?

Кніга публіцыстыкі «Набат з будучыні» (укладальнік І. Рыжкоў), выпушчаная выдавецтвам «Беларусь», канечне ж, пра нашы сённяшнія праблемы. Пра тое страшнае, што ўжо прынёс з сабой Чарнобыль і экалагічная непісьменнасць усіх нас, якая мяжуе са злачыннасцю, хоць і не заўсёды юрыдычнай, але маральнай. Але, як бачна з назвы зборніка, гэта і спроба глянуць на шмат гадоў наперад, паспрабаваць уявіць сабе, да чаго прывядуць і вынікі Чарнобыля, і ўвогуле пагардлівае стаўленне да прыроды, да ўсяго жывога на зямлі, калі ўжо сёння, не адкладваючы на заўтра, не паспрабаваць зрабіць хоць самае малое, каб уратаваць Чалавека на планеце і саму Зямлю.

Матэрыялы, сабраныя тут, не сказаць каб надта кідкія. Там, дзе гаворка тычыцца лёсавызначальных пытанняў, не да эмоцый, не да публіцыстычнай гучнасці. Тут больш прыдатны цвярозы аналіз трывожнага становішча, аргументаваная размова аб тым, што зрабіць, каб калі не спыніць цалкам скатванне ў экалагічную прорву, дык, у крайнім выпадку, затрымаць яго.

Адна з першых публікацый — «Зона асобай увагі», якая падагульняе тыя рашэнні адзінаццатай сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР адзінаццатага склікання, што тычацца прыняцця Дзяржаўнай праграмы па ліквідацыі ў рэспубліцы вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

Раздзелы з чарнобыльскага блакнота В. Бацкалевіча «Адсяленне» — рэпартаж з пярэдняга краю, з Краснапольскага раёна. —жна сказаць, з раёна былога, таму на гэтай тэрыторыі ўздзеянне радыяцыі да таго моцнае, што жыць тут немагчыма. Скупыя і ўражлівыя факты. Аўтарская трывога і боль тых, з кім ён сустракаўся, гутарыў. Надзея адных і страчаная надзея ў тых, хто стаміўся ўжо верыць у нешта лепшае.

Боль Чарнобыля і экалагічная бяда ў цэлым — тэма развагі народнага мастака СССР М. Савіцкага «Памятаць ікону мінулага» (гутарыла з ім журналістка С. Хорсун). Слынны майстар гаворыць аб бедах народа, узнімае голас у абарону заложнікаў Чарнобыля, разважае аб тым, як літаратура, мастацтва павінны ў гэты цяжкі і складаны для ўсяго грамадства час знаходзіць сілы, каб праўдзіва адлюстраваць народную трагедыю, народны боль. Расказвае М. Савіцкі і пра сваю працу над цыклам, які назваў «Чорная быль».

Поруч — іншыя публікацыі, якія нельга чытаць спакойна. У іх роздум аб набалелым, у іх спроба знайсці адказ і для самога сябе і для іншых на пытанне: «Куды ж мы, людзі, ідзем, калі так настойліва, не задумваючыся сячэм сук, на якіх самі ж сядзім?». «Азірніся на зямлю сваю», — заклікае В. Якавенка ў артыкуле, прыводзячы шматлікія факты нашай безгаспадарчасці, пасыннавасці ў адносінах да прыроды. Ён жа, В. Якавенка, у інтэрв'ю карэспандэнту БЕЛТА «Кожны павінен стаць экологам» гаворыць аб задачах, што ставіць перад сабой Беларускі экалагічны саюз. А вось В. Мыслівец («Настальгія па лесу») узнімае голас у абарону нашага зялёнага сябра. А якія «букеты» падносяць рэспубліцы Салігорскія калійныя руднікі?! Пра гэта — у нататках А. Петрашкевіча і М. Образава, якія так і называюцца «Салігорскі букет».

На старонках зборніка чуцен голас журналістаў, спецыялістаў-навукоўцаў, адказных міністэрскіх работнікаў... Кожны з іх быццам разумее, што далей, як нажуць, ісці нельга. Міжволі задумваешся: чаму ж тыя навукоўцы ды міністэрскія работнікі, калі даходзіць да справы, на многае заплюшчваюць вочы?. Тады і пачынаюць праводзіцца ў жыццё сумнівальныя навуковыя праекты, тады і ператвараецца ў пустыню Палессе...

Гэтую страшную хваробу ці не найлепей вызначыла народная артыстка БССР Л. Давідовіч. Яе гутаркай з І. Рыжковым завяршаецца кніга — «Экалогія маральнасці»: «...несумненна, вырашэнне экалагічных праблем напрамую звязана з вырашэннем праблем агульнай культуры нашага грамадства, а адсюль — і эканамічных, і сацыяльных! Дык давайце ж нарэшце зоймемся сваёй культурай!»

Ілюструюць зборнік горкія здымкі. Патрэсканая ад сухменю глеба... Заводскія коміны, якія чорнай павалокай абвілі наваколле... Горы смецця на ўзлеску... Паваленыя дрэвы, а побач — кучы металалому... Дажыліся. Далей, і праўда, няма куды. Дык, можа, задумаемся, апамятаемся?

А. АН-ЕВІЧ.

Віншуем!

80 гадоў — Пятру РУНЦУ. Калектыў штотыднёвіка віншуе Пятра Міхалаевіча са слаўным юбілеем, зычыць яму яшчэ доўгіх гадоў жыцця, новых твораў.

НАШ КАЛЯНДАР

●

7 мая — 140 гадоў з дня нараджэння Рабіндраната ТАГОРА, індыйскага пісьменніка і грамадскага дзеяча, творчасць якога вядома ва ўсім свеце (памёр 7 жніўня 1941 года). Паэтычны зборнік Р. Тагора «Гітанджалі» ў свой час прыцягнуў увагу М. Багдановіча, які прарэцэнзаваў яго ў газеце «Голос» (Яраслаўль, 15 сакавіка 1914 года). Творчасць Р. Тагора яшчэ ў 1910-ыя гады прапагандавала газета «Гомельская мысль». У савецкі час творы пісьменніка неаднаразова перакладаліся на беларускую мову, выходзілі і асобнымі выданнямі.

●

13 мая — 50 гадоў з дня нараджэння Анатоля СЕРБАНТОВІЧА (памёр 21 сакавіка 1970 года). Нягледзячы на малады ўзрост, пакінуў прыкметны след у літаратуры, аб чым сведчаць зборнікі паэзіі «Азбука», «Мінная поле», «Пярсцёнак». Найбольш поўнае ўяўленне аб творчасці А. Сербантовіча дае кніга «Жаваранак у зеніце», выпушчаная выдавецтвам «Мастацкая літаратура». У яе ўвайшлі і раней неапублікаваныя творы.

●

27 мая — 120 гадоў з дня нараджэння беларускага этнографа, фальклорыста і археолага Ісака СЕРБАВА (памёр 21 студзеня 1943 года). На аснове калекцыі І. Сербава ў 1951 годзе выдадзены альбом «Беларускае народнае мастацтва». Акрамя запісаў фальклору, першым у беларускай этнаграфіі займаўся фатаграфаваннем у час экспедыцый. Захавалася каля 450 здымкаў, якія адлюстроўваюць побыт і культуру народа.

●

65 гадоў з дня ўтварэння Беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша». Існавала з 26 мая 1926 года да снежня 1931 года. Ініцыятары стварэння — былыя маладняковцы А. Бабарэка, У. Дубоўка, К. Крапіва, Я. Пушча, К. Чорны. Выдаваўся часопіс пад аднайменнай назвай (1927—1930). Вульгарызатарская крытыка лічыла «Узвышша» варожым сацыялізму, хоць асноўным лозунгам яго членаў была барацьба за высокую эстэтычную культуру творчасці.

●

30 гадоў з дня заснавання выдавецтва «Ураджай». Сярод спецыяльных кніг пэўнае месца ў планах займаюць выданні па пытаннях паркавай культуры, аховы навакольнага асяроддзя. Выпускае і мастацкія творы, якія карыстаюцца павышаным попытам.

Барацьбіт — і будаўнік

Да 100-годдзя з дня нараджэння Клаўдзія ДУЖ-ДУШЭЎСКАГА

Першыя праблiскі нацыянальна-вызваленчага руху на Беларусі мы назіраем яшчэ ў XIX стагоддзі. Такія гістарычныя постаці, як Кастусь Каліноўскі ці Францішак Багушэвіч — гэта вехі паступовага ўзнікнення ў беларускім народзе нацыянальнага самаўсведамлення. Пачынаецца працэс адраджэння пасля векавога занепаду, узнікае канцэпцыя, што народ, які праз вякі захаваў у гушчы сялянскіх мас сваю моўную, звычаёвую і этнічную адметнасць, які захаваў сваю культуру ў форме багатага самабытнага фальклору, мае права існаваць як самастойная раўнапраўная нацыя. Гэты працэс асабліва набірае сілу на пераломе стагоддзяў і ўрэшце ствараецца трывалы вызваленчы рух, вынікам якога стала прызнанне беларусаў за народ, прызнанне яго права на самавызначэнне і суверэнітэт, дасюль яшчэ канчаткова не рэалізаванага.

Шлях барацьбы за прызнанне быў нялёгкі. Гэтай барацьбе аддалі свае сілы лепшыя сыны Беларусі, змагаючыся з сіламі рэакцыі за лепшую будучыню свайго народа. Жорсткія рэпрэсіі і крывавыя расправы, матэрыяльная незабяспечанасць і невылечныя хваробы, набытыя дзякуючы цяжкім варункам жыцця ці ў турмах, неўладкаванасць у часы войнаў і разруху ўсцяж выбівалі з радоў змагароў за разняволенне беларускага народа найбольш актыўных і самаахвярных.

Вельмі крыўдна, што імёны многіх такіх змагароў былі цалкам забыты ў гады тэрору і нацыянальнага нігілізму. І ўсё ж сягонння, нягледзячы на дужа неспрыяльнае становішча на Беларусі ў адносінах да захавання гістарычнай спадчыны народа і яго роднай мовы, дзякуючы напорыстасці прагрэсіўных навукоўцаў пакрысе вяртаюцца народнай памяці імёны многіх, некалі свядома забытых дзеячаў вызваленчага руху.

Да такіх дзеячаў можна бясспрэчна залічыць і Клаўдзія Сцяпанавіча Дуж-Душэўскага. У яго асобе вельмі своеасабліва і гарманічна спалучыўся беларускі грамадска - палітычны дзеяч і шырока вядомы літоўскі архітэктар-будаўнік. Нарадзіўся ён 26 красавіка 1891 года ў Глыбокім, скончыў рэальную гімназію ў Вільні. Яшчэ тады пачаў фарміравацца яго светапогляд дзякуючы сувязям з рэдакцыяй газеты «Наша Ніва». Але пачатак яго больш актыўнай грамадскай дзейнасці адносіцца да часу вучобы ў Пецярбургскім горным інстытуце.

Як вядома, менавіта ў Пецярбурзе сярод студэнтаў, выхадцаў з Беларусі, зарадзіліся першыя грамадскія культурна-асветныя і падпольныя палітычныя арганізацыі, якія ахоплівалі сваім уплывам і рабочых-беларусаў горада. Душэўскі належаў да таго самага прагрэсіўнага асяроддзя, да якога належалі Янка Купала, Цётка, Браніслаў Тарашкевіч, вядомы апякун беларускай моладзі Браніслаў Эпімах-Шыпіла ды многія іншыя, выдатная роля якіх у нашым адраджэнскім руху сёння ўжо нікім не аспрэчваецца. Пра гэта згадвае ў артыкуле Аляксея Каўкі «Шлях да бацькаўшчыны» з Беларускага календара на 1985 год (БГКТ — Беласток, ст. 133—134): «Асабліва прыкметны след пакінуў па сабе навукова-літаратурны гурток студэнтаў-беларусаў пры Пецярбургскім універсітэце (1912—1914 гг.). Фармальна гурток быў зарэгістраваны універсітэцкімі ўладамі ў снежні 1912 г., але праца яго ўдзельнікаў (Б. Тарашкевіч, А. Бычкоўскі, Я. Хлябцэвіч, К. Душэўскі, Л. Аляксюк і інш.) пачалася некалькімі гадамі раней. Станоўчы ўплыў на пачынанні гуртакоўцаў аказваў Янка Купала пад час сваёй вучобы на агульнаадукацыйных курсах Чарняева. Вялікую дапамогу аказваў гуртку Браніслаў Эпімах-Шыпіла — бібліятэкар універсітэцкай бібліятэкі, выдатны збіральнік рукапісных твораў беларускай літаратуры, адзін з заснавальнікаў выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша ваконца».

Душэўскі прымаў удзел у рэдагаванні беларускіх часопісаў, што выходзілі ў Пецярбурзе, быў адным з актыўных змагароў за беларускую дзяржаўнасць, удзельнічаў у многіх усебеларускіх з'ездах і кангрэсах. У пратаколе з'езда беларускіх нацыянальных арганізацый у Менску 25—27 сакавіка 1917 года чытаем: «Ад петраградскіх беларусаў-народнікаў прывітаў з'езд Дубяйкоўскі, жадаючы яму карысці ў гэтай вялікай працы. Клаўдзій Душэўскі ад імя моладзі петраградскіх вышэйшых школ таксама шчыра вітаў з'езд». Між іншым, варта адзначыць, што якраз у гэтым з'ездзе ўдзельнічалі такія выдатныя прадстаўнікі нашага вызваленчага руху, як Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны), Максім Багдановіч, Браніслаў Тарашкевіч, Янка Купала, Людвіка Сівіцкая, Паўліна Мядзёлка, Уладзіслаў Галубок, Алесь Бурбіс, Фабіян Шантыр, Карусь Каганец і шмат іншых. (гл. «Спадчына» № 4, Мінск, 1990 г.).

У міжваенным часе Клаўдзій Душэўскі жыў у Коўне, у тагачаснай сталіцы Літвы. Праявіў сябе як здольны інжынер-будаўнік (пасля Пецярбургскага горнага інстытута ён скончыў яшчэ і будаўнічы факультэт Ковенскага універсітэта). Жывучы ў Коўне, быў вядомы не толькі як архітэктар, не толькі пакінуў свой след у архітэктуры тагачаснай Літвы, але быў шырока знаны ў беларускім асяроддзі ў Коўне, рэдагаваў беларускую прэсу, займаўся кнігавыдавецтвам, гуртаваў вакол сябе землякоў, дапамагаў ім маральна і матэрыяльна. Дакументальным сведчаннем гэтай яго дзейнасці з'яўляюцца выдадзеныя ў дваццатых гадах у Літве беларускія часопісы, кнігі, у тым ліку беларускія слоўнікі і школьныя падручнікі. Па меры магчымасці не траціў ён сувязі і з суайчынікамі ў Заходняй Беларусі.

У кніжцы Максіма Танка «Лісткі календара» ёсць гэткая нататка пад датаю 1-га снежня 1938 г.: «З Каўнаса К. Дуж-Душэўскі прыслаў у музей цэлую пачку школьных падручнікаў. Некаторыя з іх былі ім самім перакладзены на беларускую мову і з'яўляліся каштоўнай дапамогай для моладзі, якая вучылася па старых, даваенных рускіх і польскіх падручніках. Мова яго перакладаў была жывая, зразумелая, народная. Я запісаў яго адрас: Каўнас, Лайсвес алея 72, каб перадаць яго нашым хлопцам. Можа, і ім дапаможа сваімі кнігамі. К. Дуж-Душэўскі працуе ў Каўнасе адным з галоўных архітэктараў. Матэрыяльна забяспечаны. Дзякуючы яго дапамозе і музей сяк-так яшчэ можа існаваць. Апошні раз, калі ён наведаў Вільню, паказаў мне «Зямлю карміліцу» П. Цвіркі, зборнікі вершаў Гіры, Інгуры, Нярыс, «У цяні аўтароў» Пуцінаса. У Вільні ён, здаецца, хацеў знайсці перакладчыкаў з літоўскай на беларускую мову і некаторыя з гэтых кніг выдаць».

Паколькі ў беларускіх крыніцах, бадай, нельга знайсці біяграфічных звестак пра Дуж-Душэўскага, дык сёння хіба найбольш змястоўны матэрыял прапануе нам «Літоўская Энцыклапедыя» (выдавецтва «Спаудос фондас», Коўна, 1939, т. 7, ст. 266—267). У артыкуле, прысвечаным Душэўскаму, паведамляецца: «З маленства далучыўся да традыцый барацьбы з царскай расейскай уладай (яго прадзед з матчынага боку Урублеўскі, згінуў у паўстанні 1831 г., а дзед Высоцкі згінуў у паўстанні 1863 г.), яшчэ вучнем пачаў удзельнічаць у беларускай грамадскай працы, а з 1909 г. супрацоўнічаючы ў газеце «Наша Ніва». У Пецярбурзе з 1912 г. кіруе беларускімі студэнтамі. У 1913 г. рэдагаваў зборнік «Раніца» і быў прадстаўніком ад беларусаў на падпольнай студэнцкай канферэнцыі. У 1915 г. разам з Тарашкевічам і Будзькам рэдагаваў газеты «Дзянніца» і «Светач». У 1916 г. удзельнічаў у так званым Усерасійскім дэмакратычным з'ездзе ў Пецярбурзе, а ў Менску разам з іншымі арганізаваў газету «Вольная Беларусь». У 1916—1919 гг. удзельнічаў ва ўсіх беларускіх канферэнцыях і з'ездах. У 1919 г. разам з іншымі арганізаваў у Вільні газету «Беларуская Думка» і быў членам яе рэдакцыі. У 1918—1921 гг. актыўна ўдзельнічаў у арганізаванні Беларускай Рэспублікі; у 1919 г. быў старшынёй Беларускай Рады Вільні і Гародні, пазней прадстаўніком беларусаў Прыбалтыкі, адным з беларускіх міністраў. У 1919 г. нейкі час працаваў у Менску, пасля ў Вільні, дзе быў адным з арганізатараў кааператыўнага саюза.

К. ДУЖ-ДУШЭЎСКІ разам з жонкай. Вільня, 1919 г.

У 1922 г. рэдагаваў у Коўне «Беларускі сцяг»; у 1923 г. разам з В. Ластоўскім і інш. арганізаваў у Коўне Беларускі Цэнтр, а ў 1923—1927 гг. з Ластоўскім рэдагаваў часопіс «Крывіч»; у 1933—1936 гг. рэдагаваў «Беларускі Асяродак».

Працаваў інжынерам па будаўніцтве ў міністэрстве замежных спраў Літвы з 1923 да 1931 г., а затым у міністэрстве транспарту. Пабудаваў у Літве многа вялікіх будынкаў (кіно «Метрапалітэн» у Коўне, фабрыку беконаў у Паневежы, халадзільнік «Майстас» у Клайпедзе і інш.). У 1929 г. з інжынерамі Гаршва і Гайгалісам рэдагаваў часопіс «Тэхніка і гаспадарка». Надрукаваў палітоўскую артыкул «Беларусы і Вільня» — 1934 г. (псеўданім К. Гудас), падручнік будаўнічых работ — 1930 г., «Паліва для ацяплення» — 1935 г. і інш.; у перакладзе на беларускую мову «Падручнік гісторыі» Віпэра — 1925 г., «Батаніка» Зяленскага — 1924 г. і інш. Супрацоўнічаў, акрамя беларускай, яшчэ ў нямецкай і расейскай прэсе. Падпісваўся К. Гудас, К. Д., Кл. Д., Ка Дэ і інш.».

У 1940 г. з узнікненнем Савецкай Літвы Душэўскі ў новых варунках працягвае паспяхова працаваць у галіне сваёй прафесіі будаўніка. Але хваля арыштаў беларускіх дзеячаў на падставе неабгрунтаваных абвінавачанняў, характэрная для Беларусі ў трыццатых гадах, дакацілася і да Коўна. Сярод многіх іншых яе ахвяраю стаўся і Душэўскі. Ён быў арыштаваны і знаходзіўся ў астрозе ў Коўне. З пачаткам вайны зняволеных не паспелі вывезці на ўсход і такім чынам ён апынуўся на волі. Але не надоўга. За дапамогу савецкім грамадзянам, як паведамляе Літоўская савецкая энцыклапедыя 1966 г., ён быў арыштаваны нямецка-фашысцкімі захопнікамі і накіраваны ў канцэнтрацыйны лагер у Правянішках. Вярнуўся дамоў толькі пасля вызвалення тэрыторыі Літвы ад акупантаў. Аднак і пасля вызвалення нягоды яго жыцця на гэтым не скончыліся. Ён быў зноў рэпрэсіраваны. Толькі г. зв. адліга сярэдзіны пяцідзесятых гадоў прынесла яму ўрэшце канчатковае вызваленне. Засталося толькі надломленае здароўе ды ў вачах уладаў нейкая невыразная «цёмная пляма на жыццяпісе...».

Аўтар артыкула ў згаданай ужо літоўскай энцыклапедыі 1966 г. дыпламатычна абмінае гэты адрэзак яго жыцця. Даведваемся толькі з гэтай крыніцы, што ён зноў актыўна ўключыўся ў сваю прафесійную працу будаўніка. Працаваў дацэнтам на будаўнічым факультэце Ковенскага універсітэта і галоўным інжынерам праекта ў інстытуце «Літбудпраект». Найважнейшыя працы Душэўскага ў пасляваенным перыядзе — гэта карпусы фабрыкі «Пяргале», Таўрагскай фабрыкі цэглы, дахоўкі і дрэнажных труб; ён таксама адзін з аўтараў станкабудаўнічага завода «Жальгірыс» у Новай Вільні.

Памёр Душэўскі ў 1959 годзе, ва ўзросце 68 гадоў.

Біяграфічны матэрыял пра Дуж-Душэўскага амаль зусім не распрацаваны і чакае свайго даследчыка — аб'ектыўнага, без дагматычных комплексаў, без кан'юнктурнай абмежаванасці. Душэўскі ўяўляе сабой яшчэ адну цікавую постаць з кагорты дзеячаў беларускага вызваленчага руху, вартую ўвагі нашых сучасных даследчыкаў, пры гэтым постаць, цесна звязаную з суседняй братняй нам Літвою.

Мэта гэтай публікацыі будзе дасягнута, калі яна дапаможа знайсці напрамак далейшых пошукаў. Значнасць асобы Клаўдзія Дуж-Душэўскага дазваляе меркаваць аб мэтазгоднасці стварэння пра яго грунтоўнай манаграфіі з асвятленнем яго дзейнасці і як будаўніка, і як грамадскага дзеяча.

Лявон ЛУЦКЕВІЧ.
г. Вільня.

ЛЁС НАШАЙ СПАДЧЫНЫ

Час вярнуць нацыянальныя гістарычныя каштоўнасці з суседскіх сховаў

СПРАДВЕКУ усе дзяржавы і народы беражліва збіралі і захоўвалі сваю гістарычную спадчыну, рупліва стваралі, як мы сёння гаворым, «банк інфармацыі» аб сваім мінулым. Рабілі гэта і мы, але драматычны лёс нашай зямлі не спрыяў поспеху справы. Войны і іншыя навалы знішчалі набыткі, савецкая дзяржава не праяўляла патрэбнага клопату пра нацыянальныя архівы, бібліятэкі, музеі. Таму ў нашых сховішчах шмат чаго не хапае. Прыйшоў час выпраўляць хібы, вяртаць страчанае і думаць пра будучыню.

Вяртанне страчаных нацыянальных каштоўнасцей — для Беларусі актуальная праблема. Яна можа разглядацца ў двух аспектах: фактычнае вяртанне ў рэспубліку гістарычных рэліквій, што аказаліся па-за яе межамі, і збор звестак пра тое, што загінула альбо па розных прычынах не можа быць вернута. Справу вяртання спадчыны трэба паставіць нарэшце на трывалую аснову дзяржаўнай праграмы. Пытанне пра вяртанне гвалтоўна вывезеных з Беларусі яе гістарычных каштоўнасцей павінна быць узнята на ўзровень Саюза і міжнародных кантактаў. Але ў тых выпадках, калі матэрыялы вывезены на законных падставах (напрыклад, продаж), застаецца толькі спадзявацца на дамоўленасць з сённяшнімі ўладальнікамі.

Цяжкасці ўзнікнуць з матэрыяламі, звязанымі з дзейнасцю беларускіх асяродкаў па-за межамі БССР. Тут, відаць, давядзецца разлічваць на ўзаемны абмен, капіраванне. Найпершым нашым клопатам у гэтым напрамку, безумоўна, павінна быць Вільня—колішняя сталіца старажытнай беларускай дзяржавы. Вільня на пачатку стагоддзя была цэнтрам беларускага нацыянальнага адраджэння. Шэраг знакамітых людзей шчыравала там на ніве беларускай культуры, працавалі палітычныя і грамадскія арганізацыі, рэдакцыі газет і часопісаў, асветныя, культурныя і навуковыя ўстановы. Дзякуючы высілкам братоў Луцкевічаў быў створаны і пасляхова дзейнічаў Віленскі беларускі музей. Пасля смерці Івана Луцкевіча ў 1919 г., як вядома, музею было нададзена яго імя. Каштоўныя гістарычныя зборы музея заслугоўваюць высокай ацэнкі. Але мне хацелася б звярнуць увагу на тую карпатлівую і адказную працу, якую праводзіў музей, каб збіраць у свае фонды матэрыялы палітычнага, грамадскага і культурнага жыцця віленскага асяродка беларусаў. Па-за ўвагай працаўнікоў музея не заставалася ні адна значная падзея, ні адзін адметны чалавек. Трэба зазначыць, што такімі адказнымі адносінамі да збору гістарычнай спадчыны характарызавалася большасць беларускіх дзеячаў у тагачаснай Вільні. Напрыклад, Ластоўскі, паехаўшы ў Мінск на канферэнцыю па рэформе правапісу беларускай мовы ў 1926 г., сабраў усе яе матэрыялы і нават запіскі, якія атрымаў ад знаёмых, перадаў іх у музей, таму яны і захаваліся да нашага часу. Сюды перадаваліся рукапісы твораў, тэксты артыкулаў, выступленняў, палітычныя дакументы. Хацелася б, каб такая праца была добрым прыкладам для ўсіх нас сёння. Наогул, я лічу, што самаахвярная дзейнасць стваральніка Віленскага беларускага музея Івана Луцкевіча павінна быць ушанавана ў Беларусі. Яго імя можна было б надаць Дзяржаўнаму музею рэспублікі.

У 1946 годзе віленскі беларускі асяродак быў знішчаны. Фонды музея параскідалі па розных сховішчах, у большасці яны папалі ў летувіскія музеі і архівы. Толькі на пачатку 60-х гадоў невялікая доля з архіўнай часткі музея трапіла ў Беларусь. 300 спраў з дакументамі пераважна палітычнай дзейнасці беларускіх арганізацый, сярод іх і рэдакцыя газеты «Наша Ніва», цяпер захоўваюцца ў нашым архіве-музеі. Значная частка рукапіснага аддзела музея імя І. Луцкевіча знаходзіцца зараз у фондзе № 21 бібліятэкі Летувіскай Акадэміі навук. Многа чаго асела ў асабістых архівах. Добра было б сістэматызаваць усе звесткі пра фонды музея, знайсці інвентарныя кнігі і выдаць грунтоўны даведнік. Трэба дапамагчы сучасным віленскім беларускім суполкам дабіцца ўзнаўлення ў Вільні гэтага асяродка беларускай культуры ў Базыльянскіх мурах. Беларускі музей мог бы стаць цэнтрам збору і захоўвання беларускіх матэрыялаў у сучаснай Вільні. Можна было б наладзіць перадачу часткі матэрыялаў нам, арганізаваць капіраванне. У сваю чаргу і нашы музеі, бібліятэкі, архівы маглі б дапамагчы віленчукам, перадаўшы частку сваіх матэрыялаў, скажам, дублетныя экземпляры, копіі.

ПА-ЗА НАШАЙ УВАГАЙ не можа застацца плённая праца беларусаў у Латвіі. У дасавецкі час там актыўна дзейнічалі беларускія арганізацыі, існавалі перыядычныя выданні, выходзілі кніжкі. Гэтых матэрыялаў зараз зусім мала ў Беларусі. Дзякуючы дапамозе Сяргея Панізніка і Міхася Кенькі нам удалося сёе-тое сабраць у архіве-музеі. Спадзяёмся, што дапамогуць у гэтай справе і беларускія суполкі ў Латвійскай рэспубліцы.

Асобна трэба сказаць пра Маскву і Ленінград. Сучасная і былая сталіцы вялікай дзяржавы сканцэнтравалі ў сабе культурныя багацці розных народаў, у тым ліку і беларускага. Не сакрэт, што частка гэтых каштоўнасцей была вывезена з Беларусі самавольна. У гэтых гарадах, пачынаючы з часоў народніцкага руху, дзейнічалі беларускія арганізацыі, аб якіх таксама захаваліся дакументы. Шмат звестак пра Беларусь праходзіць і па афіцыйнай дакументацыі. У свой час там жылі, працавалі ці вучыліся многія вядомыя людзі нашай зямлі. Безумоўна, тое, што вывезена ад нас, трэба было б вярнуць, як гэта прынята ў цывілізаваных народаў. Усё ж астатняе, відаць, трэба выяўляць, весці ўлік і капіраваць, альбо нейкім іншым чынам дамагацца яго перадачы. Апошнім часам першы крок да вырашэння гэтага пытання зрабіла Галоўнае архіўнае ўпраўленне пры СМ БССР. Ім падрыхтаваны да выдання па звестках Цэнтральнага каталога архіваў СССР даведнік пра беларускія дакументы ў цэнтральных дзяржаўных архівах Саюза, што знаходзяцца ў Маскве і Ленінградзе. Але ўся работа з гэтай інфармацыяй яшчэ наперадзе.

Ёсць беларускія дакументы таксама на Украіне. Хачу нагадаць пра беларускі аддзел музея Шаптыцкага ў Львове, захавальнікам фондаў якога быў І. Луцкевіч. Добра вядома і гісторыя з бібліятэкай Храптовічаў.

Цяжкі лёс катаржнікаў, перасяленцаў, вязняў ГУЛАГа звязаў многіх беларусаў з Сібірру, з Паволжам і іншымі далёкімі мясцінамі. І ўсюды там могуць быць знойдзены іх сляды, як, напрыклад, Ластоўскага ў Саратаве. Багата звестак пра ссыльных беларусаў у Іркуцкім абласным дзяржаўным архіве. Многае маглі б сказаць нам архівы КДБ і МУС...

ГІСТОРЫЯ НАШАЙ ЗЯМЛІ звязана з суседнімі дзяржавамі. Найперш з Польшчай і Чэха-Славакіяй. Пра тое, што ў польскіх архівах ды бібліятэках матэрыялаў, маючых дачыненне да Беларусі, бадай што болей, чым у нашых, ведаюць многія даследчыкі. Да гэтага часу толькі асобныя навукоўцы выязджалі ў Польшчу для працы з дакументамі. Мэтанакіравана пытанне аб выяўленні і ўліку там беларускіх дакументаў пакуль што не вырашалася.

Чэха-Славакія — гэта адна са славянскіх краін, якая здаўна спрыяла беларусам. Скарынінскія карані прараслі ў цэлай плеядзе беларускага студэнцтва, якое навучалася там у 20—30 гады. У Празе працаваў эміграцыйны ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі, пры ім існаваў багаты архіў і бібліятэка (па некаторых звестках, архіў знаходзіцца зараз у Парыжы). Інфармацыя пра дзейнасць пражскага асяродка беларусаў уяўляе для нас вялікую цікавасць. Доказ таму публікацыя У. Калесніка «Пражскі эпісталярый» у 9—10 нумарах часопіса «Полымя» за мінулы год.

Зусім нядаўна адкрыўся і яшчэ адзін напрамак у пошуку культурнай спадчыны. Маю на ўвазе супрацоўніцтва з беларускай эміграцыяй. Доўгі час бацькаўшчына не праяўляла амаль ніякага інтарэсу да жыцця сваёй дыяспары на Захадзе. Мы павінны прызнаць, што многа страцілі з-за таго, што ізалявалі сябе ад кантактаў са сваімі суродзічамі, якія волею лёсу аказаліся па-за межамі роднай зямлі. Між тым нашы землякі далёка ад радзімы не страцілі сваёй нацыянальнай адметнасці, шмат што зрабілі для развіцця беларускай культуры і навукі, і не толькі ў сваім асяродку. Некаторыя іх гістарычныя даследаванні, бібліяграфічныя выданні аказаліся з навуковага пункту погляду больш грунтоўнымі, чымся нават выданні нашых акадэмічных інстытутаў. У навуковай бібліяграфіі, там, скажам, выкарыстоўвалася ўся літаратура, якая выходзіла ў свет, і ў нас і на Захадзе, а нашы выданні, як вядома, адлюстроўвалі толькі тое, што ўпісвалася ў рамкі кананізаваных ідэалагічных догмаў. Вялікую цікавасць уяўляюць і дакументы, сабраныя беларускай эміграцыяй, а таксама тыя, што ўзніклі ў працэсе дзейнасці эміграцкіх арганізацый і асобных яе дзеячаў. Мы павінны быць удзячны тым беларусам, якія сваёй руплівай працай стварылі бібліятэку і музей імя Скарыны ў Лондане, інстытуты беларускай навукі і культуры ў ЗША і Канадзе, беларускі музей у Леймэне і інш. Беларусам замежжа вядома самаадданая дзейнасць на гэтай ніве айца Надсана, гаспадароў Вітаўта Тумаша, Зоры і Вітаўта Кіпеняў, Я. Запруднікa, Міколы Панькова, Юры Папко і іншых. На бацькаўшчыне ж да гэтага часу мы зусім не збіралі матэрыялаў пра дзейнасць беларусаў у эміграцыі. Таму няма зараз у архівах, музеях і бібліятэках Беларусі рукапісаў вядомых беларускіх паэтаў Масея Сяднёва, Наталлі Арсенневай, Алеся Салаўя; няма ўспамінаў і публіцыстычных твораў. Праўда, адзін добры прыклад мы маем — вяртанне з Прагі ў Мінск архіва Міхала Забэйды.

Адарванымі ад Беларусі сталі не толькі эмігранты, але і тыя беларусы, што здавён жылі на роднай зямлі, а ў выніку перадзелу дзяржаўных межаў аказаліся ў складзе іншых дзяржаў. І да іх бацькаўшчына не праяўляла ўвагі і клопату доўгія гады. Быццам бы не існавала Беластоцкага краю ў суседняй Польшчы, скрозь населенага беларусамі. Можа, не гарэлі б сёння падпаленыя злой рукою праваслаўныя цэрквы на Беласточчыне, калі б адчувалі нашы суродзічы ад БССР нейкую падтрымку і абарону. Добра, што ёсць па той бок мяжы сумленныя і адказныя людзі, якія дапамагаюць нам папаўняць сховішчы матэрыяламі пра жыццё беларусаў у Польшчы. Удзячны мы спадарам Юрыю Туронку і Сакрату Яновічу за клопат пра захаванне беларускай спадчыны ў Рэспубліцы Польшча, за тое, што і да нас трапілі звесткі аб развіцці беларускай культуры і грамадскага жыцця ў суменжнай дзяржаве.

Нельга не прыгадаць і навукоўцаў, перакладчыкаў з іншых краін, якія вывучаюць і прапагандуюць у свеце беларускую культуру. Іх праца на карысць узаемаўзбагачэння культур розных народаў для нас мае выключнае значэнне. Рукапісы перакладаў, артыкулаў, лекцый, перапіска тых, хто працуе ў галіне беларусістыкі, уяўляюць каштоўнасць для беларускіх архіваў і бібліятэк.

КРЫНІЦ ДЛЯ ПАПАЎНЕННЯ сховішчаў рэспублікі новай гістарычнай інфармацыяй даволі багата. Галоўная праблема ў іншым—як арганізаваць работу практычна. Цяпер гэтым займаюцца дзяржаўныя архівы, музеі, бібліятэкі рэспублікі. Але іх сіл будзе недастаткова. На маю думку, узначаліць гэту адказную справу мог бы Нацыянальны навуковы і культурна-асветны цэнтр імя Скарыны, які ствараецца зараз пры АН БССР. Тут у далейшым мог бы сфарміравацца банк інфармацыі пра беларускія матэрыялы па-за межамі Беларусі, найлепш з выкарыстаннем тэхнічных носьбітаў інфармацыі і механізаванага пошуку патрэбных звестак. Прымаць удзел у гэтай працы можа і нядаўна створанае згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына».

У рэспубліцы зараз 32 дзяржаўныя архівы прафесійна займаюцца зборам, захаваннем і выкарыстаннем дакументаў, якія ўтвараюцца ў працэсе дзейнасці дзяржаўных устаноў, грамадскіх арганізацый, структур народнай гаспадаркі, адукацыі, культуры і г. д. У адпаведнасці з існуючым законам усе яны павінны праз пэўныя тэрміны перадаваць свае найбольш змястоўныя дакументы на дзяржаўнае захаванне. Так у нас было доўгія гады. А вось зараз складваецца зусім іншая сітуацыя. Перамены ў нашым жыцці ажывілі грамадзянскую актыўнасць людзей. Утвараюцца новыя грамадскія рухі, партыі, плыні, арганізацыі. Некаторыя з іх ужо афарміліся структурна, занялі свае сталае месца ў палітычным жыцці рэспублікі. І трэба, каб яны пакінулі свой след для гісторыі ў дакументах. Дзяржаўныя архівы не ўмешваюцца ва ўнутраныя справы гэтых арганізацый са сваімі парадамі аб вядзенні і захаванні архіваў. Але неабходна звярнуць іх увагу на тое, каб за плакатамі сённяшняга дня новыя грамадска-палітычныя структуры не забывалі і пра гэта. Тое ж самае хацелася б сказаць і пра так званы нефармальны друк. Добрую справу маглі б зрабіць і рэдакцыі газет, часопісаў, радыё і тэлебачання. Акрамя афіцыйнай дакументацыі, у сродкі масавай інфармацыі паступае мноства пісем грамадзян. Сёння гэта крыніца інфармацыі пра мінулае і сучаснае жыццё, якой дзяржаўныя ўстановы не мелі ніколі.

Цікавы лёс кожнага чалавека, а тым больш цікавыя падзеі, якія аб'ядноўваюць многіх людзей. Прывычнымі для нас сталі дэманстрацыі, мітынгі. І пра іх павінны быць пакінуты звесткі.

Летась Беларусь першы раз шырока ўшанавала памяць свайго выдатнейшага сына — Францыска Скарыны ў сувязі з 500-годдзем яго нараджэння. Адшумелі святочныя дні, але мала хто з арганізатараў свята падумаў пра тое, каб сабраць недзе і афіцыйныя дакументы, і ўсе рэкламныя матэрыялы, паштоўкі, маркі, выдадзеныя да гэтых дзён. Дзякуючы Міністэрству культуры, найбольш яго супрацоўніцы Н. Загорскай, удалося сабраць частку матэрыялаў, але было б лепш, каб у арганізацыйны камітэт свята ўваходзіў і прадстаўнік дзяржаўнай архіўнай службы. Хочацца падзякаваць Аляксею Каўку за яго прапанову сфатаграфаваць каля помніка Скарыне на свяце ў Полацку ўсіх знакамітых гасцей. Сёння мы маем у архіве гэтыя фотаздымкі. Думаю, што яны зацікавяць каго-небудзь у будучым.

Перажылі мы летась і першыя амаль дэмакратычныя выбары, якія і цяпер яшчэ не ўсюды завяршыліся. Галоўнае архіўнае ўпраўленне пры Савеце Міністраў рэспублікі рэкамендавала архівам правесці збор агітацыйнай выбарчай дакументацыі. Мы прасілі супрацоўнікаў, сваіх знаёмых прыносіць да нас лістоўкі, плакаты, аб'явы, якія раскрываюць увесь спектр палітычных сіл, што прынялі ўдзел у выбарах, іх платформы і метады дзейнасці.

Каштоўнасць для гісторыі ўяўляюць асабістыя архівы. Большасць людзей на працягу свайго жыцця збірае і захоўвае звесткі пра сябе — асабістыя дакументы, фотаздымкі, пісьмы, кнігі. Яны выяўляюць неардынарнасць асобы, яе своеасаблівасць і непаўторнасць. Нішто не дасць такога поўнага ўяўлення пра чалавека, як яго архіў. Таму архіўныя ўстановы пастаянна займаюцца пошукамі і арганізацыяй перадачы на дзяржаўнае захаванне такіх матэрыялаў пра людзей на-

вукі, культуры, палітычных дзеячаў. Пісьмы, паштоўкі, фотаздымкі захаваныя ў асабістым архіве, будуць нагадваць пра той асяродак, у якім праходзіла жыццё чалавека, захаваюць памяць аб дарагіх яму людзях, ці, наадварот, пра тое, што ўскладняла ягонае жыццё. Так, як, скажам, сёння расказваюць апублікаваныя пісьмы Уладзіміра Караткевіча пра драматызм творчага і асабістага лёсу пісьменніка. І мы лепш разумеем яго творчасць.

УСЯ ВЯЛІЗНАЯ, карпатлівая работа па зборы і захаванні спадчыны мае сэнс толькі тады, калі тое, што ёсць, выкарыстоўваецца дзеля карысці грамадства. Таму, безумоўна, маюць рацыю ўсе тыя, хто выступае супроць усялякіх «спецхранаў» і «спецфондаў». Але ёсць і іншыя праблемы гэтай справы. Яшчэ і сёння мы не можам як след усвядоміць, што інфармацыя ў сучасным свеце стала матэрыяльнай сілай. Таму ва ўсіх цывілізаваных краінах наяўнасць і магчымасць хуткага пошуку інфармацыі ўспрымаюцца як найбольш каштоўнае нацыянальнае багацце. І такі падыход прымяняецца не толькі да навукова-тэхнічнай, але і да рэтраспектыўнай (гістарычнай) інфармацыі. Вучоныя-гісторыкі не сядзяць там у архівах месяцамі, а то і гадамі, каб знайсці і перапісаць неабходныя звесткі. Да іх паслуг ЭВМ і тэхніка для капіравання.

Людзі з высокімі вучонымі ступенямі павінны марнаваць свой час на тое, каб высветліць, напрыклад, у якой бібліятэцы ці архіве ў Мінску ёсць патрэбныя дакументы, газета, часопіс. А ці не лепш было б, каб у кожным сховішчы былі даведнікі не толькі пра свае матэрыялы, але і пра фонды іншых сховішчаў? Каб такія даведнікі можна было б свабодна набыць для асабістага карыстання? У нас жа большую частку свайго жыцця вучоны страчвае на пошук інфармацыі на першай ступені, а для навуковага аналізу і развіцця самой навукі застаецца менш часу і сіл. У выніку страчвае не толькі чалавек, але найперш усё наша грамадства. Пошук інфармацыі на першай ступені, на маю думку, павінен рабіць малодшы навуковы персанал, а іменна супрацоўнікі архіваў, музеяў, бібліятэк. Трэба забяспечыць гэтыя ўстановы неабходнай колькасцю кадраў, каб яны маглі больш увагі аддаваць складанню даведнікаў, каталогаў, вопісаў, арганізацыі іх выдання. Кожная чытальная зала павінна быць забяспечана тэхнічнымі сродкамі капіравання. Добра было б архівам і бібліятэкам мець ксеракопіі найбольш цікавых матэрыялаў для выдачы даследчыкам для хатняга карыстання.

Час сур'ёзна падумаць пра тое, каб сабраць у рэспубліцы ў арыгіналах ці копіях беларускі перыядычны друк. Неабходна адшукаць і скапіраваць у Маскве ўсе экземпляры даваеннай «Літаратуры і мастацтва», бо зараз поўнага камплекту ў рэспубліцы няма.

Магчымасці для найбольш эфектыўнага выкарыстання спадчыны забяспечыла б шырокае прымяненне тэхнічных сродкаў запісу і пошуку інфармацыі ў галіне культуры. Дзяржаўныя архівы, музеі, бібліятэкі павінны быць імі забяспечаны ў дастатковай колькасці.

На заканчэнне хацелася б яшчэ раз падкрэсліць, што збіраць і прапагандаваць гістарычную спадчыну сёння для нас жыццёва неабходна. Паказаўшы свайму разняволенаму народу тое, што ён мае слаўнае мінулае, глыбокія гістарычныя карані, мы сцвердзім купалаўскую мару пра пачэсны пасад Беларусі між іншымі народамі. Нацыянальная кансалідацыя, умацаванне нацыянальнай самасвядомасці ўяўляюцца мне найбольш рэальным шляхам да лепшай будучыні.

Ганна СУРМАЧ,
дырэктар Цэнтральнага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва БССР.

СЛОВА ПРАЎДЗІВАЕ, МУЖНАЕ

Кнігі Мікалая Чаргінца карыстаюцца ў чытачоў папулярнасцю. Пра што б ён ні пісаў—пра справы работнікаў крымінальнага вышуку, пра гераізм воінаў, якія не па сваёй волі аказаліся ў далёкім Афганістане, — ён нічога не «сачыняе». Яму не трэба гэтага рабіць. Генерал-маёр міліцыі М. Чаргінец пачынаў інспектарам крымінальнага вышуку, працаваў на розных адказных пасадах, тры гады выконваў інтэрнацыянальны абавязак у ДРА. Таму і ўсе яго героі — з самога жыцця.

Гэта неаднаразова падкрэслівалася ў час творчага вечара М. Чаргінца ў Доме літаратара. Пра тое ж, што талент пісьменніка знаходзіць жаданую дарогу да чытацкіх сэрцаў і душ, найлепей сведчыла перапоўненасць залы. Пра М. Чаргінца — пісьменніка, чалавека, работніка міліцыі — на вечары гаварылі народны пісьменнік Беларусі І. Шамякін і генерал-маёр, ваенны пракурор А. Шлюкаў, А. Сульянаў і С. Законнікаў, У. Жыжэнка і У. Някляеў, М. Герчык і А. Жалязоўскі, У. Гніламёдаў і дырэктар Беллітфонду В. Вільтоўскі і іншыя.

Фота Ул. КРУКА.

З ПОШТЫ «ЛіМа»

НЕ САРОМЦЕСЯ ДЭТЭКТЫВАЎ!

Мушу пісаць ліст, таму што бачу, як марудна выконваецца «Закон аб мовах у Беларускай ССР». У мяне прапанова. Цяпер такі час, што людзі, відаць, стаміўшыся ад палітычнай барацьбы, занятыя эканамічнымі праблемамі, сталі ў доўгія чэргі за.. дэтэктывамі. Мабыць, у гэтым ёсць рацыя, бо дэтэктыў дае нейкую разрадку. Мы ж, беларусы, чамусьці саромеемся выдаваць на беларускай мове кнігі так званага «папулярнага», масавага жанру. Але падумайце, ці шмат куплялі б кніг на рускай мове, калі б на гэтай мове выдаваліся толькі творы рускіх класікаў і сучасных пісьменнікаў? Калісьці я навучыўся чытаць па-польску (не ведаючы як след беларускай мовы) толькі таму, што купляў польскія дэтэктывы. Я вельмі паважаю творы многіх беларускіх пісьменнікаў (сістэматычна чытаю на беларускай мове дзесьці з 1983 г., пачаўшы з твораў Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча) і лічу, што і можна і трэба выдаваць паралельна і класіку, і кнігі «масавага» накірунку. Успомніце, як хутка разышліся кнігі з серый «Замежны дэтэктыў» і «Замежная фантастыка»! Тым больш, што ва ўмовах рыначных адносін трэба неяк выкручвацца.

Выпусціце «Тры мушкецёры» ці серыю з кніг Джэймса Чэйза накладам у паўмільёна і паглядзіце, ці будуць яны ляжаць на паліцах. Жыхары рэспублікі вельмі хутка авалодаюць беларускай мовай. А праз пару гадоў пачнуць чытаць і класікаў, таму што прызвычаяцца чытаць па-беларуску. Гэта, канечне, не адзіны шлях да нашага Адраджэння, але вельмі важна ў сучасных умовах.

Яшчэ адна заўвага. Трэба больш выдаваць твораў праўдзівых беларускіх гісторыкаў, бо праз праўдзівую гісторыю сваёй Айчыны з'явіцца і любоў да яе. А пакуль «Старажытная Беларусь» Міколы Ермаловіча выйшла накладам усяго толькі 20 тысяч экземпляраў. Я здолеў набыць яе таму, што загадзя аформіў падпіску. Ведаю многіх, хто так і не змог на яе натрапіць. Тое ж з кнігай Кастуся Тарасава «Память о легендах белорусской старины».

Да Адраджэння вядуць многія шляхі, і ўпускаць хоць адзін з іх было б недаравальнай памылкай.

В. КІРЫК,
інжынер.

г. Гомель.

ЗАКОН ПАВІНЕН АБАРАНІЦЬ...

Прачытаў артыкул Я. Цумарава «Якую культуру абароніць закон?» у «ЛіМе» ад 5.04.91 г. Згодны з аўтарам. Асабліва спадабалася прапанова: «Партыям і грамадскім арганізацыям, якія ставяць на мэце палітычную дзейнасць, забараняецца ў якой бы ні было форме дамагацца ад суб'ектаў культуратворчасці і аб'ектаў культурнай дзейнасці прапаганды класавых і партыйна-палітычных дактрын». Вельмі добра!

Але далей ідуць словы, якія я не зусім зразумеў: «Тыя абмежаванні, якія вызначаны вышэй у адносінах да культуратворчай дзейнасці, не распаўсюджваюцца на культурна-асветную дзейнасць грамадзян, калі яна не з'яўляецца асновай або часткай службовай дзейнасці ў дзяржаўных установах культуры».

Справа ў тым, што непазбежны канфлікты паміж начальнікамі-камуністамі і падначаленымі - некамуністамі (ці наадварот. Наогул, гэтыя партыі і пункты гледжання ўзяў толькі для прыкладу). Канфлікты, якія датычаць прапаганды розных ідэалогій. Напрыклад, загадчык аддзела культуры райвыканкома (камуніст) патрабуе ад дырэктара ГДК (некамуніста) правесці тэматычны вечар «Слава Великому Октябрю!». Канфлікт!

Дырэктар ДК (камуніст) вырашыў правесці вечарыну да сакавіцкага рэферэндуму «Союз нерушимый», а ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці (сябры БНФ) адмаўляюцца ад дапамогі яму. Канфлікт!

Дырэктар ЦБС (камуніст) патрабуе ад бібліятэкара (некамуніста) выпісаць часопіс «Политический собеседник» замест «Спадчыны». Канфлікт!

Дырэктар бібліятэкі (камуніст) патрабуе ад бібліятэкара (веруючага) правесці мерапрыемства па атэістычным выхаванні. Канфлікт!

Такія канфлікты былі заўсёды ў нашай таталітарнай дзяржаве. Але да адмены шостага артыкула Канстытуцыі ўсе былі вымушаны мець двайную мараль: для сябе і для працы. Цяпер жа закон павінен абараніць сумленне кожнага супрацоўніка культустановы!

Уладзімір СУХАПАР,
бібліёграф.

г. Брэст.

ВОСЬ ТАКІЯ ФАКТЫ

Вымусіў мяне ўзяцца за пяро артыкул члена Саюза журналістаў СССР Л. Царанкова, змешчаны сёлета ў № 3 часопіса «Политический собеседник» пад назвай «Уния была ненавистна народу». Не буду абліваць брудам гэтую пісаніну і гэтага «журналіста», як робіць ён у адносінах да артыкула М. Хаўстовіча «Скасаванне уніі» («ЛіМ» ад 5.10.1990 г.). Але некалькі думак выкажу, бо цяжка чытаць хлусню пра наша мінулае, асабліва сёння, калі ідзе працэс адраджэння нацыянальнай свядомасці беларусаў.

Л. Царанкоў вельмі абураецца, што М. Хаўстовіч у сваім артыкуле спасылаецца толькі на два факты з гісторыі, распавядаючы пра скасаванне уніі. Але ж сам журналіст наогул не прывёў ніводнага факта ў доказ сваіх думак.

Далей. Усіх, хто цікавіцца пытаннем адраджэння нацыі, аўтар адразу аб'явіў «...последователями и идейными учениками предателей Родины» — і не менш! Гэта ўжо сур'ёзнае абвінавачанне, але ж ніводнага прозвішча аўтар не называе. Так што любы, хто зацікавіцца гісторыяй уніі, аўтаматычна залічваецца ў разрад вучняў здраднікаў. Знаёмая песня ўсё яшчэ гучыць...

Словам, на Беларусі з'явіўся яшчэ адзін саматужны «гісторык», які на дзвюх старонках часопіса «ПС» здолеў зрабіць некалькі «адкрыццяў» у гістарычнай навуцы. Першае: «...белорусский народ отказывался от унии и переходил в православие без колебаний и поэтому без сопротивления и совершенно добровольно...» Другое «адкрыццё»: «...протестовали против ликвидации унии и присоединения к православию не прихожане, а только униатское духовенство...» І апошняе: «...ни один из императоров не ориентировал деятелей правительства на репрессии в отношении к «непокорным униатам», «...как видно из истории... в таких репрессиях не было никакой нужды». Аднак адкажу гэтаму гісторыку на прыкладзе той жа вёскі Нача, пра якую, дарэчы, ён піша, што: «...не понадобилось принимать в отношении к населению Начи какие-нибудь репрессии...» Цытую архіўныя дакументы.

«1797 г. мая 8. — Предписание Павла I минскому губернатору о привлечении к суду крестьян д. Нача за попытку подать императору жалобу.

Г-н действительный статский советник и министр губернатор Корнеев. Во время, когда я остановился для ночлегу в д. Наче, жители оной во многом числе мужески и женска пола, собравшись скопом и заговором, в противность законов подавали мне какую-то бумагу в собственные руки. 3 чел. из сего зборища я велел взять капитану-исправнику под караул и отослать к суду, а вам предписываю наблюсти, дабы дело ними немедленно решено было и виновные в страх другим наказаны были на месте преступления.

Подлинный подписан собственною е. и. в. рукою тако: Павел».

І яшчэ дакумент.

«1797 г. мая 12. — Решение Борисовского уездного суда о наказании крестьян д. Нача.

По указу е. и. в. Борисовский земский повятовый суд. слушав рапорт борисовского же земского комиссара Винцентия Свентицкого, последовавший по имянному е. и. в. повелению, данному сего мая 8-го дня во время высочайшего шествия в д. Нача, лежащей в Борисовском v., с препровождением крестьян 1-го д. Видрицы Силу Авсеева, 2-го д. Городка Трахима Асташкова да д. Начи Михайлы Иванова к суждению за учиненный ими противу высочайшего е. и. в. персоны скоп и заговор.., судить их по законам и наказать на месте, в страх другим, вследствие которого высочайшего е. и. в. имянного Указа в Борисовском земском повятовом суде определено, не имея надобности впавшим в преступление скопом и заговором Силе Авсееву, Трахиму Асташкову и Михаилу Иванову чинить допросов, а полагаясь на точной силе высочайшего е. и. в. имянного Указа за смелость, что крестьяне вышеупомянутых дерзнули... наказать их кнутом, дав всякому по 31 удар, не вырезав ноздри и не ставя указанные знаки, сослать в каторжную работу в Одессу...»

Вось такія факты. Застаецца толькі пажадаць падобным царанковым: пішыце лепей пра цяжкае становішча працоўных на Захадзе. Праз архівы мы гэтую хлусню правяраць не будзем.

А. АЛЯХНОВІЧ,
краязнаўца.

г. п. Крупкі.

УВЕКАВЕЧЫЦЬ НАШУ ДЗЯРЖАЎНАСЦЬ!

Здавалася б, у беларусаў няма праблем у справе манументальнай прапаганды. На беларускай зямлі стаяць тысячы помнікаў палеглым у другую сусветную вайну, у кожным беларускім горадзе — па некалькі помнікаў праваадыру. Аднак помнікі другой сусветнай вайны, як і помнікі, прысвечаныя рэвалюцыі, грамадзянскай і першай сусветнай войнам, а таксама Айчыннай вайне 1812 года — гэта помнікі, так бы мовіць, нашай агульнай гісторыі. Атрымліваецца так, што на Беларусі няма ніводнага помніка ўласна беларускае гісторыі, а ёсць помнікі гісторыі дзяржаў, у склад якіх уваходзіла Беларусь. А суверэнная Беларусь павінна мець помнікі ўласнай нацыянальнай гісторыі. На маю думку, першым крокам на шляху ўвекавечання нацыянальнай гісторыі мог быць помнік, прысвечаны Тысячагоддзю Беларускай Дзяржаўнасці ў Полацку, а, магчыма, і два такія помнікі, толькі рознага мастацкага вырашэння — у Полацку і Тураве (у горадзе незаслужана забытым). Такі помнік нагадваў бы беларусам і ворагам беларушчыны, што народ наш займае годнае месца ў гісторыі еўрапейскай цывілізацыі, што ён такі ж дзяржаўны народ, як расейцы, немцы ці французы.

А чаму б у Мінску не стварыць музей накшталт Пантэона Славы, дзе сабраць галерэю партрэтаў, бюстаў, скульптур выдатных людзей беларускай гісторыі, культуры і пісьменства? Для беларусаў ён стаў бы сімвалам адраджэння нацыянальнай свядомасці.

Калі прапановы наконт помніка Тысячагоддзя Беларускай Дзяржаўнасці ў Полацку і Пантэона Славы ў Мінску знойдуць падтрымку ў грамадскасці, то можна было б абвясціць конкурсы на лепшыя праекты. У іх распрацоўцы маглі б удзельнічаць гэтаксама і беларускія мастакі-эмігранты, дойліды і скульптары.

У. СКРАБАТУН.

г. Вентспілс.

ЯЕ ВІТАЛІ І НА БЕЛАРУСІ

Ці карыстаецца народ якім крытэрыем адбору, калі тую ці іншую падзею ўласнай гісторыі пераўтварае ў нацыянальны сімвал? Ці залежыць гэта ад пазнейшай карыснасці гістарычнага факта, яго жыццяздольнасці? Або ў пэўны момант пачынае дзейнічаць невядомы ірацыянальны чыннік, які ўзнімае да ўсенароднага ўшанавання падзею, якая ў канчатковым выніку спрычынілася да нацыянальнай катастрофы?..

У нейкай ступені да такіх падзей можна аднесці факт прыняцця Канстытуцыі 3 мая 1791 года. Яна пратрымалася ў дзеянні ўсяго крыху больш года. У сутнасці сваёй так і засталася нерэалізаванай. І, урэшце, з'явілася непасрэднай прычынай другога і трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, страты дзяржаўнай самастойнасці больш чым на стагоддзе. Але менавіта гэтая Канстытуцыя вось ужо дзвесце гадоў аказвае магічны ўплыў на патрыятычны дух польскага народа, а ў свой час не меншае ўздзеянне мела яна і на беларусаў (прыгадаем, як узнёсла адгукаўся пра яе Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у сваіх тлумачэннях да перакладу эпапеі А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш»). Пад штандарам Канстытуцыі змагаліся войскі Тадэвуша Касцюшкі, лучыліся паўстанцы Кастуся Каліноўскага.

Ухвала Канстытуцыі замацавалася ў памяці польскага народа (і амаль цалкам згублена ў іншых народаў Рэчы Паспалітай) як адзін з найслаўнейшых фактаў яго гісторыі, а дзень 3 мая і сёння — святы нацыянальны дзень нашых блізкіх суседзяў. Сутнасць гэтай святасці не паддаецца рацыянальным тлумачэнням. Бо памяццю народа ў нацыянальную каштоўнасць перастворана само глыбіннае ўзрушэнне, якое ён адчуў у той дзень.

Тады, дзвесце год назад, нягледзячы на тое, што Канстытуцыя рыхтавалася ў таямніцы, прадчуванне пераменаў лунала ў грамадстве. Да рэформаў вяла сама логіка Чатырохгадовага сойму. Сойму, які шмат у якіх сваіх ухвалах даказаў жыццяздольнасць і патэнцыю дзяржавы да саманаправы. Усе чакалі... І вось 3 мая ад самага ранку ў Варшаве пачаўся незвычайны рух. З казармаў вырушылі палкі жаўнераў, верхнікаў. На вуліцы высыпаў люд — і заможны, і ўбогі. Выйшлі рамесніцкія цэхі, кожны пад сваёй харугвай, гарадская рада на чале з прэзідэнтам і віцэ-прэзідэнтам. Усе рушылі ў бок Замка. І гэта была не проста цікаўнасць. Усюды панавала ліхаманкавае чаканне, прадчуванне, што павінна адбыцца нешта надзвычайнае і нарэшце вырашыць іх лёс. Мяшчане хацелі быць найбліжэй да караля, да сойму, сваёй прысутнасцю сведчылі, што справа ім неабыякавая. Зала Пасольскай ізбы была перапоўнена: у галерэях сядзелі кабеты, на лавах — арбітры — лікам болей за тысячу. Перад маршалкаўскім бар'ерам стаялі князь Язэп Панятоўскі, генерал Галкоўскі, каралеўскі ад'ютант і нямала ўланаў, з супрацьлеглага боку каралеўскі трон быў аточаны афіцэрамі гвардыі.

І вось некалькі хвілін па адзінаццатай у залю ўвайшоў яго каралеўская мосць Станіслаў Аўгуст, Панятоўскі (ураджэнец Волчына, што каля Брэста). Яго прывіталі раднымі галасамі. Адкрыў пасяджэнне маршалак Малахоўскі, адзін з аўтараў Канстытуцыі. Па некалькіх выступах быў адчытаны яе праект. Канстытуцыя абвяшчала вялікую рэформу ўсяго дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай. Касавалася зыбарная манархія і абвяшчалася манархія спадчынная, што ў часы абсалютызму ўважалі за крок, неабходны для ўмацавання краіны. Канстытуцыя зрэфармавала сойм, скасавала права «ліберум вета», устанавіла «праваВы» ўрад, які складаўся з прымаса і пяці міністраў. Узначальваў яго кароль. Таксама зацвярджаліся правы мяшчан, ухваленыя раней Чатырохгадовым соймам. Дзяржава брала на сябе прававую апеку над сялянамі і абвяшчала вольнасць усім іншаверцам-уцекачам нешляхецкага паходжання. Каталіцтва надалей было пануючым веравызнаннем, але сцвярджалася талеранцыя і ўрадавая апека іншым канфесіям.

Па адчытанні праекта Канстытуцыі пачалася дыскусія. Рэфарматарамі былі прадуманы ўсе хады, каб не дапусціць абструкцыі. У Ізбе быў створаны настрой такога патрыятычнага ўздыму, што выступленні апанентаў губляліся ў бязмежжы аднадушнага жадання рэформы. Кульмінацыяй пасяджэння 3 мая была прысяга Станіслава-Аўгуста.

Неўтаймаваная радасць, пачуццё надзеі на лепшае, прага волі — усё тады вылілася ў агульны шал. Калі ўсе рушылі да касцёла Св. Яна, каб адправіць урачыстае набажэнства, натоўп падхапіў на рукі маршалкаў — Малахоўскага і Сапегу і так іх унёс у храм. Гэта быў дзень грамадзянскага міру, адчування еднасці ўсіх слаёў паспольства. Адбыўся не толькі дзяржаўны пераварот — адбыўся пераварот у мысленні народа. Шляхта самаўласна, дзеля ўратавання айчыны саступіла частку сваіх правоў і прывілеяў мяшчанству. І гэта — пасля дзесяткаў год панавання анархіі. Шляхта дала першы прыклад сваёй ахвярнасці, які пасля неаднойчы паўторыць пад час крывавых паўстанняў за незалежнасць. Ці не ў Канстытуцыі 3 мая, ці, дакладней кажучы, у саміх падзеях 3 мая, тоіцца адна з крыніц сённяшняга польскага патрыятызму?!

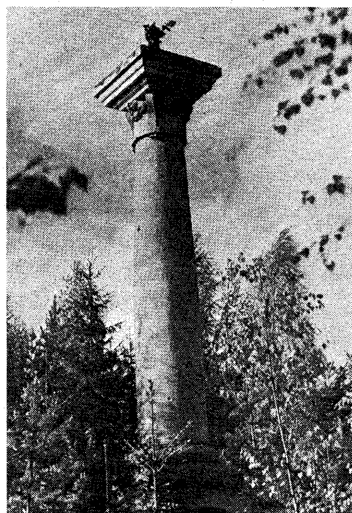
Энтузіязм, з якім Канстытуцыя прымалася ў Варшаве, перадаваўся і на іншыя мясцовасці краіны — нават на тыя землі Беларусі, якія пасля першага падзелу адышлі да Расіі. Аршанскі падстароста Ігнацы Амульскі пісаў вядомаму рэфарматару са Шчорсаў (Наваградчына) Яўхіму Храптовічу, аднаму з інспіратараў Канстытуцыі: «У нашым краі нямнога знойдзецца асоб, якім не падабалася б канстытуцыя, нашы суседзі, як чутна, зайздросцяць нам і не могуць надзівіцца, што гэта здарылася так хутка і так прадумана».

Праз некалькі дзён пасля прыняцця Канстытуцыі, 8 мая 1791 года, адзначаліся імяніны Станіслава-Аўгуста. Беларускія прыхільнікі рэформ выкарысталі гэта, каб выказаць сваю радасць з нагоды прыняцця Канстытуцыі. Даваў баль К. Радзівіл, запрасіўшы да свайго палаца ў Варшаве ўсіх аўтараў Канстытуцыі. Былі ўрачыста ілюмінаваны Бярэсце, Гародня, Пінск. На Мінскай ратушы быў змешчаны вершаваны надпіс у гонар аднаго з ініцыятараў Канстытуцыі маршалка Станіслава Малахоўскага, дзе сцвярджалася, што «ўдзячныя нашчадкі» на доўгія гады захаваюць памяць пра сапраўдную дабрачыннасць і грамадзянскасць гэтага дзяржаўнага мужа. У друкарні базыльянаў у Мінску былі перадрукаваны на польскай мове і матэрыялы Чатырохгадовага сойму, і сама Канстытуцыя 3 мая.

Можна было б і скончыць артыкул на гэтым светлым акордзе, калі б не тое, што Канстытуцыя 3 мая канчаткова скасавала дзяржаўную асобнасць Вялікага княства Літоўскага. Прыгадаем, што да ўхвалы Канстытуцыі Рэч Паспалітая была федэрацыяй дзвюх дзяржаў: Кароны і Княства, якія мелі супольнага караля і супольны сойм, але таксама і два асобныя ўрады (асобных гетманаў, канцлераў і г. д.) і вельмі шмат адметных устаноў. Канстытуцыя ж устанавіла адзін супольны ўрад і скасавала мноства беларуска-літоўскіх адметнасцяў. Уся Польшча з моманту прыняцця Канстытуцыі станавілася адзінай дзяржавай. Праўда, на той час гэта было ўжо проста юрыдычнае афармленне таго, што, па сутнасці, здзейснілася значна раней. Трэба акцэнтаваць увагу на тым, што ў падрыхтоўцы Канстытуцыі брала ўдзел таксама і беларуска-літоўская шляхта. І сярод яе — Патоцкі, маршалак вялікі літоўскі, Матушэвіч, берасцейскі пасол. І нават апазіцыя, у якой былі і пасол віленскі Корсак, і пасол ашмянскі Хамінскі, і князь Сангушка, і такая постаць, як Казімір Сапега, маршалак канфедэрацыі літоўскай. Вядома, выступаючы супраць Канстытуцыі, яны больш клапаціліся аб захаванні ўласных прывілеяў, чым пра асобнасць беларуска-літоўскай дзяржавы. Асабліва гэта адчуваецца ў прамове Казіміра Сапегі ў касцёле Св. Яна. Пад час пасяджэння сойму ён выступіў супраць Канстытуцыі. Аднак, калі яна ўсё ж была ўхвалена, згадзіўся на прысягу. І абгрунтоўваў гэта тым, што «неадзінства і ўнутраныя непаразуменні заўсёды былі прычынай бедаў» супольнай дзяржавы. І таму ён далучаецца да большасці, каб самому не быць прычынай падзелу краіны на варожыя станы.

Дык чым жа была Канстытуцыя 3 мая для Беларусі? Моцным акордам самачыннай паланізацыі, што пачалася ў XVI стагоддзі, узмацнілася на канцы XVIII і працягвалася (з уздымамі і затуханнямі) да XX ст.? А, можа, калі б не падзелы, калі б першая ў Еўропе і першая на беларускіх землях Канстытуцыя была рэалізавана, то гэта паскорыла б і наша нацыянальнае самаўсведамленне? Пытанні, якія патрабуюць сур'ёзнага аргументаванага адказу. І не ў кароткім юбілейным артыкуле, а ў навуковым даследаванні.

Святлана ГРАЧУХІНА,
Адам МАЛЬДЗІС.

У ГОНАР ВАЛЬНАЛЮБНАЙ КАНСТЫТУЦЫІ

Гісторыя Рэчы Паспалітай — гэта і наша гісторыя. Таму зусім слушна будзе беларусам адзначыць 200-годдзе Канстытуцыі 3 мая 1791 года, якой былі зацверджаны вялікія прагрэсіўныя змены ў краіне, своеасаблівая «перабудова». Праўда, супраць «патрыятычнай партыі», якую стварыў прагрэсіўны шляхецка-буржуазны блок, паўсталі рэакцыйныя магнаты. Канфедэраты звярнуліся да Расіі па дапамогу. Зладзейства закончылася Трэцім падзелам Рэчы Паспалітай (1795).

Як водгук тых узнёслых і трагічных падзей высіцца на ўскрайку мястэчка Лявонпаль у Мёрскім раёне белая калона—арыгінальны помнік вальналюбнай Канстытуцыі. А ўзвёў калону 22 жніўня 1791 года ўладальнік Прыдзвіння граф Ян Мікалаевіч Лапацінскі, сын пісара Вялікага княства Літоўскага. «Лявонпальская калона» як помнік архітэктуры чакае свайго вяртання ў цывілізаваны свет. На ёй вісіць шыльда, што яна «ахоўваецца дзяржавай». Але пакуль што — толькі прыгожым гонкім борам. Лявонпальцы думаюць выратаваць не толькі Калону Канстытуцыі, але і адрадзіць само мястэчка, стварыць тут культурна-гістарычны цэнтр «Сядзіба Лапацінскіх», каб адгукнуліся нашчадкі пісара Вялікага княства з усіх канцоў свету.

Сяргей ПАНІЗНІК.
Фота аўтара.

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

ЧАЛАВЕЧНАСЦЬ НЕ МАЕ НАЦЫЯНАЛЬНАСЦІ

На экранах кінатэатраў Масквы і Падмаскоўя з поспехам прайшлі прэм'ерныя паказы новай кінакарціны «Мір пакідаю вам...», створанай творчай групай рэжысёра І. Жукоўскай на Цэнтральнай студыі дакументальных фільмаў.

Стужка прысвечана памяці беларускай дзяўчыны Асі Дзенісенкі, якая ў 1958 годзе прыехала працаваць медыцынскай сястрой у Дагестан і праз пяць гадоў загінула ў гарах — у дарозе да хворых. Чалавечнасць не мае нацыянальнасці, — гэту ісціну пацвердзіла Ася сваім кароткім жыццём, назаўсёды пакінуўшы памяць пра сябе сярод суровых горцаў Дагестана.

Сяргей КАСТЫРКА.
г. Масква.

ЛІТАРАТУРА, КРЫЗІС І...

«Сучасная літаратура на фоне грамадскага крызіса» — пад такой назвай адбылася навукова-творчая канферэнцыя, арганізаваная саветам па крытыцы і літаратуразнаўстве Саюза пісьменнікаў СССР сумесна з Інстытутам сусветнай літаратуры імя М. Горкага Акадэміі навук СССР.

У яе рабоце прынялі ўдзел і прадстаўнікі Беларусі, вядомыя крытыкі і літаратуразнаўцы — дырэктар Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР В. Каваленка і загадчык аддзела выданняў і тэксталогіі гэтага інстытута М. Мушынскі.

Канферэнцыю яе арганізатары разглядаюць як адзін з этапаў у падрыхтоўцы да IX з'езда пісьменнікаў СССР.

ЧАСОПІС ФАНТАСТЫКІ... ПЕРШЫ Ў КРАІНЕ

Мікалай Арэхаў, Яўген Дрозд, Юрый Брайдэр, Мікалай Чадовіч, Наталля Новаш, Аляксандр Патупа... Калі вам гэтыя прозвішчы не шмат гавораць, дык у аматараў фантастыкі яны, як кажуць, даўно «на слыху». І не толькі ў рэспубліцы, але і за яе межамі. Справа ў тым, што згаданыя аўтары, гэтаксама як і некаторыя іншыя, сваімі творамі засведчылі: ёсць і паспяхова развіваецца свая, беларуская школа фантастыкі. Хоць, прызнацца, да нядаўняга часу прабіць дарогу да чытача ёй было не так і проста.

Паўтараем: да нядаўняга, бо цяпер на шляху беларускай фантастыкі, нарэшце, запалена зялёнае святло. Мінскае літаратурна-выдавецкае агенцтва «Эрыдан» пачало выпускаць спецыяльны часопіс «Фантакрыммега», перыядычнасцю адзін раз у два месяцы, пачатковым тыражом сто тысяч паасобнікаў.

Цікава, што гэта ўвогуле першы часопіс адпаведнага профілю ў краіне. Зразумела, што свае першыя старонкі ён прадставіў беларускім аўтарам, хоць і не абмяжоўваецца рэспубліканскімі «рамкамі».

ЛіМ

Заснавальнікі:
САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ
І МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ—33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ—33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС — 33-19-65; Юрась ЗАЛОСКА — 33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 26-86-40.

Пры перадруку просьба спасылацца на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе. Пазіцыя рэдакцыі можа не супадаць з думкамі і меркаваннямі аўтараў публікацый.

Галоўны рэдактар Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алесь АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Анатоль ВЯРЦІНСКІ, Андрэй ГАНЧАРОЎ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГІЛЕП, Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алесь ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Барыс ПЯТРОВІЧ.

Індэкс 63856

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12